

12-68
Μεσοφραση

ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΞΗΡΟΥΧΑΚΗ, Ἀρχιμανδρίτου.

Η ΕΝ ΚΡΗΤΗ, ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟΥ 1363-1366

ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΟΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΜΑΚΡΑΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΤΗ ΝΗΣΩΙ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ ΑΥΤΗΣ (1211 — 1669).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΛΚΙΔΑ —
Αξιόχ. Βιβλ. 4734
Χρονολ. 11.3.1932
Εκδόση ΜΚΒ. 16. 1932
*Αριθ. 94958 / 1932

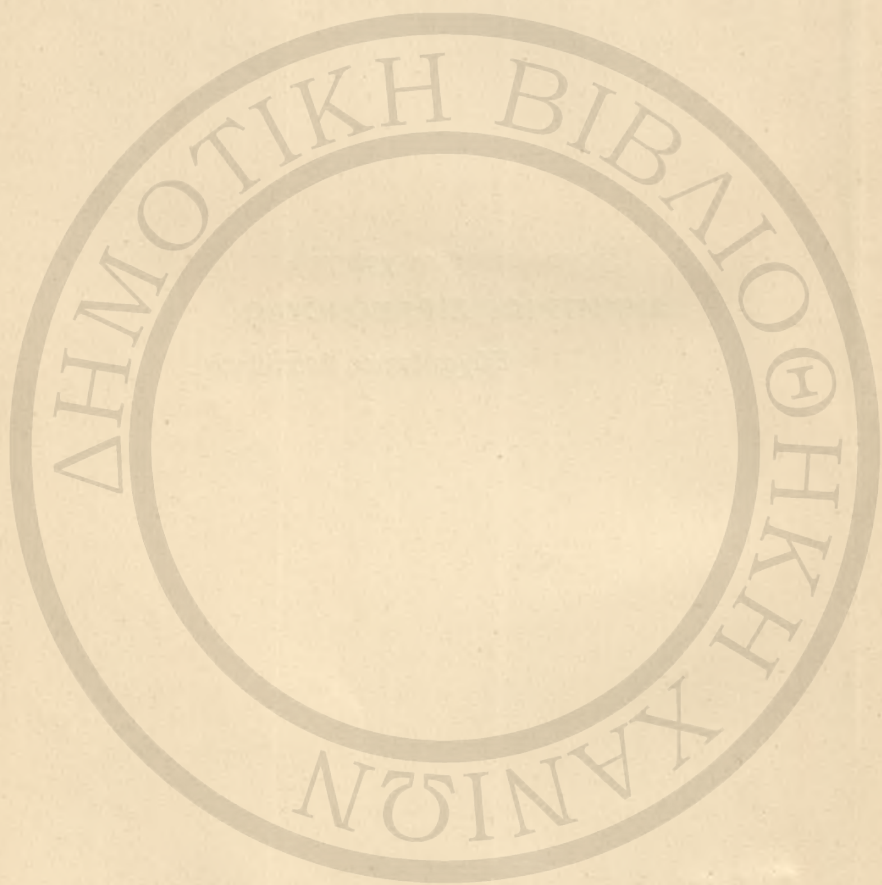
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ
Πατριαρχικόν Τυπογραφείον
1932

949.58

Τῷ γενναίῳ φρονι χορηγῷ
ΔΗΜΗΤΡΙΩ ΖΙΡΑΚΟΠΟΥΛΩ

Εὐχαρίστως ἀνατίθεται.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ

Ἡ παροῦσα μελέτη, κοσμήσασα 88 ἐν ὄλῳ σελίδας τῶν ἐτῶν 1929, 1930 καὶ 1931 τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου», ἐξετιμήθη δεόντως ὑπὸ τῶν πολλῶν Ἀναγνωστῶν του. Δὲν πρόκειται περὶ συνήθους δημοσιεύματος. Συνεχοῦς ἱστορίας «τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως (1363—1366) καὶ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς (1211—1669)», τῆς περιεργοτάτης ταύτης καὶ κατὰ μέγα μέρος ἀγνώστου περιόδου τῶν τυχῶν τοῦ ἐλληνικοῦ Ἔθνους, ἐστερουόμεθα μέχρι σήμερον. Ὅποια δ' ἡ ἀξία, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ σύντομος αὕτη, πλὴν περιεκτικῆ μελέτη τοῦ πανοσιολογιωτάτου Ἀρχιμανδρίτου κ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, καταδεικνύεται ἐκ τῶν πυκνῶν παραπομπῶν καὶ ὑποσημειώσεων, αἱ ὁποῖαι καθοδηγοῦσιν ἀπ' εὐθείας τὸν Ἀναγνώστην εἰς τὰς ἀρχικὰς τοῦ θέματος πηγὰς.

Ὁ φίλος κ. Ξηρουχάκης, εἴ πέρ τις καὶ ἄλλος παρσκευασμένος πρὸς τοιαύτας μελέτας, εἶχεν ἤδη δώσει ἄρκετὰ σοβαρὰ δείγματα τῆς ἰκανότητός του, τῆς σχετιζομένης μὲ τὰ σφζόμενα πνευματικὰ μνημεῖα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ὡς λ. χ. «Ὁ Κρητικὸς πόλεμος [1645—1669] ἢ Συλλογὴ τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση καὶ Μαρίνου Ζάνε» (1908), «Ἄγνωστος Κρητικὴ ἐποποιία» (1909) καὶ «Περὶ τῶν ἐν Βενετίᾳ Ἀρχείων τῆς Κρήτης» (1928).

Ἡ ἀκρίβεια, ἡ εὐρυμάθεια, ἡ δεξιὰ χρῆσις τῆς γλώσσης καθιστάνουσι πολύτιμον τὴν μελέτην ταύτην, καὶ ἀναμφιβόλως ὁ ἀνθηρὸς εἰς πατριωτικὰ αἰσθήματα καὶ ἐθνικὴν διαπαιδαγώγησιν Κρητικὸς λαὸς μὲ ζωηρότατον ἐνδιαφέρον καὶ ὑπερηφάνειαν θ' ἀναγνώσῃ αὐτήν.

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, Καθηγητῆς

Διευθυντῆς τοῦ «Ἐκκλ. Φάρου».

Ἀλεξάνδρεια, 1932.

Η ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟΥ 1363 — 66

καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἀπέναντι τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας αὐτῆς [1211 — 1669] 1).

Ἀναμφιβόλως ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης δὲν ἐγράφη ἀκόμη, οὔτε καὶ εἶναι δυνατόν νά γραφῆ, τοῦλάχιστον ἡ τοῦ μεσαιῶνος καὶ ὀριστικώτερον, τῆς ἐν τῇ νήσῳ Βενετικῆς κυριαρχίας (1211—1669), ἄνευ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐν τῷ ἐν Βενετία «Ἀρχεῖου τοῦ Κράτους» (Archivio di Stato) ἐναποκειμένου ὕλικου 2). Οὐδὲ πολλοστημόριον ἀποτελεῖ ἡ ἐκ τοῦ ὅλου ὄγκου ἐξαχθεῖσα καὶ δημοσιευθεῖσα μέχρι σήμερον ὕλη ἐκ τοῦ ἀκενώτου τούτου θησαυροῦ, ὅστις ἐπεσωρεύθη καθ' ὅλην μὲν τὴν μακρὰν περίοδον τῆς ἐν τῇ νήσῳ Βενετικῆς κυριαρχίας καὶ δὴ κατὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὅτε μετεφέρθησαν τὸ Ἀρχεῖον 3) τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης (Archivio di Duca di Candia), τὰ τηλεγραφήματα τῶν Διοικητῶν καὶ Προβλεπτῶν (Disprezzi dei Magistrati) τὰ ἰδιωτικά καὶ δημόσια Συμβολαιογραφικά Ἀρχεῖα

1) Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐστάλη τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης ταύτης εἰς Κρήτην, πρὸς δημοσίευσιν, καὶ ἀγνοοῦμεν ἂν ἐδημοσιεύθη.

2) Τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης μετεφέρθη ἐν Βενετία κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ὑπάρχει δὲ γνώμη, ὅτι τοῦτο ἦτο πλοῦσιον, ἀλλ' ὅτι πολλὰ τῶν ἐγγράφων ἐχάθησαν ἐν Βενετία μετὰ τὸ 1669.

3) Περὶ τῶν ἐν Βενετία Ἀρχείων τῆς Κρήτης, ἰδ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη, εἰς Περιοδικὸν Δελτίον Κρητ. Φιλολογ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἔτος Α', τεῦχος Δ', 1928.

(Archivio Notarile di Candia)· τὸ Κατάστιχον Χανίων, Κατάστιχον Ρεθύμνου, Κατάστιχον Σητείας, Κατάστιχον Ἑρακλείου 1)—Κρήτης—(Catastico di Canea, Catastico di Retimno, Catastico di Sitia, Catastico di Candia) καὶ πλῆθος ἄλλων ἐγγράφων κατὰ μυριάδας ἀριθμουμένων.

Μεγίστης ἀξίας εἶναι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου καὶ αἱ ἐκθέσεις τῶν Προβλεπτῶν τῆς Κρήτης. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «Προβλεπτοῦ» (Proweditore) συνεστήθη κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα ἐν Κρήτῃ. Οἱ Προβλεπταὶ δὲ οὗτοι ἦσαν οἱ διάμεσοι μεταξὺ τῆς Κεντρικῆς Ἀρχῆς ἐν Βενετίᾳ, δηλαδή τοῦ «Συμβουλίου τῶν Δέκα» (Consiglio dei Dieci) καὶ τῶν Τοπικῶν Ἀρχῶν τῆς Κρήτης. Εἰς αὐτοὺς ἀνεφέροντο ὅλα τὰ ἔκτακτα συμβάντα τῆς νήσου. Εἰς αὐτοὺς ἀπετείνοντο ἐπίσης ὅλαι αἱ Ἀρχαὶ τῆς νήσου. Οὗτοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπισκέπτονται καὶ νὰ ἐξελέγχουν ὅλας τὰς Ἀρχάς, τὰ Δικαστήρια, τὰς Ἐκκλησίας, τὰ Μοναστήρια τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας, διὸ καὶ αἱ ἐκθέσεις αὐτῶν δίδουσι γενικὴν ἰδέαν περὶ τῆς ὅλης ζωῆς τῆς νήσου καὶ εἶνε πλούσιαι εἰς ὕλικὸν παντὸς εἴδους, πολῦτιμοι δὲ διὰ τοῦτο. Περὶ τῶν ἐκθέσεων τούτων ἐγράφησάν τινα εἰς τὸ ρηθὲν ἀνωτέρω Περιοδικὸν Δελτίον Κρητ. Φιλ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἄλλοτε δὲ ἴσως περισσότερα. Σημειοῦμεν μόνον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ σπουδαιότερα τῶν ἐκθέσεων τούτων εἶνε ἡ τοῦ Ἱακώβου Φοσκαρίνη καὶ καθόλου μὲν, ἀλλὰ καὶ διὰ «Διατάγματα» περὶ τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης.

Πολλὰ τῶν ἐγγράφων τούτων ἀνεγράφησαν, ὡς γνωρίζομεν, ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Κ. Σάθα, τοῦ φιλοπονωτάτου τούτου ἀνδρός, ἅτινα δυστυχῶς, μὴ δυνηθέντα νὰ ἴδωσι τὸ φῶς, ἐναπόκεινται εἰς τὴν ἐν Παρισίοις Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην. Πολλὰ ἐπίσης σημειώσεως, περὶ ἐπαναστάσεων ἐν Κρήτῃ καὶ τῆς νήσου ἐν γένει, παρενείρονται ὑπὸ τοῦ Σάθα εἰς ὅλα αὐτοῦ τὰ ἔργα. Πολλὰ ἐπίσης περὶ τῆς Βενετικῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας καὶ τῶν διαφόρων ἐν τῇ νήσῳ ἐπαναστάσεων ἐγράφησαν ὑπὸ τοῦ Σ. Ζεμπελίου, Ἱστορικὰ Σκηνογραφήματα, Ἀθήναι 1860.

1) Ὁς γνωστόν, Candia, ἐλέγετο τόσον ἡ πόλις τοῦ Ἑρακλείου, ἢ καὶ πρωτεύουσα τῆς νήσου ἐπὶ Βενετοκρατίας, ὅσον καὶ ὅλη ἡ νῆσος.

Ἐπίσης καὶ Κρητικοὶ Γάμοι, Ταυρίνον 1871. Πρὸ παντὸς δὲ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Ἐπαναστάσεων τῆς Κρήτης, Ζαμπελίου καὶ Κριτοβουλίδου, Ἀθήνησι, 1897. Ἐπίσης πολλάι σημειώσεις εὐρίσκονται ἐν τῇ Στατιστικῇ Κρήτης, Ν. Σταυράκη, Ἀθήνησι, 1899, Σ. Α. Ξανθοῦδιδου, Συνθήκη μεταξὺ Ἐνετικῆς Δημοκρατίας καὶ Ἀλεξίου Καλλιέρηγου, Ἀθηνᾶ, τόμος 14, Ἀθῆν. 1902 καὶ εἰς ἄλλα τὰ μετέπειτα ἔργα περὶ Κρήτης. Ν. Τ. Βούλγαρη, Μιχαὴλ ὁ Ψαρομήλιγγος, Κέρκυρα, 1851. Κ. Ἀργυροπούλου, περὶ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου Κρήτης, Ἀθῆν. 1875. Ἀκόμη πολλὰ ἀναγινώσκονται εἰς τὰς Ἱστορίας Μ. Βερνάρδου, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθῆν. 1846, Γ. Παπαδοπετράκη, Ἱστορία τῶν Σκαφίων, Ἀθήνησι 1888, Β. Ψυλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης, Ἀθῆν. 1899, Π. Κριάρη, Ἱστορία τῆς Κρήτης (τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866), Χανία 1902, ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ πλείστων ἄλλων 1).

Ἐκ τῶν ξένων ἀναφέρομεν τοὺς Ἴταλοὺς καὶ κυρίως τοὺς Βενετούς, ὡς αὐτόπτας μάρτυρας, ἢ ἀρυσθέντας ἐξ αὐτοπτῶν καὶ συγχρόνων χρονογράφων, καίτοι δυστυχῶς οὗτοι ἐκθέτουσι τὰ πράγματα πολλάκις μονομερῶς.

Πρωτίστην καὶ κυρίαν θέσιν κατέχει, ὁ πρῶτος δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ἱστορικὸς κρήτης, Lorenzo De Monacis, *Chronicon de rebus Venedis*, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Corner, Venetiis 1758. Ὁ De Monacis, ὡς Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου τῆς Κρήτης, ἀπὸ τοῦ 1388—1429, εἶναι ὁ μᾶλλον ἀξιόπιστος, χρησιμεύων δὲ ὡς πηγὴ θεμελιώδους παντὸς μεταγενεστέρου ἱστορικοῦ, διότι ἔλαθε τὴν ὕλην αὐτοῦ κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὰ ἐπίσημα καὶ ἰδιωτικά ἔγγραφα τῶν Ἀρχείων. Εἰς τὸ δέκατον βιβλίον περιγράφει μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363, ἣ ὁποία, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔλαθεν ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτῆς ὄξυν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἐπίσης, εἰς τὸ ἕνατον βιβλίον ὁμιλεῖ ὁ De Monacis περὶ πολλῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης.

Μετὰ τὸν De Monacis σπουδαῖος εἶναι ὁ Flaminius

1) *Λαμπρὰν γενικὴν περὶ Κρήτης βιβλιογραφίαν, ἴδε ἐνθ' ἀν. Περιοδικὸν Δελτίον Κρητ. Φιλ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἔτος Α', τεύχη Β—Δ', Χανία 1928.*

Cornelius, *Creta Sacra Venetiis*, 1755. Οὔτος ὡς φανατικὸς καθολικὸς, πραγματεύεται κυρίως περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐν Κρήτῃ πραγμάτων, περὶ Κλήρου Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ, περὶ Ἐκκλησιῶν, Μοναστηρίων καὶ περισσότερο περὶ Ἐπισκόπων καὶ Ἐπισκοπῶν. Περιγράφει ἐπίσης καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ καὶ δίδει γενικὴν τινα εἰκόνα τῆς ὅλης καταστάσεως ἐν τῇ νήσῳ. Εἰργάσθη, ὡς φαίνεται, καὶ οὔτος ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, ἔχει δὲ ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸν Lorenzo De Monacis, ὡς ἐκ τούτου, αἱ πληροφορίες του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκριβεῖς.

Ἀξιόπιστος ἐπίσης τυγχάνει ὁ S. Romanin, *Storia Documentata di Venezia*, Venezia 1855. Ἔχει καὶ οὔτος ὡς θάσιν τὰ Ἀρχεῖα τῆς Κρήτης καὶ πρὸ παντὸς τὸ «*Liber Secretorum*». Περιγράφει δὲ καὶ οὔτος τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363 εἰς τὸν τρίτον αὐτοῦ τόμον. Ἐτερος πραγματευόμενος τὰ τῆς ἐπανάστασεως ταύτης εἶνε ὁ M. Tabarini, *Francesco Petrarca e Luchino dal Verme Condottiere dei Veneziani nella guerra di Candia*, Roma 1892. Ἰδίᾳ δὲ εἰς τὰς ἐπιστολάς, Βιβλίον III, ἐπιστολὴ IX καὶ Βιβλίον IV, ἐπιστολὴ X καὶ ἐξῆς.

Ἐκ τῶν συγχρόνων, ἔγραψαν ἱκανὰ περὶ τῶν ἐπανάστασεων ἐν Κρήτῃ, 1205—1365, ὁ Filippo Nani Mocenigo, *Delle Ribellioni di Candia*, Venezia 1902. Giuseppe Gerola, *Monumenti Veneti nell' Isola di Creta*, ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ, Venezia 1905.

Ὁ Γερόλας, ὡς νεώτερος, εἶναι ἀπηλλαγμένος ἐν πολλοῖς τοῦ φανατισμοῦ τοῦ Φλαμίνιου καὶ τῶν ἄλλων, πραγματεύεται δέ, εἰς τὸν δεύτερον κυρίως τόμον, εἰς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον, τὰ ἴδια θέματα μὲ τὸν Φλαμίνιον: Περὶ Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ Κλήρου ἐν Κρήτῃ, Μοναστηρίων, Ἐπισκοπῶν καὶ Ἐπισκόπων κλπ. Πλουτίζει δὲ τὰς πληροφορίες του μὲ σημαντικὰς σημειώσεις ἱστορικὰς, τοπογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς. Ἐπίσης πολυτίμους σημειώσεις παραθέτει ὁ Γερόλας περὶ τῶν ἰδίων θεμάτων εἰς τὸ, *Le dominazione Genevece in Creta*, (*Atti del Accademia degli Agiati, Rovereto, Serie 3, Tomo 8*, 1902.)

Ἐπίσης ὁ C. Manfroni, *I Francesi a Candia*, Nuovo Archivio Veneto, Venezia, Vesentini 1902. Περι-

σότερον δὲ τούτων, ὁ Ernesto Gerland, ἐξακολουθήσας ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Hopf, τοῦ Tafel, τοῦ Thomas Zinzeisen καὶ Noiret, ἐξέδωκε τὰ περισπούδαστα, ἔργα, Ἡ Κρήτη Ἀποικία Ἑνετική, ἀπὸ τοῦ 1204—1699, (Cassel, 1898) καὶ Ἀρχεῖον τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης, Strasburgo, 1899) καὶ πλείστοι ἄλλοι.

Πάντες οὗτοι εἰργάσθησαν ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων καὶ πρὸ παντὸς ἐπὶ τῶν ἐν Βενετία Ἀρχείων τῆς Κρήτης.

Ἐπὶ τούτων βασίζεται καὶ ἡ ἀνά χεῖρας μικρὰ αὕτη μελέτη καὶ δὴ ἐπὶ τῶν Κωδίκων Reg. Archivio di Stato in Venezia. Liber Secretorum Collegii (1363—66) Εἰς τὰ φύλλα 149, 152, 160 καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναγινώσκωμεν διαφόρους ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας ἐν Βενετία πρὸς τὸν Ἰάκωβον Βραγαδῖνον, Προβλεπτὴν Κρήτης καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ, ὅπως μισθώσουσιν 500—1000, ἢ καὶ πλείονας Τούρκους πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363.

Consiglio dei X Misto, 1363—1374, N. 5. Ἐνθα ἀπὸ τοῦ φύλλου 14—20 ἀναφέρονται διάφοροι ποιναὶ ἐπιθληθεῖσαι εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.

Diplomatarium Veneto-Levanticum 1351—1454) in Monumenti Storici della R. Deputazione Veneta di Storia Patria, Vol. IX, Venezia 1899, parte II. Ἀπὸ τῆς σελίδος 96—122 ἀναγινώσκονται διάφοροι ἐπιστολαὶ τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας πρὸς διαφόρους ἡγεμόνας καὶ ἄλλα ἐπίσημα πρόσωπα περὶ τῆς ἐπαναστάσεως.

Nicolo Trevisan, Proweditori di Candia. Μικρὰν ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Miscellanea Codici N. 728. Mis. cose Venete, vol I, N. 3, καὶ ἐν Μαρκιανῇ Βιβλιοθήκῃ, τὸν Κώδικα, Caroldo, Cronaca Veneta. Mis. Italiani, Classe VII Codex CXXVIII a, pag. 300—315.

Πολύτιμον βοήθημα διὰ τὴν μελέτην ταύτην ἐχρησίμευσεν ἡμῖν τὸ μικρὸν ἔργον τῆς συγγραφέως Eva Tea Δρος τῆς Φιλοσοφίας, Saggio sulla Storia religiosa di Candia, dal 1590—1630. (Atti dell' Instituto Veneto di scienze lettere e arti LXXII), πρὸς ἣν ἐκφράζομεν πολλὰς εὐχαριστίας 1).

1) Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ ἀναφέρονται τὰ ἔγγραφα τῶν Ἀρχείων

Κρήτη ἡ κλασικὴ καὶ ἔνδοξος νῆσος, ἀπὸ τῶν ἀρ-
χαιοτάτων χρόνων, ἡ μυθολογικὴ δαμάστρια—σήμερον
ἀποδεικνύεται ἱστορικὴ δαμάστρια—τῶν θαλασσῶν καὶ
κυρίως ἐπὶ μακρὸν ἀπάσης τῆς Μεσογείου, ἡ τοῦ Μίνω-
ος καὶ Ἰδομενέως νῆσος, ἡ «θεῶν αὕτη τιθῆνη ἥδ' ἡρώ-
ων», ἔπιπτεν ὑπὸ τὴν κατακτητικὴν ὄρμην Ἀλεξάνδρου
τοῦ Μεγάλου. Περιελθοῦσα κατόπιν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν
τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου, ἀνέκτησεν εἶτα ἐπὶ μι-
κρὸν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς. Ἐγένετο κατόπιν διὰ τοῦ
Μετέλλου, τοῦ «Κρητικοῦ» ἐπικληθέντος, ἐπαρχία ὑπο-
τελῆς τῆς Ρώμης. Ἐπιδικασθεῖσα πάλιν, κατὰ τὸν χω-
ρισμὸν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, εἰς τὸ Ἀνατολικόν, κα-
τελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, οἵτινες καὶ ἐκράτη-
σαν αὐτὴν ἐπὶ δύο αἰῶνας. Ἐλευθερωθεῖσα ὑπὸ τοῦ στρα-
τηγοῦ καὶ εἶτα Αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρου
Φωκᾶ, περιήρχετο διὰ τοῦ γνωστοῦ πωλητηρίου, — οὗ
τινος τὸ κύρος καὶ ἡ γνησιότης τοῦ κειμένου μεγάλως
ἀμφισβητοῦνται καὶ τὸ ὅποιον οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν οἱ
Κρήτες—εἰς τὰς κτήσεις τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας.

Οἱ Γενοθέζοι ὅμως, θαρέως φέροντες τὸ μεγαλεῖον καὶ
τὴν ἐμπορικὴν ἐξάπλωσιν τῶν Βενετῶν, ἔσπευσαν καὶ
κατέλαβον τὴν νῆσον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Ἐρρίκον
Πεσκατόρε, κόμητα τῆς Μάλτας, ὀχυρώσαντες τὰ κυρι-
ώτερα αὐτῆς μέρη καὶ ἀνεγείραντες 14 ἐν ὄλῳ φρούρια
τῷ 1207.

Ἄλλὰ καὶ τούτων ἡ ἀρχὴ δὲν ἀνεγνωρίσθη, ὁ δὲ
Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Γ', ἠρνήθη νὰ στέψῃ τὸν Πεσκα-
τόρε, βασιλέα τῆς Κρήτης. Οὕτως ἡ νῆσος, περὶ τὰ 1211
ἀνεκτᾶτο ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ Ρενιέρη Ζάνου, ἐπὶ τούτου
σταλέντος ὑπὸ τῆς Βενετίας καὶ ἐξαναγκάσαντος τὸν
Ἐρρίκον εἰς ἀναχώρησιν μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐ-
τοῦ.

Δοῦξ τῆς Κρήτης διωρίσθη πρῶτος ὁ Βενετὸς εὐπα-
τρίδης Ἰάκωθος Πέπολος, τὸν ὅποιον ἠκολούθησεν ἡ
πρῶτη ἐκ Βενετίας «ἀποικία» ἐξ ἐὺγενῶν, πα-
τρικίων, ἱπποτῶν καὶ ὀχλοῦ. Εἰς αὐτοὺς
δὲ παρεχωρήθησαν αἱ πρῶται γαῖαι, ἀρπαγεῖσαι ἀπὸ
τοὺς νομίμους των κατόχους, τοὺς Κρήτας! Ἡ Βενετία
ἔστειλε τὴν «ἀποικίαν», κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Βυ-

ζαντίου, ὡς ἔλεγεν. Ἄλλ' ἡ ἀπομίμησις ἦτο προσημα-
τική. Τὸ Βυζάντιον ἔστειλε θεβαίως κατὰ τὸν 16' αἰῶνα
δώδεκα εὐγενεῖς οἰκογενεῖας 1), ἵνα προάρχῳσι τῶν ὑ-
ποθέσεων τῆς νήσου. Ἡ Βενετία ὁμως ἔστειλε καὶ «ὄχλον»
καὶ εἰς αὐτοὺς ὄλους τοὺς «ἀποίκους», ὡς ἐγράφη ἀνω-
τέρω, διενεμήθησαν αἱ γαῖαι τῶν ἰθαγενῶν. Ἐν τῇ νήσῳ
δὲ ἤρχισε συστηματικὸς ἐποικισμὸς, κατὰ τὸ παράδειγ-
μα τῆς Κερκύρας, Μεθώνης καὶ Κορώνης, διηρέθη ὅλη
ἡ νήσος εἰς φέουδα καὶ φεουδάρχαι ἦσαν οἱ ἀποικοὶ Βε-
νετοί. Τὸ ἔν τρίτον ἐδόθη εἰς τὸν κατελθόντα μετὰ τῆς
ἀποικίας Λατινικὸν Κληρὸν «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θε-
οῦ», κατὰ τὴν συμβολικὴν φράσιν τοῦ Προβλεπτοῦ Παύ-
λου Κονταρίνη. Ὁ Κληρὸς ὁμως οὗτος, ἀπληστος, ὡς θὰ
ἴδωμεν, ἐξήτει πάντοτε περισσότερα καὶ οὕτω συνέβαι-
νον συχναὶ διενέξεις μεταξύ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Λα-
τινικοῦ Κλήρου, ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν ὑπαλλήλων τῆς Βενε-
τίας ἐν Κρήτῃ, ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τὰς διενέξεις δὲ ταύτας
ἐλάμβανον πολλάκις μέρος ὑπὲρ καὶ κατὰ, ὁ Δόγης καὶ

1) Κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, ἐστάλησαν ἀπὸ τὸ Βυ-
ζάντιον κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16' αἰῶνος δώδεκα Ἀρχοντοπούλα
μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Τοιαῦται οἰκογένειαι εἶναι αἱ τῶν
Φωκᾶ, Καλέργη, Μουσοῦρο, Ἀρκολεῶ, Ἀργυρόπουλο, Βαροῦ-
χα, Γαβαλᾶ, Βλαστό, Καφοῦτο, Σκορδύλη, Μελησσηνὸ καὶ Χορ-
τάση. Περὶ Φωκᾶ—Καλέργη ὑποστηρίζεται ὑπὸ τινων, ὅτι εἶ-
ναι μία καὶ ἡ αὐτὴ οἰκογένεια, ἐν ὄνομα, πρῶτον Φωκᾶς καὶ
εἶτα Καλλέργης, ἐκ τῶν καλῶν του ἔργων. Κατὰ τὴν γνώμην
τινῶν τοῦτο εἶναι ἀληθές. Καλέργης εἶναι ὄνομα κοινὸν ἐν Ἑλ-
λάδι καὶ δὲν ἀνήκει εἰς μίαν μόνον οἰκογένειαν, ἀλλ' εἰς πολλάς
μὴ συνδεομένας διὰ συγγενείας δεσμοῦ. Ἴδε Ἀγαθαγγέλου Ση-
ρουχάκη, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Τεργέστη 1908, σελ. 27—28,
σημείωσις.

Εἰς τὰς ἐκ Βυζαντίου κατελθούσας ταύτας οἰκογενεῖας ἀπε-
δίδοντο ὑπὸ τῆς Βενετίας πᾶσαι αἱ ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεις.
Διὰ τοῦτο προσεπάθησε μὲ κάθε τρόπον νὰ τοὺς ταπεινώσῃ, ἢ
τευλάχιστον νὰ τοὺς ἐξουδετερώσῃ καὶ τοὺς καταστήσῃ ἀπό-
θους πρὸς αὐτὴν, μειοῦσα τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ λαοῦ
τῆς νήσου. Ἐναντίον αὐτῶν εἰσῆχθη, πρὸς ταπεινώσιν ἢ μείω-
σιν τοῦ γοήτρου των, ἄλλος τίτλος εὐγενείας «Σ ε β α σ τ ὅ ς»,
ὁ ὁποῖος ἐδίδετο κυρίως εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Ὡς
ἦτο ἐπόμενον, ἐπηκολούθησε μεγάλη ἀντιζηλία μετὰ τῶν «Σ ε-
β α σ τ ὶ ν» καὶ τῶν «Ἀ ρ χ ο ν τ ο π ο ῦ λ ο ν», ἀντιζη-
λία, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε καὶ ἐξεμεταλλεύετο ἡ Βενετία, τασσο-
μένη ἄλλοτε μὲν ὑπὲρ τῶν Σεβαστῶν καὶ ἄλλοτε ὑπὲρ τῶν Ἀρ-
χοτοπούλων.

ὁ Πάπας, ἐνῶ οἱ ἐπιζῶντες "Ἕλληνες Κληρικοὶ ἔζων δι' ἐλεημοσύνης !

Τὸ δεύτερον μέρος ἐδόθη εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τῆς νήσου τοὺς ἐκ Βενετίας ἐλθόντας καὶ τὸ τρίτον, διαιρεθὲν εἰς 132 καθαλερίας, ἐδόθη εἰς ἰσαριθμούς εὐγενεῖς Βενετούς, εἰς Κρήτην κατελθόντας, ἐλάχισται δὲ μόνον καθαλερίαὶ ἐδόθησαν εἰς τὰ ἀρχοντόπουλα τῆς νήσου 1).

Οἱ τῶν πόλεων κάτοικοι ἐξετοπίσθησαν καὶ διηρπάγησαν αἱ περιουσίαι των, οἱ τῶν ἀγρῶν ὑπεδουλώθησαν ἢ ἀπωθήθησαν εἰς τὰ πλεόν ἀπόκεντρα μέρη τῆς νήσου. Ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς Λατίνους νὰ νυμφεύωνται μεθ' Ἑλληνίδων καὶ τανάπαυιν. Ἀπεκλείσθησαν οἱ "Ἕλληνες πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας καὶ μόνον οὗτοι ἀποκλειστικῶς ἐλαμβάνοντο ἵνα ὑπηρετῶσιν ὡς σκλάβοι εἰς τὰς γαλέρας καὶ τὰ φέουδα, ἐπωλοῦντο καὶ ἡγοράζοντο ὡς ἀνδράποδα μετὰ τῶν τιμαρίων. Διηρπάγησαν αἱ Ἐκκλησίαι καὶ τὰ Μοναστήρια καὶ ἐδόθησαν εἰς τὸν Λατινικὸν Κλῆρον, οἱ δὲ "Ἕλληνες Κληρικοὶ ἀπέθνησκον τῆς πείνης! Εἰς τοὺς ἀποίκους ἀπηγορεύθη αὐστηρῶς νὰ πωλῶσιν ἢ νὰ χαρίζωσι τὰ κτήματα εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐπιτρέπετο δὲ μόνον νὰ γίνωνται τοιαῦται ἀγοραπωλησίαι καὶ δωρεαὶ μετὰ τῶν Λατίνων, τὰ δὲ τυχόν διημευόμενα ὑπάρχοντα τῶν εὐγενῶν καὶ ἄλλων κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις ἐν τῇ νήσῳ, ἐδίδοντο εἰς νέους εὐγενεῖς ἀποίκους ἐκ Βενετίας στελλομένους.

Ἡ ἀπαγόρευσις νὰ πωλῶσι τὰ κτήματα εἰς τοὺς "Ἕλληνας τῆς νήσου, δὲν ἔπαυσε νὰ ἰσχύη καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας ἐν Κρήτῃ. Παραχώρησις δέ τις τὴν ὁποίαν θλέπομεν γενομένην κατὰ τὸ 1395, ἀφορᾷ μόνον τὰς 25 καθαλερίας τῆς ἐξουσίας (Signoria). Φαίνεται ὅμως ὅτι θραδύτερον δὲν ἠδύναντο οἱ φεουδάρχαι νὰ ἀνθέξωσι εἰς τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων. Κατάφορτοι ἀπὸ χρέη ἢ διὰ νὰ προικίσωσι τὰ τέκνα των καὶ δὴ τὰς θυγατέρας των, τὰς ὁποίας συχνάκις ἐνυμφεύοντο Κρήτες, παρὰ τὴν ρητὴν ἀπαγόρευ-

1) Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἐν Κρήτῃ Βενετικῆς κυριαρχίας, μόλις 35 καθαλερίας εἶχον τὰ ἀρχοντόπουλα καὶ οἱ ἐκ Κρητῶν ἐξευγενισθέντες, ἀπέναντι τῶν 25, τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, 25 τῆς Βενετικῆς ἐξουσίας (Signoria) καὶ 344 τῶν Βενετικῶν εὐγενῶν καὶ πατρικίων. Filippo Nani Mocce-ingo, Delle Ribellioni di Candia, Venezia 1902, pag. 21.

σιν τῆς Δημοκρατίας καὶ τὴν ὄργην καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Λατίνων Ἐπισκόπων τῆς νήσου, προέβαινον εἰς τοιαύτας ἀγοραπωλησίας. Πολλάκις μάλιστα ὁ πωλητὴς φευδάρχης ἀνελάμβανε τὰς ὑποχρεώσεις καὶ τοῦ πωλουμένου μέρους τοῦ τιμαρίου, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ὑπολειπομένου εἰς αὐτὸν μέρους. Αἱ τοιαῦται ἀγοραπωλησίαι θεβαίως ἐγένοντο κρυφίως, ὡς αὐστηρῶς ἀπηγορευμένοι ὡς ἐγράφη ἀνωτέρω. Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως τῶν ἀπαγορευτικῶν τούτων μέτρων καθίστατο ἀδύνατος καὶ οὕτω τέλος ἡ Βενετία ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ τὰ φέουδα καὶ τοὺς Κρήτας φευδάρχας.

Ἡ κυβέρνησις τῆς νήσου, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐσηματίσθη κατὰ τὸ σύστημα τῆς κυβερνήσεως τῆς Βενετίας καὶ διὰ τῶν ἰδίων ὀνομάτων, διαιρεθείσης τῆς νήσου ὅλης εἰς ἕξ διαμερίσματα (Sestieri) ὅμοια τῶν τῆς Βενετίας, ἧτοι Sestiere di Canaregio ἢ S. S. Apostoli, μὲ τὰς ἐπαρχίας Silia, Genapetra καὶ Mirabello.—Sestiere di S. Marco μὲ τὸ Castel Belvedere.—Sestiere di S. Croce, μὲ τὸ Castel Bonifazio καὶ Castelnuovo.—Sestiere di Castello, μὲ τὸ Castel Milopotamo, Ario καὶ Surilo καὶ S. Andrea.—Sestiere di S. Polo μὲ τὰς ἐπαρχίας Columone καὶ Cato Surilo,— καὶ τέλος, Sestiere di Dossoduro, μὲ τὰς ἐπαρχίας Cafforamo καὶ Chrissamo 1).

Εἰς ἕκαστον τῶν διαμερισμάτων τούτων, ἤδρευεν ἀνὰ εἰς καπετάνιος διὰ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν.

Τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης—διότι βασίλειον ἐλέγετο ὑπὸ τῶν Βενετῶν—εἶχεν ἓνα Κυβερνήτην, καλούμενον Δοῦκα, ὅστις ἀνενεοῦτο ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας ἀνὰ πᾶσαν διετίαν. Ὑπὸ τὸν Δοῦκα ὑπῆρχον 4 Διοικηταὶ (Rettori), διαμένοντες εἰς τὰς πόλεις Σητεῖαν, Ἡράκλειον, Ρέθυμνον καὶ Χανία. Κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἱστορικῶν Βενετῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ φρούρια καὶ χωρία, τὰ ὑπαγόμενα εἰς τὰς πόλεις ταύτας, συνεπο-

1) Ἡ διαίρεσις παραλλάσσει κἄπως εἰς ἄλλους ἱστορικούς, ἐραδύτερον δὲ ὑπέστη σημαντικὰς μεταβολάς. Ὁρθότερα εἶναι ἢ τοῦ Giuseppe Gerola, ὅστις παρῆμεινεν ἀρκετὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ καὶ ἠδυνήθη ἐπιτοπίως νὰ ἐξετάσῃ καὶ ἐξακριβώσῃ τὰς διαφόρους τοποθεσίας καὶ ὀνομασίας. Ἴδε Giuseppe Gerola, Monumenti Veneti nell' Isola di Creta, Venezia 1905, τόμ. I. σ. XLIV.

σοῦντο εἰς 1146, μὲ 44649 ἄνδρας—ἕκαστος τῶν ὁποίων ὑπηρετεῖ ὠρισμένον χρονικὸν διάστημα εἰς τὸ δημόσιον «ἀ γ γ α ρ ε ῖ α», εἰς διαφόρους ὑπηρεσίας ἢ εἰς τὰς γαλέρας, ὡς κωπηλάται—καὶ μὲ 18582 ἄνδρας τοῦ σπαθιοῦ, ὑπηρετοῦντας εἰς τὰς γαλέρας. Εἰς τὴν ὑπαιθρον ἦσαν, κατὰ τὸ διοικητικὸν τοῦτο σύστημα, οἱ ἐπιτόπιοι ἄρχοντες, οἱ Πυργοδεσπότες, τῶν ὁποίων ὁ πύργος, συνήθως ἐπὶ ὑψηλοτέρου μέρους κτισμένος, ἐδέσποζε τῶν πέριξ κατοίκων. Οἱ Πυργοδεσπότες οὗτοι ἦσαν οἱ «Καστελλάνοι», ἔχομεν δὲ καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ χωρία καὶ τοποθεσίας μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο: Καστέλλι, Καστέλλα, Καστελλος, Καστέλλια, Καστελλάκι κ. λ. π.

Οἱ «Καστελλάνοι» ἦσαν οἱ προστάται, οἱ τύραννοι καὶ δικασταὶ ζωῆς καὶ θανάτου τῶν δυστυχῶν ἐκείνων κατοίκων, τῶν πέριξ τοῦ Καστέλλου. Θὰ ἦτο μακρηγορία νὰ θελήσῃ τις νὰ διηγηθῇ λεπτομερῶς, ἐπὶ τῇ θάσει πάντοτε τῶν σωζομένων ἐγγράφων, τὰς ἀτιμίας, τὰς ὑβρεις, τὰς ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν δυστυχῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ἐκράτουν οἱ Καστελλάνοι ἐν μηδαμηνότητι καὶ τοὺς ἀπεμύζων καὶ τὴν τελευταίαν ἰκμάδα. Πολλοί, ἵνα ἀποφύγῃσι τὰς ἀγγαρείας καὶ πιέσεις τῶν Καστελλάνων, ἐπλήρωνον τὸ «Andisero» δηλαδὴ τὸν ἐπὶ τούτου φόρον, καταστρεφόμενοι οὕτω καθολοκληρίαν. Ἐπειτα, κατ' ἀνάγκην κατέφευγον ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ σπηλαία, ὁπόθεν πάλιν τοὺς ἐξέβαλλον διὰ τῆς βίας οἱ ἐπὶ τούτῳ στελλόμενοι καθαλιέροι τῶν Καστελλάνων, ἵνα τοὺς ὑποβάλλωσι πάλιν εἰς σκληρότερον ζυγόν!

Ἄν τότε ἐπεσκέπτοντο κατὰ τύχην τὰ μέρη ταῦτα τῆς κολάσεως οἱ Προβλεπταὶ τῆς νήσου, παρουσιάζοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ δυστυχεῖς ἐκείνοι ἐξαλλοὶ καὶ μὲ τὴν φρίκην ἐζωγραφισμένην εἰς τὰ πρόσωπα καὶ ἐζήτουν ἔλεος, χωρὶς ὅμως νὰ θελτιῶται ἢ θέσις των ἢ νὰ θεραπευθῶσι τὰ δεινὰ των. Τὰ τυχόν πρὸς στιγμὴν λαμβανόμενα μέτρα ὑπὸ τῶν Προβλεπτῶν πρὸς σωτηρίαν των, ἐξήγειρον τοὺς Καστελλάνους τυράννους των, οἱ ὅποιοι ἀπεθηριοῦντο καὶ ἕκαμνον τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Προβλεπτῶν, νὰ πληρῶσωσι διὰ νέων βασάνων καὶ σκληροτέρων πιέσεων τὴν πρόσκαιρον ἀνακούφισιν!

Ἄλλὰ τοιούτου εἶδους διοίκησιν, δὲν ἦσαν θεβαίως

οί Κρήτες διατεθειμένοι νά άνεχθῶσιν ἐπὶ πολὺ. Οὕτως ἐπηκολούθησαν κατὰ συνέχειαν ἢ ἐντὸς θραχέων διαλειμμάτων αἱ ἐπαναστάσεις τῶν Ἀγιοστεφανητῶν, τῶν Σκορδύλων, Χορτάτση καὶ ἡ τοῦ Ἀλεξίου Καλέργη, ἡ ἐπὶ 17 συναπτὰ ἔτη διαρκέσασα (1282—1299) καὶ μόνον διὰ τῆς ταπεινωτικῆς συνθήκης διὰ τοὺς Βενετοὺς καὶ τὸν ποντίφηκα τῆς Ρώμης Κλήμεντα τὸν Ε΄ καὶ διὰ πολλῶν παραχωρήσεων πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῶν—παραχωρήσεων τὰς ὁποίας ἐν πολλοῖς ἠθέτησαν κατόπιν, ὡς θὰ ἴδωμεν—κατασταλεῖσα, ἵνα συνεχισθῆ βραδύτερον ὑπὸ ἄλλων Καλεργῶν, τοῦ Βάρδα καὶ τοῦ Λέοντος.

Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπαναστάσεις εἶχον ὡς αἰτίαν τὴν ἀνισορροπίαν τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν κακοδιοίκησιν καὶ τὰς μεγάλας ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν εὐγενῶν καὶ πατρικίων 1) ἀποίκων, οἴτινες, ὡς ἐλέχθη, ὑπέβαλλον τοὺς κατοίκους τῆς νήσου ἀσπλάγχχνως εἰς ἀνηκούστους τυραννίας. Πράγματι, Ἀρχαὶ καὶ εὐγενεῖς ἡμιλλῶντο ἐν τῇ ἀδικίᾳ καὶ καταδυναστεύσει. Μεταξὺ αὐτῶν ἠγέρθη σφοδρὰ πάλη τίς νά ὑπερισχύσῃ. Οἱ πατρικιοὶ οὐδέποτε ἠὲ χαριστημένοι καὶ πρὸς ἀλλήλους φθονούμενοι, προὐκάλεσαν τὴν περὶ ἧς πρόκειται ἐπανάστασιν τοῦ 1363, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ μεγαλειτέρα καὶ ὀξυτέρα τῶν ἐπαναστάσεων τῶν μέχρι τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἔλαβεν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ὀξύτατον ἐπίσης θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος, ὑπὲρ καὶ κατὰ, πᾶσαι αἱ οἰκογένειαι τῆς Βενετίας καὶ τῶν Ἰταλικῶν μερῶν. Εἰς ταύτην ἀμέσως ἠνώθησαν καὶ οἱ Κρήτες, διότι, ἂν διὰ τοὺς εὐγενεῖς ἀποίκους ἀπετέλει αὕτη ἀγῶνα φιλοδοξίας καὶ ἀντιζηλίας 2), διὰ τοὺς Κρήτας

1) *Ἡ Κρήτη—γράφων ὁ Giuseppe Pavanello, Il Tradimento nella caduta di Candia, Venezia 1904, p. 9—ὑπῆρξε, κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, τόπος συνεχῶν ἐπαναστάσεων... δεδικοιολογημένως δέ, διότι οἱ πατρικιοὶ, οὐχὶ ποιμένες, ἀλλὰ λύκοι, ἐτυράνουν χωρὶς ἔλεος, χωρὶς οἶκτον καὶ χωρὶς δικαιοσύνην. Βλέπε καὶ Marchesi, Intorno a due recenti opere storiche, Atti dell'Accademia di Udine 1901—1902, Udine, Borelli, p. 10.*

2) *Σφοδρὰ παράπονα ἠγέρθησαν ἐκ μέρους τῆς Γερουσίας κατὰ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας ἐναντίον τῶν πατρικίων τῆς νήσου Βενετῶν, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς ἐπαναστάσεως. Τοὺς πατρικίους καὶ εὐγενεῖς ἐθεώρει ἡ Βενετία ὡς φύλακας τῆς κυ-*

ὅμως ἦτο ἀγὼν ζωῆς καὶ θανάτου, διὸ καὶ ἐδράξαντο οὗτοι τῆς εὐκαιρίας ὅπως ἀποτινάξωσι τὸν θάρυν καὶ ἐπαχθέστατον Βενετικὸν ζυγόν.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων μέχρι τοῦδε εἶναι εὐκόλον νὰ ἐννοήσῃ τις εἰς ποῖον σημεῖον εὕρισκοντο οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου ἀπέναντι τῶν ἀποίκων Βενετῶν καὶ πόσον τὸ διοικητικὸν σύστημα τῆς Γαληνοτάτης ἦτο καταθλιπτικόν. Ἡ ὑπόσχεσις τῶν εὐγενῶν, ἐξ ἄλλου, εὐθύς μετὰ τὴν ἀποκήρυξιν τῆς Βενετίας καὶ τὸν σχηματισμὸν νέας κυβερνήσεως ἐν τῇ νήσῳ, εὐθύς μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως, 9 Αὐγούστου 1363, ὅτι «*θ ἄ ἐ ξ ι σ ο ὕ τ ο ἦ Ὁ ρ θ ὄ δ ο ξ ο ς θ ρ η σ κ ε ῖ α π ρ ὸ ς τ ῆ ν Λ α τ ι ν ι κ ῆ ν κ α ἰ θ ἄ ἄ φ ε θ ῶ σ ι ν ἑ λ ε ὗ θ ε ρ ο ι ο ἰ Κ ρ ῆ τ ε ς ν ἄ π ρ ε σ θ ε ὤ σ ι τ ἄ τ ῆ ς θ ρ η σ κ ε ῖ α ς α ὗ τ ῶ ν*», δεικνύει σαφῶς ὁποίας καταπιέσεις ὑφίσταντο οὗτοι πρότερον ὑπὸ τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου.

Τὰ αἷτια 1) λοιπὸν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363, ὡς καὶ τῶν προηγουμένων, ἦσαν θαυότερα τοῦλάχιστον ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν. Ἀφορμὴ δὲ πρὸς ἔκρηξιν ἔκ τινος νέου φόρου, πρὸς βοήθειαν τοῦ πάντοτε ἀπλήστου Λατινικοῦ Κλήρου («*per canzare il Rito di Candia*») καὶ ἐπισκευὴν τοῦ λιμένος Ἡρακλείου καὶ τινων φρουρίων, τὰ ὁποῖα οἱ Βενετοὶ εἶχον κατεδαφίσει μετὰ τὴν ἐγκατάλειπν τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Γενοβέζων.

Καίτοι συγκεχυμένως ἐξιστοροῦνται τὰ γεγονότα

ριαρχίας αὐτῆς ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν εἶχεν ὑπερασπίσει διὰ τοῦ αἵματος αὐτῆς ἐναντίον τῶν Κρητῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφήρει τὰ ὑπάρχοντα καὶ παρεχώρει εἰς τοὺς πατριῶν τοῦτους καὶ λοιποὺς ἀποίκους Βενετοὺς.

Ἴδου τί γράφει ἐπὶ τοῦ σημείου τοῦτου ὁ Καρόλδος. «*Ἡ Γαληνοτάτη Γερουσία μετὰ τοῦ Δόγη ἐξεπλάγησαν καὶ ἐταράχθησαν σφόδρα ἐπὶ τῷ νεωτερισμῷ τοῦ νὰ ἐπαναστατήσωσιν οἱ εὐγενεῖς μετὰ τῶν Κρητῶν ἐναντίον τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας—ᾠφειλον νὰ ἐνθυμηθοῦν ὅτι εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ ὁστᾶ ἐκ τῶν ὁστῶν τῶν Βενετῶν καὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ μετ' αὐτῶν. Ἐπίσης ᾠφειλον νὰ ἐνθυμηθοῦν ὅτι ἡ Δημοκρατία ἐξέθηκε πολλάκις δι' αὐτοὺς τὰς δυνάμεις τῆς καὶ ἔχυσε τὸ αἷμά τῆς πρὸς ᾠφέλειαν αὐτῶν». Caroldo. Cronaca, Veneta, ἐν τῇ Μοριανῇ Βιβλ. Mss. Ital. cl. VII. Cod. 128 a.*

1) *Περὶ τῶν αἰτίων τῶν ἐπαναστάσεων Κρήτης, μετὰ τῆς τελευταίας (1646—1669), βλέπε Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, ὁ Κρητ. Πόλεμος, Τριέστη 1908, σ. 1—63.*

τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης ὑπὸ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, οὐχ ἦττον, πάντες συμφωνοῦσιν ὅτι βαθύτερα αἰτία ὑπῆρχον, πρὸ παντός παρὰ τοῖς Ἑλλησι, καὶ ὅτι ἀφορμὴ ἐζητεῖτο πρὸς ἔκρηξιν.

Ἀπὸ πολλοῦ παρετηρεῖτο, γράφει ὁ Ρωμανὶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ 1), ἐν τῇ νήσῳ δυσαρέσκειά τις καὶ πόθος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων, ὀδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καλέργη. Τὴν φορὰν ὅμως ταύτην εὐρέθησαν ἠνωμένοι καὶ οἱ ἄποικοι ἐκ τῶν Βενετῶν. Ὡς πρώτη αἰτία δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ φιλοδοξία πολλῶν καὶ δὴ τοῦ Τίτου Βενιέρη, ὅστις εἶδε προαγόμενον εἰς καπετάνιον τὸν Δονάτον Δάνδολον, νεώτερον αὐτοῦ. Κυρίως ὅμως, ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη, ἔνεκεν νέου τινὸς φόρου, ἐπιβληθέντος εἰς τοὺς κατοίκους ὑπὸ τῆς Βενετίας ζητούσης νὰ ὀχυρώσῃ τὴν νήσον ἐναντίον πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς καὶ κατασκευάσῃ λιμένας ἀσφαλεῖς διὰ τὸ ἐμπόριον. Οἱ ἄποικοι ἐπεκαλέσθησαν τὰ εἰς αὐτοὺς παραχωρηθέντα, κατὰ τὸν ἀποικισμὸν, προνόμια. Παρεκάλεσαν μάλιστα τὸν Δουκὰ λεονάρδον Δάνδολον καὶ τοὺς συμβούλους αὐτοῦ, Ἰάκωβον Διέδον καὶ Στέφανον Γραδενίγον, ὅπως ἀναβληθῇ ἡ εἰσπραξις τοῦ φόρου, μέχρι τῆς ἀπαντήσεως τῆς Γαληνοτάτης Γερουσίας τῆς Βενετίας πρὸς τὴν ὁποῖαν θὰ ἐστέλλοντο εἰκοσι «συνετοὶ» (cavii) τῆς νήσου, ἵνα ἐκθέσωσι τὰ ζητήματα καὶ τὴν γενικὴν τῆς νήσου κατάστασιν (8 Αὐγούστου 1363). Ἡ πρότασις ὅμως αὕτη ἀπερρίφθη ὑπὸ τοῦ Δουκός, οὐτινος μάλιστα ὁ ἕτερος τῶν συμβούλων, εἰρωνικῶς ἀπεκρίθη ὅτι, «δὲν ἐγνώριζεν ὅτι τόσοι «συνετοὶ» ὑπῆρχον ἐν τῇ νήσῳ». Κατ' ἄλλους μάλιστα τῶν χρονογράφων, ὅτι «δὲν ἀναγνωρίζει οὐοένα «συνετόν» ἐν Κρήτῃ». Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη ἀπάντησις, ὡς ἦτο ἐπόμενονον, δυσηρέστησε μεγάλως πάντας καί, αὐθημερόν (9 Αὐγούστου), συνελθόντες ἀπεφάσισαν τὴν κατάλυσιν πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας τῆς Βενετίας ἐν τῇ νήσῳ καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Κρητικῆς Δημοκρατίας. Οὕτω, Κρήτες καὶ Βενετοὶ ὀπλισμένοι, συναθροισθέντες, κατέλαβον πάραυτα τὸ Δουκικὸν μέγαρον, ὁ δὲ Δουξ Λεονάρδος Δάνδολος, υἱὸς τοῦ Δόγη Βενετίας, Ἀνδρέα Δανδόλου, μετὰ τῶν συμβούλων αὐτοῦ, μόλις ἠδυνήθησαν νὰ

1) Romanin, Storia documentata di Venezia. Venezia 1855. Vol. III. p. 217.

σωθῶσι καὶ τεθῶσι ὑπὸ φύλαξιν, ὑπὸ τοῦ Ἀνδρέα Κορνέρ, Μιχαὴλ Φαληέρου καὶ ἄλλων.

Πάραυτα ἡ ἐπανάστασις ἀπὸ τῆς πρωτευούσης ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλης τῆς νήσου. Αἱ πόλεις Χανιά, Ρέθυμνον, Σητεία, μεθ' ὅλων τῶν ὑπ' αὐταῖς φρουρίων, περιῆλθον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας. Οἱ διοικηταὶ τῶν πόλεων ἐφυλάκισθησαν ἢ ἐφυγάδευσαν καὶ ἀνεκηρύχθη νέα κυβέρνησις ἐν τῇ νήσῳ ὑπὸ τὸν Δοῦκα Μάρκον Γραδενίγον, ὅστις «ἀπήλαυε μεγάλης ὑπολήψεως ἐν Κρήτῃ καὶ ἦτο ἀνεγνωρισμένος ὡς ἀνὴρ συνετός καὶ διοικητῆς ἱκανότητος μεγάλης», ὡς λέγει ὁ Καρόλδος ἐν τῷ χρονικῷ αὐτου 1), μετὰ τεσσάρων συμβούλων, τοῦ Φραγκίσκου Μουάτσου, Μάρκου Φραδέλλου, Ἀνδρέα Πανταλέων καὶ Βαρθολομαίου Γριμάλδη.

Ἡ νέα αὕτη κυβέρνησις ἐξέλεξεν ἀμέσως τριάκοντα συμβούλους, οἵτινες διώρισαν τοὺς διοικητὰς καὶ τὰς ἄλλας ἀρχὰς τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουρίων καὶ κατεθίβασαν τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἀνυψώσαντες τὴν τοῦ Ἁγίου Τίτου, πάτρωνος τῆς νήσου 2). Κατ' ἄλλην δὲ γραφὴν, ἐξελέγησαν δέκα «συνετοί», ἵνα προβλέψωσι περὶ τῶν τῆς διοικήσεως τῆς νήσου καὶ ἔκοψαν νέα νομίσματα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Τίτου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μάρκος Γραδενίγος ὁ Σπυριτέλος ἐπικαλούμενος, σύντροφος ἐν τῇ ἐπαναστάσει ταύτῃ, μετανοήσας, ὑπέδειξεν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ συνάψουν εἰρήνην καὶ ζητήσωσι χάριν ἀπὸ τὴν Γαληνοτάτην. Ἄλλ' ὁ Τίτος Βενιέρης, πρῶτος πάρεδρος τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ ὅρκου, τὸν ὁποῖον εἶχον ὀρκισθῆ, ἀπεκεφαλίσθη 3).

1) Caroldo. ἐνθα ἀνωτέρω.

2) Ἐπεισόδιον, χαρακτηριστικὸν τῆς δεσποδαιμονίας τῶν χρόνων ἐκείνων συνέβη τὴν ἡμέραν τῆς ἀνυψώσεως τῆς σημαίας τοῦ Ἁγίου Τίτου: Περιπλεχθεῖσα ἐπὶ τοῦ κωδωνοστασίου τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Τίτου ἐν Ἡρακλείῳ ἡ σημαία, ἐφάνη ὁ ἐπὶ ταύτης ἐξωγραφισμένος ἅγιος μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω. Τὸ τοιοῦτον ἐθεωρήθη ὡς κακὸς οἰωνός, διὰ τὴν ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ πολλοὶ ἤρχισαν νὰ μετανοήσωσιν!

3) R. Archivio di Stato in Venezia Misc. Codici N. 728 Misc. Venete Vol. 1. N. 9. Ἐψηφίσθη νόμος, εἰς ὃν ὀρκίσθησαν ὅτι, εἰς διάστημα δεκαετίας ὁποιοσδήποτε ἤθελε μετανοήσει καὶ ζητήσει συγγνώμην παρὰ τῆς Βενετίας, νὰ ἀποκεφαλίζεται καὶ νὰ δημεύονται τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

Οἱ Βενετοὶ ἐπαναστάται, ἵνα προσελκύσωσι τοὺς Κρήτας, διέταξαν ὅπως ἐξισωθῆ ἡ Ὀρθόδοξος θρησκεία πρὸς τὴν Λατινικὴν καὶ ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι οἱ Ἕλλη- νες τῆς νήσου νὰ πρεσβεύωσι τὸν τοῦ Ἀνατολικοῦ Δόγ- ματος. Τινὲς μάλιστα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπρό- τειναν τὸν ἐξελληνισμόν τῆς νήσου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Ὀρθοδοξίας ὡς ἐπισήμου θρησκείας ἐν τῇ νήσῳ, ἦν πάντες ὄφειλον νὰ ἀσπασθῶσι. Προσέτι ἐδόθη μακρο- τέρα προθεσία πρὸς τοὺς ὀφειλέτας τοῦ δημοσίου καὶ τῶν εὐγενῶν. Ἀπηλλάγησαν ὅσοι εἶχον διὰ χρηματικὰς ὑποθέσεις καταδικασθῆ καὶ ἠλευθερώθησαν πάντες οἱ κατάδικοι, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ὑπηρετήσωσιν ἐπὶ ἕξ μῆνας ἐν τῷ στρατῷ. Ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποιῆθαι θανάτου καὶ δη- μεύσεως τῶν ὑπαρχόντων, πᾶσα πρότασις πρὸς συμφιλί- ωσιν μετὰ τῆς Βενετίας. Κατόπιν τῶν εὐνοϊκῶν τούτων μέτρων, προσήρχοντο ἄθροοι οἱ Κρήτες καὶ ἠνοῦντο με- τὰ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἰ- ωάννου Καλέργη.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, παρατηροῦν οἱ Βενετοὶ ἱστο- ρικοὶ, ὅτι οἱ φίλερεις εὐγενεῖς Λατίνοι, διὰ νὰ ἐμπνεύσω- σιν ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς Ἰθαγενεῖς τῆς νήσου καὶ ἀπο- κτήσωσι τὴν εὐνοίαν αὐτῶν, ἀπεφάσισαν νὰ ἀσπασθῶσι τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν: Ἀντὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ὡς πάτρωνος τῆς νήσου, καθωρίσθη ὁ Ἅγιος Τίτος. Ἐχα- ρίσθησαν τὰ χρέη τῶν λαϊκῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν, διω- ρίσθησαν ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ εἰς τὸ συμβούλιον καὶ ὀλί- γον ἔλειψε νὰ μετατραπῆ εἰς Ἑλληνικὴν λατρείαν ὁ Μη- τροπολιτικὸς Ναὸς τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπετράπη νὰ χει- ροτονῶνται ἱερεῖς ὅταν καὶ ὅπου ἤθελον κλπ.

Ταῦτα οἱ βενετοὶ ἱστορικοὶ. Ἄλλ' εἰς αὐτοὺς δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, πάντα τ' ἀνωτέρω μέτρα ἔμει- ναν ἐν πολλοῖς ἀπραγματοποίητα καθὼς καὶ τὰ προνό- μια καὶ αἱ ἐπιτροπικαὶ ἔδραι, τὰς ὁποίας ἡ Βενετία εἶ- χε πρότερον ὑποσχεθῆ εἰς τὸν Καλέργην 1).

1) Εἰς τὴν συνθήκην τοῦ Ἀλεξίου Καλέργη μετὰ τὴν Βενε- τίαν 1299, ὑπάρχει συμφωνία ἐνθα ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία ὑπόσχεται εἰς τὸν Καλέργην ὅτι θὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὸν Λατίνον Ἀρχιεπίσκοπον τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀγίου ἢ Ἀγρίου, ἐν τῇ ἐπαρ- χίᾳ Μυλοποτάμου καὶ θὰ τὴν παραχωρήσῃ πρὸς αὐτόν. Ὁ Κα- λέργης θὰ διορίξῃ Ἐπίσκοπον Ἕλληνα τῆς ἐκλογῆς του. Θὰ ἐξακολουθῆ νὰ ἐκλέγεται τοιοῦτος ἀνευ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ

Οὕτω βλέπομεν πράγματι, ἀμέσως μετὰ τὴν κατά-
πνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως τὸν πάπαν Οὐρβανὸν τὸν Ε΄
νὰ ἀπαγορεύη αὐστηρῶς 1369, τὴν χειροτονίαν Ἑλλή-
νων Κληρικῶν καθ' ὄλην τὴν νῆσον καὶ νὰ ὑποχρεώνη
ἐπὶ βαρυτάτῃ ποινῇ, τοὺς Ὀρθοδόξους ἱερεῖς νὰ τελῶσι
τὰς ἀκολουθίας καὶ νὰ λειτουργῶσι μόνον κατὰ τὸ Ρω-
μαϊκὸν Δόγμα.

Ἡ Γαληνοτάτη λοιπὸν Δημοκρατία τῆς Βενετίας ἐ-
παιζε διπλοῦν πρόσωπον: καίτοι ἐφαίνετο πῶς ἤθελε
νὰ σεβασθῆ τὴν θρησκείαν τῶν ὑπηκόων τῆς, ἐν τούτοις
ἐβοήθει τὸν πάπαν, μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα, ἐναντίον
τοῦ «σχίσματος» 1). Οὕτως ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης
Πέτρος Θωμᾶς, ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Καρμελητῶν, διω-
ρίσθη ὑπὸ τοῦ Πάπα ἱεροεξεταστῆς τῆς νήσου «δ ι ἄ
τ ἄ ς Ἑ λ λ η ν ι κ ἄ ς α ἰ ρ ἔ σ ε ι ς», ἠδυνήθη δὲ νὰ
ἐξαντλήσῃ ὅλα τὰ ἐναντίον «τῶν αἰρετικῶν Ἑλλήνων»
ἄγρια αὐτοῦ μέτρα, χωρὶς τὴν παραμικρὰν ἐνόχλησιν
τῶν Βενετικῶν ἀρχῶν ἐν Κρήτῃ, αἱ ὁποῖαι μάλιστα ἐ-
ζήτουν τὴν μεσολάθησιν αὐτοῦ εἰς ὅλα τὰ ζητήματα,
κατόπιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1363, ὁ δὲ πάπας ἀμεί-
θων τὰς ἐκδουλεύσεις ταύτας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου
του, τὸν ἀνεκήρυξεν ἅγιον! Ὡστε αἱ ἐκάστοτε διενέ-
ξεις μεταξὺ Βενετίας καὶ πάπα διὰ τὰ θρησκευτικὰ ζη-
τήματα τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων τῆς Γαληνοτάτης, ἦσαν
μᾶλλον φαινομενικαὶ καὶ δὲν ἐτάραττον καὶ πολὺ τὰς
τρυφερὰς σχέσεις πάπα καὶ Δόγη.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν ἀφήγησιν τῆς ἐπαναστάσε-
ως, λέγομεν ὅτι ἡ ἀπροσδόκητος εἶδησις τῆς ἐκρήξεως
αὐτῆς, κομισθεῖσα εἰς Βενετίαν ὑπὸ τοῦ Νικολάου Φα-
λιέρ, ἀφιχθέντος τὴν 1ην Σεπτεμβρίου 1363 μετὰ τῆς γα-
λέρας αὐτοῦ ἐκ Κρήτης, κατετάρραξε καὶ ἐλύπησε σφό-
δρα τὸν Δόγην καὶ τὴν Γερουσίαν μεθ' ὅλης τῆς Βενε-

*Ἀρχιεπισκόπου ἢ τοῦ Πάπα ἢ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενε-
τίας ἐν Κρήτῃ. Ἡ συμφωνία ὅμως αὕτη περιεβιάσθη ἀμέσως
σχεδόν, συνεπεία τῆς ἀντιδράσεως καὶ τῶν διαμαρτυριῶν τοῦ
φανατικοῦ Λατινικοῦ Κλήρου τῆς νήσου.*

1) «Σχίσμα» καὶ «σχηματικὸς» ἐσήμαινεν εἰς τὴν γλῶσσαν
τοῦ πάπα καὶ τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας, τὸν «αἰρετικόν»
καὶ ἦτο συνώνυμος μὲ τὸν προδότην. Μὲ τὴν σημασίαν δὲ ταύ-
την ἀπαντᾷ ἡ λέξις εἰς τὰ πολιτικὰ ἔγγραφα τῆς Κρήτης ἐναν-
τίον τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι οὕτως ἐτίθεντο ἐκτὸς
νόμου.

τίας, τοσοῦτον μᾶλλον, καθόσον οἱ πρωτεργάται τῆς ἐπαναστάσεως ἦσαν οἱ εὐγενεῖς καὶ πατρικιοὶ Βενετοί, βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Κρητῶν, τῶν ὁποίων καλῶς ἐγνώριζον τοὺς πόθους καὶ ἀποφάσεις ἐκ τῶν προηγουμένων ἐπαναστάσεων. Ἀπεστάλη λοιπὸν ἡ ἴδια γαλέρα τοῦ Νικολάου Φαλιέρ, μετὰ πρεσβείας ἀποτελουμένης ἀπὸ τοὺς Πέτρον Σοράντζον, Ἀνδρέαν Ζένον καὶ Μάρκον Μοροζίνην, μετὰ πληρεξουσιότητος ἵνα συζητήσωσι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ κλείσωσι τὴν εἰρήνην, «σ ὦ ζ ο ν τ ε ς τ ῆ ν τ ι μ ῆ ν κ α ἰ τ ὸ σ υ μ φ ἔ ρ ο ν τ ῆ ς Β ε ν ε τ ῖ α ς». Εἰς τὴν πρεσβείαν ὅμως ταύτην οὔτε κἂν ἐπετράπη ἡ ἀποβίβασις εἰς Ἡράκλειον, δι' ἣ καὶ ἐπέστρεψεν αὐτὴ ἄπρακτος εἰς τὴν Βενετίαν. Οἱ ἀξιότιμοι ὅμως πρέσβεις οὗτοι δὲν ἐπέστρεψαν μὲ κενὰς τὰς χεῖρας εἰς Βενετίαν. Κατὰ τὴν διάβασιν αὐτῶν ἐκ Κυθήρων, εὔρον ἐκεῖ 300 Κρήτας, καταφυγόντας μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ, τοὺς ὁποίους συνέλαβον καὶ ὠδήγησαν εἰς Βενετίαν, ἔνθα καὶ ἐρρίφθησαν εἰς τὰς σκοτεινὰς φυλακάς.

Τὴν πρεσβείαν ταύτην ἐπηκολούθησε δευτέρα ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Κονταρίνην, Πέτρον Τζάνε, Φραγκίσκον Μπέμπον, Ἰωάννην Γραδενίγον καὶ Λαυρέντιον Δάνδολον, μετὰ τῆς Διαταγῆς νὰ ἐκφράσωσιν εἰς τοὺς Βενετοὺς τῆς νήσου τὰ παράπονα καὶ «τ ῆ ν θ α θ ε ῖ α ν λ ύ π η ν τ ῆ ς Γ ε ρ ο υ σ ῖ α ς κ α ἰ ὑ π ε ν θ υ μ ῖ σ ω σ ι ν α ὔ τ ο ἰ ς ὅ τ ι ε ἶ ν α ἰ σ ἄ ρ ξ ἐ κ τ ῆ ς σ α ρ κ ὸ ς κ α ἰ ὁ σ τ ᾶ ἐ κ τ ῶ ν ὁ σ τ ἔ ω ν τ ῶ ν Β ε ν ε τ ῶ ν κ α ἰ ἔ ν κ α ἰ τ ὸ α ὔ τ ὸ π ρ ᾶ γ μ α μ ε τ' α ὔ τ ῶ ν κ α ἰ π ὶ ρ ς ἡ Β ε ν ε τ ῖ α δ ἰ ᾶ τ ῆ ν ε ὔ τ υ χ ῖ α ν α ὔ τ ῶ ν ε ἶ χ ε χ ῦ σ ε ἰ τ ὸ α ἰ μ ᾶ τ η ς» 1). Ἀλλὰ καὶ ἡ πρεσβεία αὕτη ἀπεπέμφθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες ἀπήντησαν ὅτι «θ ᾶ ὑ π ε ρ α σ π ῖ σ ω σ ἰ μ ἔ χ ρ ἰ τ ἔ λ ο υ ς τ ῆ ν ἰ δ ῖ α ν α ὔ τ ῶ ν ἑ λ ε υ θ ε ρ ῖ α ν κ α ἰ ἄ ν ε ξ α ρ τ η σ ῖ α ν».

Ἡ σταθερὰ αὕτη ἀπάντησις, γνωσθεῖσα ἐν Βενετία ἐνέπλησε θυμοῦ τὸν Δόγην καὶ τὴν Γερουσίαν. Ἐκήρυξαν δὲ οὗτοι πάραυτα τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἔγραψαν γράμματα πρὸς τὸν πάπαν Οὐρ-

1) Caroldo, ἔνθα ἀνωτέρω.

θανόν τὸν Ε΄, πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κάρολον τὸν Δ΄, πρὸς τὸν Φίλιππον, βασιλέα τῆς Γαλλίας, Λουίζιον, βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας, Ἰωάννην, τῆς Νεαπόλεως, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Κύπρου καὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ἡγεμόνας καὶ πρίγκηπας τῆς Ἰταλίας, ἵνα μηδεὶς τούτων ἔλθῃ πρὸς βοήθειαν τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁμοίως δὲ ἔγραψαν καὶ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν Γενοβέζους, οἵτινες θεβαίως ἦτο δυνατόν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς περιστάσεως ὅπως ἐπιστρέψωσιν εἰς Κρήτην, ἀπειλοῦντες αὐτοῖς μεγάλα κακὰ ἂν ἤθελον βοηθήσει τοὺς Κρήτας. Περιττὸν δὲ νὰ προσθέσωμεν, ὅτι πᾶσαι αἱ ἐστεμμέναι αὐταὶ κεφαλαὶ ἔδειξαν ἀμέσως φιλίαν πρὸς τὴν Βενετιαν καὶ ἐδήλωσαν ὅτι προθύμως θὰ ἀπέστελλον καὶ βοηθίαν, ἂν παρίστατο πρὸς τοῦτο ἀνάγκη, πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐξασφάλισασα οὕτως ἡ Βενετία τὴν σύμπραξιν τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης καὶ στρατολογήσασα ἐξ ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἰταλίας ἐπιλέκτους στρατιώτας, ἀπέστειλεν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λουκίνου Βέρμε ἐκ Βερώνης καὶ τοῦ γενικοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου Κυριάκου Μιχαήλ, μετὰ 23 γαλερῶν, 18 χονδρῶν πλοίων καὶ 12 φορτηγῶν πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Λουκίνου ἐν Βενετίᾳ, ἡ ἀναγόρευσις αὐτοῦ ὡς Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἡ παράδοσις εἰς αὐτὸν τῆς σημαίας τοῦ Ἀρχηγοῦ, ἐγένοντο μετὰ πάσης ἐπισημότητος καὶ μεγαλοπρεπείας καὶ διὰ πανηγύρεως καὶ ἀγώνων. Ταῦτα πάντα, ὡς καὶ ἐπεισόδιον μεταξὺ Λουκίνου καὶ Βερναβῶ Βισκόντε ἐπισυμβάν, παραθέτομεν, ὡς περιγράφονται εἰς τὸ προαναφερθὲν χειρόγραφον 1).

Εἰς τὰς 25 Μαρτίου 1364 ἔφθασεν εἰς τὴν Βενετιαν ὁ κ. Λουκίνος Βέρμε, ἀρχηγὸς καὶ ἔμπειρος Καπετάνιος τῆς ξηρᾶς μετὰ δύο γαλερῶν τοῦ στόλου, προωρισμένος ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης διὰ τὴν καταδάμασιν τῆς ἐπαναστάσεως. Εἰς προὔπαντησιν αὐτοῦ ἐξήλθεν ὁ Δόγης καὶ ἡ Γερουσία καὶ οἱ εὐγενεῖς καὶ ὁ λαὸς καὶ τὸν συνώδευσαν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν εἰς τὸ Καστέλλο, ὅπου ἔμεινε καὶ ἐφιλοξενήθη μετὰ τῶν Βαρῶνων τοῦ ὑπὸ τῆς Βενετίας μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν εἰς Κρήτην, εἰς τὸ Λίντο

1) R. Arch. Misc. Cod. N. 728. Misc. cose Venet. Vol. I N.9.

δὲ ἐστάθμευσαν οἱ πεζοὶ καὶ οἱ ἵππεῖς του. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου πανηγυρικῶς ἀνηγορεύθη Ἄρχηγός τῆς ἐκστρατείας καὶ τοῦ παρεδόθη τὸ σῆμα τοῦ Ἄρχηγοῦ καὶ ὠρκίσθη νὰ ἐξασκῆση πιστῶς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τοῦ Ἄρχηγοῦ ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν. Κατὰ τὸν χρόνον δὲ τῆς διαμονῆς του ἐν Βενετία ὁ Λουκῖνος, ἐπιθεωρῶν τοὺς ἀξιωματικούς του, ἐξήρσε τῆς ἐκστρατείας Βοσκόντην τινὰ ἐκ τῶν τοῦ Βερναθῶ Βισκόντη, ὡς μὴ συγκεντροῦντα τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα. Τοῦτο μαθὼν ὁ Βερναθῶ, ὠργίσθη καὶ συνέλαβε τὰ τέκνα καὶ τὴν σύζυγον τοῦ Λουκῖνου. Οὗτος δὲ ἰκέτευσε τὴν Γαληνοτάτην νὰ προβλέψῃ διὰ τὴν κατάφορον ταύτην ἀδικίαν καὶ προσβολὴν, ἣ δὲ Γαληνοτάτη ἀποστείλασα πρεσβείαν εἰς τὸν Βερναθῶ, ἐπέτυχε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν τέκνων καὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Λουκῖνου καὶ οὕτως ἔληξε τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἦλθε νὰ ταράξῃ τὰ τοῦ πανηγυρισμοῦ καὶ τῶν ἀγῶνων, οἵτινες ἐκηρύχθησαν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκστρατείας ἐν Κρήτῃ.

Ὁ κ. Πασχάλης Μινόττος καὶ ὁ κ. Μάρκος Ἀντώνιος Λορετάν, εὐγενεῖς Βενετοί, προεκήρυξαν ἀγῶνας «ὅποιος ἤθελε νὰ ἔλθῃ νὰ γκιοστράρῃ (*giostrare*) 1) ἐπάνω εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου». Ἐπαθλα διὰ τοὺς νικητὰς ἦσαν ζωστήρ ἐξ ἀργύρου, στέφανος καὶ πῖλος κοσμημένα μὲ πολυτίμους λίθους. Τὰ ἔπαθλα ταῦτα προσέφερον ἡ σχολὴ των χρυσοχόων διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης καὶ ἦσαν μεγάλης ἀξίας. Ἡ Γαληνοτάτη Γερουσία καὶ ὁ Δόγης ηὐχαριστήθησαν διὰ τοὺς ἀγῶνας, οἱ ὁποῖοι ὠρίσθησαν διαρκείας τριῶν ἡμερῶν. Μεταξὺ τῶν ἀθλητῶν ἦτο καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου, ὅστις ἐπέστρεψεν ἐκ Γαλλίας καὶ εὕρισκετο ἐν Βενετία καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἄρχηγοῦ Λουκῖνου, Ἰάκωβος Βέρμε, νέος μόλις 18 ἐτῶν, ὅστις καὶ ἠγωνίσθη πολὺ καλῶς. Μεταξὺ τῶν 32, οἱ ὁποῖοι ἔλαβον μέρος ἐν ὄλῳ, οἱ 5 ἦλθον ἐκ Φερράρας, εἰς τῶν ὁποίων ἐνίκησε τὴν πρώτην ἡμέραν καὶ ἔλαβε τὸν ζωστήρα. Ἄλλοι 5 ἦλθον ἀπὸ τὸ Φριοῦλι, ἀλλὰ δὲν ἐνίκησαν, διότι ὁ Πασχάλης Μινόττος ἐνίκησε καὶ κατὰ τὰς δύο ἐπομένους ἡμέρας καὶ ἔλαβε τὸν στέφανον καὶ τὸν πῖλον, ἀξίας 260 δουκάτων, ἣ δὲ

1) *Περὶ τοῦ τσοῦστρα ἢ σείστρα, τοῦ ἰταλικοῦ giostra-giostrare, ἴδε Ἀγαθαγ. Σηρουχάκη ἐνθα ἀνωτέρω.*

Γερουσία καὶ ὁ Δόγης μετὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τὸν προήγαγον εἰς Καπετάνιον τοῦ ἵππικοῦ τοῦ προωρισμένου διὰ τὴν Κρήτην.

Πρὶν προθῶμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν συρράξεων, रिπτομεν θλέμμα γενικὸν πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα ἴδωμεν τί ἐν τῷ μεταξὺ συνέθη μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου καὶ τῶν ἀποίκων Βενετῶν ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς Γερουσίας καὶ Δόγης τῆς Βενετίας, ἀφ' ἑτέρου :

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προεγράφησαν ὑπὸ τῆς Γερουσίας ἐν Βενετία οἱ πρωταῖτιοι τῆς ἐπαναστάσεως Μάρκος καὶ Τίτος, οἱ Γαρδερίνοι, Μάρκος Φραδέλλος, οἱ ἀδελφοὶ Τίτος καὶ Θεοδωρέλλος Βενιέρη, Λεονάρδος Γραδενίγος, Βαϊάρδος ἐπικαλούμενος, Γεώργιος Μπάρμπος, Βαρβολομαῖος Γριμάδης καὶ πλείστοι ἄλλοι Βενετοὶ καὶ Ἑλληνας, διὰ τὴν σύλληψιν ἢ φόνον τῶν ὀπίστων, προσκηρύχθη ἱκανὸν χρηματικὸν ποσόν, ὡς γίνεται λόγος ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Νικολάου Τρεβιζάν, προβλεπτοῦ ἐν Χανίοις. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τῆς Βενετίας, γνωσθεῖσα ἐν Κρήτῃ ἐγκαίρως, μεγάλως κατεθορύβησε τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς. Πολλοὶ τούτων ἤρχισαν νὰ λιποψυχῶσιν, ἕτεροι δὲ νὰ προτείνωσι τὴν μετὰ τῆς Βενετίας συνδιαλλαγὴν. Οὕτως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐφάνη, ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς κίνδυνος δὲν θὰ ἦτο μικρότερος τοῦ ἐκ τῆς Βενετίας ἀποστελλομένου στρατεύματος καὶ στόλου. Οἱ πιστοὶ καὶ γενναῖοτεροι ἐκ τῶν Βενετῶν ἠνώθησαν στενῶς μετὰ τῶν Κρητῶν καὶ ἐτέθησαν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰωάννου Καλέργη. Πολλοὶ ἠσπάζοντο τὴν Ὀρθοδοξίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Λεονάρδος Γραδενίγος, Καλόγερος ἐπικαλούμενος, ἐπρότεινε καὶ ὑπεστήριξε ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τῆς νήσου καὶ εἰργάζετο πρὸς ἐξελληνισμὸν τῶν ἀποίκων Βενετῶν. Οἱ Ἑλληνας, ἐξ ἄλλου, θλέποντες λιποψυχούοντας τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς, καὶ φοβούμενοι προδοσίαν ἐζήτησαν καὶ ἐπέτυχον νὰ παρακάθηνται εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν δέκα 1) ἐκλεκτοὶ ἐκ τῶν συνετωτέ-

1) Οἱ παρακαθήμενοι ἦσαν οἱ: Πρωτόπαπας καὶ Πρωτοπάλτης Ἡρακλείου, ὁ Μοναχὸς (calogero) Καραντίνος ἢ Καβαντῖνος, ὁ Παπᾶ - Μιρμίκης ἢ Μαρμίκος, Ἀρκολέος Χρυσσοχόος. Μάρκος Πετάτσος, Μάρκος Φεράτσος, Νικόλαος Δάδος, Γεώργιος Ραγουζαῖος καὶ Cane Militare. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα εἶνε παράδοξον, διότι σημαίνει, κύων στρατιωτικὸς. Πρόκειται λοιπὸν ἢ περὶ ἐπωνύμου ἐκ τῶν συνήθων τότε, ἢ περὶ ἀγνοίας τῶν χρονογράφων.

ρων Ἑλλήνων, ἄνευ τῶν ὁποίων, οὐδέν νά δύναται νά συζητηται ἢ ἀποφασίζηται. Μεταξὺ τῶν παρακαθημένων ἦσαν ὁ Πρωτόπαπας καὶ ὁ Πρωτοψάλτης, περὶ τῶν ὁποίων θά κάμωμεν ἰδιαίτερον λόγον, διότι ὁ Πρωτόπαπας καὶ ὁ Πρωτοψάλτης ἦσαν τὰ μεγαλείτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα ἔμειναν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Κληρὸν κατὰ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν ἐν Κρήτῃ.

Ταῦτα θεβαίως ἀπήρεσκον εἰς τοὺς εὐγενεῖς Βενετούς, οἵτινες ἔβλεπον οὕτω νά φεύγη ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἢ διοικήσεις τῆς νήσου καὶ ἢ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων. Ἀπεφάσισαν λοιπὸν νά παραδώσουν τὴν νῆσον εἰς τοὺς Γενοβέζους, κεκηρυγμένους ἐχθροὺς τῶν Βενετῶν, ἐνῶ ἄλλοι, καθὼς ὁ Φραγκίσκος Μουδάτσος 1) καὶ Μάρκος Γραδενίγος, Σπυριτέλος ἐπικαλούμενος, προέτειναν νά ζητήσωσι συγγνώμην παρὰ τοῦ Δόγη καὶ τῆς Γερουσίας καὶ νά παραδώσωσιν εἰς αὐτοὺς τὴν νῆσον. Εἰς τὴν πρότασιν ὅμως ταύτην ἀντέστη ἐρρωμένως ὁ Λεονάρδος Γροδενίγος, ὅστις καὶ ἐζήτησε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ψηφισθέντος νόμου, δυνάμει τοῦ ὁποίου, κατεδικάσθη ὁ Μάρκος εἰς θάνατον, ἀπεφασίσθη δὲ νά σταλῆ εἰς Γένοβαν γαλέρα, ὑπὸ τὸν ἐπικελευστὴν Ζανάκην δὲ Ρίτζο καὶ τῶν πρέσβειων, αὐτοῦ τούτου τοῦ Δεονάρδου Γραδενίγου, Καλογέρου καὶ Λεονάρδου Γραδενίγου, Βαϊάρδου, ἵνα προσφέρωσι τὴν νῆσον καὶ ζητήσωσι παρ' αὐτῆς βοήθειαν. Ἡ πρεσβεία ὅμως αὕτη ἀπέτυχε καθ' ὀλοκληρίαν, χάρις εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς Δημοκρατίας, ἣτις ἠπέιλησε τοὺς Γενοβέζους καὶ τοὺς ἠνάγκασε νά ἀπορρίψωσι τὴν προσφορὰν.

Εἰς τοιοῦτον σημεῖον εὐρίσκοντο τὰ πράγματα, ὅτε τὴν 10ην Ἀπριλίου 1364, ἀπῆρεν ὁ στόλος ἐκ Βενετίας, φέρων τὸν Γενικὸν Κυβερνήτην τῆς νήσου Πέτρον Μοροζίνην μετὰ τῶν στρατευμάτων, ἀφίχθη δὲ τὴν 2αν Μαΐου εἰς Φρασκιά ἐπτακισχίλια μέτρα μακρὰν τῆς πρωτεύουσας. Ἐκατοντάς στρατιωτῶν, ἀποσπασθεῖσα μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στρατοῦ καὶ ἐπιδοθεῖσα εἰς λεηλασίαν, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐπανα-

1) *Τινὲς γράφουσι Mudazzo καὶ ἄλλοι Muazzo. Καίτοι δὲ ὑπῆρχον καὶ αἱ δύο οἰκογένειαι ὡς καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ Μουδάτσου. Προκειμένου ὅμως περὶ τῆς γραφῆς Mudazzo Muazzo, ἀπαντᾷ ἡ πρώτη γραφὴ εἰς τοὺς ἀρχαιότερους τῶν χρονογράφων καὶ τὰ χειρόγραφα.*

στατῶν καὶ ὑπερασπιστῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ κατεστράφη ὀλοσχερῶς.

Τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ ἐπορεύετο κατὰ τῆς πόλεως μετὰ τοῦ Λουκίνου Βέρμε, ὁ δὲ Κυριάκος Μιχαήλ, Γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στόλου, παρατάξας τὰς ναυτικὰς αὐτοῦ δυνάμεις κατὰ μῆκος τῆς πόλεως, καθ' ὄν χρόνον ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ τῶν ἐπαναστατῶν, Φραγκίσκος Μουδάτσος, ἐξελθὼν τῆς πόλεως μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, πρὸς ἀντίταξιν κατὰ τοῦ Λουκίνου, εὐρέθη αἴφνης μεταξὺ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐξέλθει πεζοναῦται καὶ εἶχον καταλάβει τὰ προάστεια, καταστήσαντες οὕτω δυσχερεστάτην τὴν θέσιν τοῦ Μουδάστου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀνδρέας Κορνέρος καὶ Μιχαήλ Φαλιέρος, οἱ προστατεύσαντες καὶ διασώσαντες τὸν Δοῦκα Δάνδολον καὶ τοὺς Συμβούλους αὐτοῦ, κατὰ τὴν κατάλυσιν τῶν ἀρχῶν, ἅμα τῇ ἐκρήξει τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπωφεληθέντες τῆς πρώτης συγχύσεως προσῆλθον καὶ παρέδωκαν πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ στόλου Μιχαήλ τὰς κλείς τῆς πόλεως, ζητοῦντες συγχώρησιν παρὰ τοῦ Δόγη καὶ τῆς Γέρουσίας. Ὁ Μουδάτσος εἰς τοιαύτην θέσιν εὐρεθεὶς καὶ μὴ δυνάμενος οὔτε ἐμπρὸς νὰ προχωρήσῃ, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ, διότι οἱ πεζοναῦται τὸν εἶχον ἤδη ὑπερφαλαγγίσει, ἠναγκάσθη νὰ συνάψῃ μάχην ἐκ τοῦ συστάδην, καθ' ἣν κατετροπώθη τελείως, ἀπολέσας περὶ τοὺς ἑπτακοσίους ἄνδρας.

Οὕτως ὁ Λουκίνος Βέρμε, κύριος πλέον τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ κατέλαβεν αὐτὴν μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν Μαρτίνου τινὸς ἐκ Ρίμινι καὶ Ἰωάννου Βισκόντη, κατασφάξας δὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἀναστηλώσας τὴν σημαίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἐκάλεσεν ὑπ' αὐτὴν πάντας, ὅσοι ἤθελον ὀρκισθῆ πίστιν καὶ ὑποταγὴν εἰς τὴν Βενετ. Δημοκρατίαν. Ἡ καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἀγρία καὶ ἀνηλεής. Ὁ Δοῦξ Μάρκος Γραδενίγος, Μάρκος Φραδέλλος, Γαβριήλ Ἀμπάτε 1), οἱ δύο Λεονάρδοι Γραδενίγοι, ἐπιστρεψαντες ἤδη ἐκ τῆς εἰς Γένοβαν ἀποστολῆς, καὶ πλείστοι ἄλλοι ἀπεκεφαλίσθησαν ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἡ-

1) Παρὰ τινῶν ἱστορικῶν γράφεται Gabriele Labado καὶ della Bade. Ἄλλ' ἐν τοῖς χειρογράφοις ἀπαντᾷ Gabr. Abate.

ρακλείου. Ὁ Φραγκίσκος Μουδάτσος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀπεοῦρθσαν εἰς Στρόμπολι, ἔνθα εἶχε καταφύγει καὶ ἔΐωάννης Καλέργης.

Τὴν τύχην τῆς πρωτεύουσας ὑπέστησαν καὶ αἱ λοιπαὶ πόλεις. Παῦλος Κουερίνης, διοικητῆς Ρεθύμνης, ἀπεκεφαλίσθη, οἱ δὲ ἰθαγενεῖς Ἕλληνες ἀνεζητοῦντο καὶ κατεδιώκοντο ἀνά τὰ ὄρη καὶ τὰ διάφορα φρούρια ἐπιπτοῦν τὸ ἓν μετὰ τὸ ἕτερον. Οἱ προβλεπταὶ ἔλαβον διαταγὴν νὰ τιμωρήσωσιν ἀμειλίκτως πάντας καὶ νὰ καταπνίξωσι τὴν ἐπανάστασιν ἐν τῷ αἵματι. Πράγματι δέ, μετὰ πολυαρίθμους φόνους, δηώσεις, ἐξορίας καὶ ἄλλας καταστροφάς, κατὰ τὰ τέλη Μαΐου 1364 ἡ ἐπανάστασις ἐφάνη ὅτι καταπνίγη καὶ οἱ προβλεπταὶ τῆς νήσου πλήρεις χαρᾶς, ἀπέστειλαν εἰς Βενετίαν τὸν Πέτρον Σοράντζον, μετὰ μιᾶς γαλέρας ἐστολισμένης δι' ἀνθέων, ἵνα ἀναγγεῖλῃ τὴν χαρμόσουν ἐίδησιν τῆς καθυποτάξεως τῆς νήσου. Ἡ χαρὰ ἐν Βενετίᾳ ὑπῆρξε μεγάλη ἐπὶ τῇ ἀπροσδοκῆτῳ ἀγγελίᾳ καὶ ἐπανηγυρίσθη ἡ νίκη τῶν Βενετικῶν στρατευμάτων διὰ νέων ἀγῶνων καὶ δημοσίων θεαμάτων καὶ δοξολογιῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν. Τὰς ἐορτάς ταύτας καὶ τοὺς ἀγῶνας περιγράφει καὶ ὁ Πετρὸς ὁρχης, ὡς αὐτόπτης μάρτυς, ἐν τῇ πρὸς τὸν Πέτρον Βολογιεζε ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἐγράφησαν καὶ εὐχαριστήριοι ἐπιστολαὶ πρὸς ὄλους τοὺς πρίγκηπας τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν πρὸς τὴν Βενετίαν σύμπραξιν αὐτῶν. Εἰς τὴν Ρώμην ἐπίσης ἐπανηγυρίσθη ὑπὸ τοῦ πάπα ἡ νίκη τῶν Βενετῶν καὶ ἐθεωρήθη ὡς θεῖον δῶρον καὶ θεῖα παραχώρησις, διότι αἱ τύχαι τῆς Βενετίας ἦσαν συνδεδεμέναι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μετὰ τῶν τυχῶν τῆς χριστιανωσύνης, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἁγίου πατρὸς.

Ἄλλ' ἡ χαρὰ αὕτη τῶν Βενετῶν καὶ τοῦ πάπα τῆς Ρώμης δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαρκέσουν ἐπὶ μακρόν. Οἱ περὶ τὸν Ἰωάννην Καλέργην καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γεώργιον, ἀνασυνταχθέντες καὶ ἐνωθέντες μετὰ τοῦ Τίτου καὶ Θεοδωρέλλου Βενιέρη, Φραγκίσκου καὶ Ἀντωνίου Γραδενίγων, Μάρκου Ἀθονάλη καὶ ἄλλων, ὠχύρωσαν τὰ ἐπὶ τῶν ὀρέων φρούρια αὐτῶν καὶ ἀνεπέτασαν, τὴν 10ην Αὐγούστου τοῦ ἰδίου ἔτους 1364, τὴν σημαίαν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὀρκισθέντες νὰ πολεμήσωσιν ἐναντίον τῶν Λατίνων «Ὑ π ἐ ρ τ ῆ ς π ί σ τ ε ω ς κ α ἰ τ ῆ ς ἔ λ ε υ θ ε ρ ί α ς α ὐ τ ῶ ν».

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 1367, ὅτε τελείως κατεπνίγη ἡ ἐπανάστασις, αὕτη διηυθύνετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου καὶ δὴ τῶν ἀδελφῶν Καλέργη, συμπραττόντων καὶ τῶν ἐξελληνισθέντων ἤδη Βενετῶν εὐγενῶν, καὶ δύναται νὰ ὀνομασθῇ νέα καὶ καθαρῶς Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις.

Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι λοιπὸν τῆς νέας ταύτης ἐξεγέρσεως, ἐγένετο πλήρης θυμοῦ ὁ Δόγης καὶ ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας καὶ ἀπέστειλαν τὴν 25ην Μαρτίου 1365 προβλεπτάς, τὸν Ἰάκωβον Βραγαδῖν, Πέτρον Μοσενίγον, Λαυρέντιον Δάνδολον εἰς Ἡράκλειον, Παῦλον Λορεδᾶν εἰς Χανιά, καὶ Ἀνδρέαν Ζένον εἰς Ρέθυμνον, μετ' ἰσχυρᾶς δυνάμεως καὶ τῆς διαταγῆς νὰ μισθώσωσι Τούρκους Μουρτάτας 1) πρὸς καταδίωξιν καὶ ἐξόντωσιν τῶν ἐπαναστατῶν.

Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ οἱ Τούρκοι καὶ τὰ νέα στρατεύματα τῆς Βενετίας, δὲν ἠδύνατο εὐχερῶς νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας καὶ βλέπομεν τὴν Δημοκρατίαν νὰ καταφεύγη πρὸς τὸν πάπαν, ὅστις ἐξαπέλυσεν ἀναθεματισμὸν ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, τὸν δὲ Ἀπρίλιον τοῦ 1366 ἀπεστέλλοντο νέοι προβλεπταί, οἱ Πανταλέων Μπάρμπος, Ἰωάννης Ζένος, Νικόλαος Ἰουστινιάνης διὰ τὸ Ἡράκλειον, Ἀνδρέας Ζάνες διὰ τὸ Ρέθυμνον καὶ Νικόλδος Τρεβιζάν διὰ τὰ Χανιά, Δουξ δὲ ὁ Πέτρος Μο-

1) Τοὺς Τούρκους ἐπανελημμένως μετεχειρίσθη ἡ Βενετία ἐναντίον τῶν Κρητῶν. Ὁ Λαυρέντιος De Monacis εἰς τὸ χρονικὸν αὐτοῦ, πολλάκις ὁμιλεῖ περὶ τῶν Τούρκων τούτων μισθοφόρων. Ὁμοίως καὶ ὁ Καρόλδος, Cronaca Veneta. Εἰς δὲ τὸ Liber Secretorum Colegii, Arch. di Stato, carte 149, 152 καὶ 160, ἀναγινώσκομεν διαφόρους ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας πρὸς τὸν προβλεπτὴν Ἡρακλείου Ἰάκωβον Βραγαδῖν καὶ τοὺς συντρόφους αὐτοῦ, ὅπως μισθώσωσι Τούρκους πρὸς κατάπνιξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ Τούρκων μισθοφόρων ὁ προβλεπτὴς Χανίων Νικόλαος Τρεβιζάν: οἱ προβλεπταὶ φθάσαντες εἰς Κρήτην, ἔκαμαν πολλὰς προμηθείας. Μεταξὺ ἄλλων, ἔστειλαν εἰς Τουρκίαν καὶ ἐμισθωσαν χίλιους ἰππεῖς. Οἱ Τούρκοι οὗτοι ἐφέρθησαν ἐπαξίως ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀλλὰ ἐπέρασαν τρία ἔτη ἕως ὅτου ἀνακτηθῇ τελείως ἡ νήσος καθ' ὀλοκληρίαν καὶ οἱ ρηθέντες χίλιοι Τούρκοι ἰππεῖς ἐφρονεύθησαν πάντες, οὕτως ὥστε κανεὶς δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον του. Περὶ τῶν μισθοφόρων Τούρκων τῆς Βενετίας βλέπε καὶ Ἀγαθ. Σηρουχάκη, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, ἐνθα ἄνωτέρω.

τσεινῆος, μετὰ νέων στρατευμάτων καὶ ἤρξατο νέος ἀματοκυλισμὸς τῆς νήσου 1).

Οἱ προβλεπταὶ τοῦ Ἡρακλείου προσέβαλον τοὺς ἐπαναστάτας ἀπὸ τε τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἠδυνήθησαν, οὐχὶ μετὰ μικροῦ κόπου νὰ κατασυντρίψωσιν αὐτούς. Ὁ Φραγκίσκος καὶ Ἀντώνιος Γραδενίγοι, Θεοδωρέλλος Βενιέρης καὶ Μάρκος Ἀβονάλης καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐκ τῶν ἰθαγενῶν καὶ Βενετῶν, συλληφθέντες, ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἡ Σητεία καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ὑπετάγησαν, οἱ δὲ Ἰωάννης καὶ Γεώργιος Καλέργη κατέφυγον εἰς Ἀνώπολιν, ὁπόθεν ἀντέταξαν τὴν τελευταίαν καὶ ἀπεγνωσμένην αὐτῶν ἀντίστασιν.

Πρὸς σύλληψιν αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐπεφορτίσθησαν οἱ προβλεπταὶ Ρεθύμνης καὶ Χανίων, Ἀνδρέας Ζάνε καὶ Νικολὸς Τρεβιζάν. Πῶς κατωρθώθη τοῦτο, ἀφίνομεν αὐτὸν τοῦτον τὸν κ. Ν. Τρεβιζάν νὰ μᾶς διηγηθῆ κατωτέρω 2). Ἡ τελευταία αὕτη φάσις τῆς ἐπαναστάσεως παρατίθεται συγκεχυμένως ὑπὸ τῶν χρονογράφων τοῦ Τρεβιζάν, ὡς ἐξῆς περίπου: ..... Διέβησαν τὰ στρατεύματά μας ὅλα τὰ σημεῖα ἔξωθεν τῆς πρωτευούσης καὶ προσέβαλον τοὺς ἐπαναστάτας, τοὺς ὁποίους καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν ἄτακτον καὶ ἐφονευθησαν ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ἕως 700..... Τὴν ἐπομένην πρωΐαν μὴ δυνάμενοι ν' ἀντιστῶσιν οἱ ἐν τὸς τῆς πόλεως, παρέδωκαν αὐτὴν εἰς τὰς ἀρχάς τῆς Βενετίας.... Καὶ ἐξῆλθον ὅλοι ἀπὸ τὰς γαλέρας καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀνεστήλωσαν τὸν Ἅγιον Μάρ-

1) Οἱ Ἱταλοὶ ἱστορικοὶ σπανίως ἀναφέρουσι τοὺς ἐκ τοῦ λαοῦ παντοιοτρόπως βασανισθέντας. Περιορίζονται μόνον εἰς τοὺς Ἀρχηγούς τῶν ἐπαναστατῶν. Ἄλλ' εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, Arch. di Stato, Consiglio X. Mistò (1363—1374), ἀπὸ τοῦ φύλλον 14—20, ἀναγινώσκομεν τὰς φρικώδεις βασάνους καὶ τιμωρίας, ἃς ὑπέστησαν οἱ ἐπαναστάται καὶ δὴ οἱ Ἕλληνες τῆς νήσου, τὰς δηλώσεις αὐτῶν καὶ δημεύσεις καὶ ἐξορίας. Βάσανα, πρὸ τῶν ὁποίων ὠχρῶσι τὰ βασανιστήρια τῶν μετέπειτα κατακτητῶν βαρβάρων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καὶ τοῦτο τὸ ἐλαφρυντικόν, ὅτι δὲν ἦσαν ὁπαδοὶ τοῦ ἀνεξικάκου Χριστοῦ. Τοιαῦτα βασανιστήρια ἀναγινώσκονται καὶ εἰς τὸν προρρηθέντα κώδικα του Καρόλδου, γενικοῦ γραμματέως ἐν Κρήτῃ, Diplomatarium Veneto - Levantinum, σελ. 413 καὶ ἄλλαχού.

2) N. Trevisan Arch. di Stato in Venezia Misc. Cod. N. 728, ἐνθ' ἀνωτέρω.

κον καὶ ἀπεφυλακίσθησαν ὅλοι οἱ ἰδικοί μας... Καὶ συνελήφθησαν οἱ Μάρκος Γραδενίγος, ὁ Δουξ τῆς νήσου καὶ ὁ Μάρκος Φραδέλλος καὶ ὁ Γαβριήλ Λαβάδο καὶ ὠδηγήθησαν οἱ τρεῖς οὗτοι προδότες καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν προεκηρύχθη ἀμοιβὴ ὑπὸ τῶν προβλεπτῶν κατὰ τῶν προγραφέντων ἐπαναστατῶν. Πρῶτον ὅποιος παραδώσει ζωντανὸν τὸν Τίτον Γραδενίγον, θὰ λάβῃ ὡς ἀμοιβὴν 3000 ὑπερπέρους, ὅστις τὸν φονεύσει θὰ λάβῃ 2000. Ὅποιος παραδώσει ζωντανὸν τὸν Βαρθολομαῖον Γρυμάλδο, θὰ λάβῃ ὑπερτέρους 4000, ὅστις τὸν φονεύσει θὰ λάβῃ 3000. Ὅστις παραδώσει ζωντανὸν τὸν Τορέσσο Βενιέρη, θὰ λάβῃ 3000 ὑπερπέρους, ὅστις τὸν φονεύσει 2000. Ὅστις παραδώσει ζωντανὸν τὸν Λεονάρδον Γραδενίγον, θὰ λάβῃ 2000 καὶ ὅστις τὸν φονεύσει 1500. Ὅστις παραδώσει ζωντανὸν τὸν Ζώρζην Μπάρμπο, θὰ λάβῃ ὑπερπέρους 1500 καὶ ὅστις τὸν φονεύσει 1000. Κατόπιν ἀνεχώρησεν ὁ Ζουάν Μοτσεϊγος μετὰ τοῦ στρατοῦ καὶ ἦλθε μετὰ δύο γαλερῶν εἰς Ρέθυμνον καὶ Χανιά καὶ εἶς ὅλα τὰ ἐπαναστατημένα μέρη, ἅτινα ὑπετάγησαν καὶ ἔδειξαν πίστιν πρὸς τὴν Βενετιανὴν ..... καὶ ἀπεκεφάλισε τὸν Ζώρζην Μπάρμπον.

Ἡ γαλέρα, μὲ τὴν ὁποίαν ἐπῆγεν ὁ Καλόγερος ἐκ τοῦ οἴκου Γραδενίγων καὶ Ζανάκη δὲ Ρίζο ὡς πρέσβεις διὰ νὰ παραδώσωσι τὴν νήσον εἰς τοὺς Γενοβέζους, ἐπέστρεψεν ἀπρακτος.... καὶ ὁ ἐπικελευστής Τριαδᾶς Γρίττης, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν γαλέραν του περιέπλεε καὶ ἐφρούρει τὸ νότιον μέρος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπέστρεψεν ἡ γαλέρα τοῦ Ζανάκη, συνέλαβε τοῦτον καὶ τὸν Γραδενίγον καὶ τοὺς ὠδήγησεν εἰς Ἡράκλειον, ὅπου ἀπεκεφαλίσθησαν, ὡς καὶ πολλοὶ ἄλλοι.....

Προσέτι ἐστάλησαν ὑπὸ τῶν προβλεπτῶν εἰς τὴν Βενετιανήν, κατὰ διαταγὴν τοῦ Δόγη καὶ τῆς Γερουσίας, ὅλοι οἱ τοῦ οἴκου Γραδενίγων καὶ πολλοὶ ἄλλοι οἰκογένειαι εὐγενῶν καὶ ἐκ τοῦ λαοῦ ὅσοι ἐθεωρήθησαν ὑποπτοί. Βλέποντες οὕτως οἱ προβλεπταί, ὅτι ἐπανέκτησαν ὅλας τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια τῆς νήσου, ἀπέλυσαν τοὺς στρατιώτας καὶ ἐκράτησαν μόνον ὑπὸ τὰ ὄπλα τὸσον ὀλίγους, ὥστε νὰ γεννᾶται ἀμφισβολία ἂν θὰ ἠδύνατο νὰ κρατήσωσιν ὅσα εἶχον ἀνακτήσει. Ἔστειλαν λοιπὸν μέχρι Μεθώνης καὶ ἐκάλεσαν ὀπίσω πολλοὺς ἰππεῖς

καὶ πεζοὺς καὶ διὰ διαταγῆς τῆς Βενετίας ἔστειλαν καὶ ἐμίσθωσαν ἐκ Τουρκίας πολλοὺς Τούρκους. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ προβλεπτοῦ Ἰακώβου Βραγαδῖν καὶ τῶν συντρόφων του ἔφθασαν εἰς Κρήτην πολλοὶ Τοῦρκοι μισθοφόροι καὶ ἄλλοι στρατιῶται πεζοὶ καὶ ἵππεις ἐκ Βενετίας. Οἱ προβλεπταὶ οὗτοι ἔπραξαν ὅτι ἠδύναντο καὶ κατόπιν ἐγένετο ἀλλαγὴ καὶ ἐστάλησαν ἐκ Βενετίας ἔτεροι 5 νέοι προβλεπταί. Ὁ Νικόλαος Τρεβιζάν κατόπιν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σούδα, Καστρί, Στρόμπολι, Ἁγιον Ἰωάννην τῆς Κισσάμου, Λανόπολιν κλπ. Ὅλοι οἱ Καλέργαι καὶ ὄλοι οἱ ἔχθροι καὶ ἄλλοι ἐπαναστάται καὶ προδόται Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι συνελήφθησαν καὶ οὕτως ἠσύχασεν ὅλη ἡ Κρήτη καὶ ὑπετάγη εἰς τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν.

Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου καὶ ἐξῆς διηγείται αὐτὸς ὁ Τρεβιζάν πῶς κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου: Χάριτι θείᾳ—οὕτως ἄρχεται—τὴν Τρίτην πρωΐαν τῆς 26 Μαρτίου (1366), ἐγὼ Νικόλαος Τρεβιζάν (προβλεπτῆς Χανίων) καθαλικεύσας ἐκ Χανίων πρὸς τὸ Πισοῦρο 1) μετὰ 220 πεζῶν καὶ 500 ἵππέων καὶ μισθοφόρων (*Irighiri*) 2), κατέστρεφον τὰ προϊόντα καὶ συνελάμβανον πλῆθος ἀνθρώπων, ὅθεν διηρχόμην, καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ἐπανῆλθον τὴν ἑσπέραν καὶ ἀνεπαύθην μετὰ τοῦ στρατοῦ μου εἰς τὸ χωρίον, διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν τὴν ἐπομένην ἐκ νέου, ἐπιφέροντες μεγιστὴν καταστροφὴν εἰς τοὺς ἐχθροὺς. Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ, κατὰ θείαν παραχώρησιν, τὴν 27 Μαρτίου ὁ μισερ Ἀνδρέας (Ζάνες), πορευόμενος μετὰ τοῦ στρατοῦ του πρὸς τὸ φρούριον Λουκά (*Castel Louca*), προσεβλήθη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, μετὰ τινος Νικο-

1) Τὰ κύρια ὀνόματα καὶ ἐν γένει τὰ ὀνόματα χωρίων καὶ τοποθεσιῶν εἶναι τόσον συγκεχυμένα, παραμορφωμένα καὶ δυσανάγνωστα, ὥστε πολλάκις νὰ ἀπαιτῆται ἀληθῆς μαντεία πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ ὁρθοῦ. Βεβαίως πολλὰ μέρη τῆς νήσου, χωρία διαμερίσματα κλπ. μετέβαλλον ὀνομασίας. Ἡ δυσχέρεια ὅμως προέρχεται πρὸ παντὸς ἐκ τοῦ ὅτι πολλάκις οἱ ἀντιγραφεῖς παρεμόρφουν τὰ ὀνόματα, ὡς λίαν δυσανάγνωστα, ἄλλοτε δὲ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ χωρίον ἢ διαμέρισμα ἢ τοποθεσία κλπ. εἶχε πλείονας τῆς μιᾶς ὀνομασίας.

2) Ἡ λέξις *Irighiri* ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ ἀσυντάκτου μισθοφόρου στρατιώτου, ἄνδρες ἀσύντακτοι, μὴ γεγυμνασμένοι κατὰ τοὺς κανόνας τῆς στρατιωτικῆς.

λάου Μοροζίνη ἐκ Ρεθύμνου καὶ πολλῶν ἡμετέρων πε-
ζῶν. Ὁ μισερ Ἀνδρέας μετεφέρθη πρὸς ἐνταφιασμὸν
εἰς τὸ Ἡράκλειον διὰ τῆς γαλέρας τοῦ Ἀλβίζου Λορεν-
τάν, ὡς με ἐπληροφόρησε περὶ τούτου τὴν ἰδίαν νύκτα ὁ
Βαρθολομαῖος Πιζάνης, ἐλθὼν ἐπὶ τούτῳ μετὰ τινος
πλοιαρίου ὠπλισμένου, καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ μετὰ τοῦ
στρατοῦ μου ἠύρισκόμεν ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ἀποκορώ-
νου (al Castello de la Bicogna). Ἐπὶ πλέον με ἐ-
πληροφόρησεν ὁ διοικητὴς Νικόλαος Λορεντάν, ὅτι οἱ
ἐχθροὶ ἀναθαρρήσαντες, ἤρχοντο ἀθρόοι ἐναντίον μου,
μὲ σκοπὸν νὰ καταλάβωσι τὰ περάσματα καὶ ἐμποδί-
σωσι τὴν εἰς Χανιά ἐπιστροφήν μου. Ἐγὼ τότε ἔγραψα
πρὸς τὸν ἐν Χανίοις διοικητὴν Ἰωάννην Γραδενίγον καὶ
ἦλθεν εἰς βοήθειάν μου ὁ Ἰωάννης Λαβώνης (Zuan
Lavoni) μετὰ δυνάμεως ἱκανῆς καὶ οὕτως ἐπεστρέψα-
μεν ἀβλαβεῖς εἰς Σούδαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Χανιά. Ἡ πρώ-
τη αὕτη ἐκδρομὴ (Cavalcata) διήρκεσεν ἐπὶ πέντε
ἡμέρας, πρὸς μεγάλην ζημίαν τῶν ἐχθρῶν. Τὴν Τετάρ-
την, 10 Ἰουνίου, ἐπεχείρησα μίαν καὶ δύο ἐκδρομὰς πρὸς
τὸ μέρος τῆς Κισσάμου καὶ ἐπέστρεψα εἰς Χανιά τὸ
Σάββατον 20 τοῦ ἰδίου. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ δεκαήμερον
εἶχον 100 ἵππεῖς καὶ 500 πεζοὺς καὶ τὸν Καλόγερον 1)
μὲ τοὺς 150 Τούρκους καὶ Μουρτάτας του καὶ προσέτι
δύο γαλέρας παραπλευούσας ὑπὸ τὸν Νικολὸ Λορεδάν
καὶ Νικολὸ Μοροζίνη. Οὕτως ἐπέφερον μεγάλας ζη-
μίας εἰς τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐχθρῶν, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ
συνέλαβον πολλοὺς ζῶντας καὶ νεκροὺς.

Τὴν Τετάρτην πρωΐαν, 24 Ἰουνίου, ἐπεχείρησα τὴν
τρίτην ἐκδρομὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Βρίγου (Brigu)

1) Πάντως πρόκειται περὶ λατίνου τινὸς καλογήρου ἢ ἀποί-
κου, ἐπικαλουμένου Καλογήρου, ἴσως διὰ τὰς πρὸς τινὰ καλό-
γηρον προτέρας αὐτοῦ σχέσεις, ἢ ὁ ἀντιγραφεὺς κάμει σύγ-
χυσιν. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀγόμεθα, διότι ὁ Λεονάρδος Γρα-
δενίγος, ὁ Καλόγερος ἐπικαλούμενος, κατόπιν τῆς παραδοχῆς
τῆς Ὀρθοδόξου Θεοσεβείας, πρῶτον εἶχεν ἤδη ἀποκεφαλισθῆ
κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1364 ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Ἡρακλείου,
συλληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπικελευστοῦ Τριαδᾶ Γρίττη, κατὰ τὴν ἐ-
πιστροφήν αὐτοῦ ἐκ τῆς πρεσβείας εἰς Γένοβαν. Δεύτερον ἦτο
εἰς τῶν ἐπισημοτέρων ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἄσπον-
δος ἐχθρὸς τῆς Βενετίας. Ὡστε καὶ ἂν ἐξη τῶρα (1366) ἦτο
ἀδύνατον νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν Τούρκων καὶ τοῦ Τρεβιζάν
ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν.

καὶ ἐπεστρέψαμεν τὴν Πέμπτην ἑσπέρας τῆς 25ης ἰδίου, προξενήσαντες κατὰ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας, μετὰ τῶν πεζῶν καὶ τῶν ἱππέων καὶ τῶν ἄνω ρηθεισῶν δύο γαλερῶν καὶ ἄλλων πλοίων ἐκ Χανίων καὶ Ἡρακλείου ἐλθόντων, μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Τὴν Παρασκευὴν πρωΐαν, 8 Ἰανουαρίου, ἐκαβαλίκευσα, τετάρτην φορὰν, ἐκ Χανίων, μετὰ πεζικῆς καὶ ἱππικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν Κίσσαμον, ἐπίστευον δὲ ὅτι ἠύρισκόμεν πρὸ τοῦ Φρουρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἀλλὰ τὸ μέρος κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ τόπου, οἱ ὅποιοι εἶχον μάθει τὸ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ Μανούλη σύνθημά. Μὴ δυνηθεὶς λοιπὸν νὰ πράξω τι ἄξιον λόγου κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας, ἐπέστρεψα εἰς Χανιά καὶ διέμεινα μέχρι τῆς 16 τοῦ μηνός.

Τὴν Κυριακὴν πρωΐαν, 21 Μαρτίου 1367 1), ἐκαβαλίκευσα διὰ πέμπτην φορὰν ἐκ Χανίων μετὰ πεζῶν καὶ ἱππέων πρὸς τὰ μέρη Πάσαρον, Ἀρμυρόν, Μουσιόλαν 2) καὶ Στρόμπολι. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι τῶν μερῶν τούτων προσήρχοντο καὶ ἐζήτουν χάριν, τοὺς συνεχώρουν, διότι ἐδείκνυον πίστιν καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν. Παρέμεινα εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ὡς καὶ εἰς τὸ Chaloro 3) καὶ Lucorna μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ συλλάβω τὸν Ἰωάννην καὶ Γεώργιον Καλέργας, Τίτον Βενιέρην καὶ τοὺς ἄλλους προδότας, οἱ ὅποιοι εἶχον καταφύγει εἰς Linopoli. Ἀντὶ ὅμως τούτων, συνέλαβον ἄλλους Ἕλληνας καὶ Λατίνους προδότας, τοὺς ὁποίους καὶ ὠδήγησα εἰς Χανιά τὴν 4 Ἀπριλίου καὶ τοὺς κατεδικάσα εἰς θάνατον. Ἐμεινα εἰς τὴν ἐκδρομὴν ταύτην 15 ἡμέρας.

Τὸ Σάββατον τὴν πρωΐαν, 10 Ἀπριλίου, ἐπεχείρησα

1) Κατὰ τοὺς Βενετούς, τὸ ἔτος ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς πρώτης Μαρτίου. Ὅλα τὰ ἔγγραφα τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν ἐν ταῖς κτήσεσιν ἀντιπροσώπων αὐτῆς εἶναι χρονολογημένα κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο. Σήμερον πρὸς διάκρισιν σημειοῦται ὑπὸ τινῶν ἱστορικῶν, M. V. ἢ U. V. — ἔθος ἢ χρεῖσις βενετικῆ more Veneto).

2) Μουσιόλα λέγεται σήμερον Μουσέλα (τῆς Μουσέλας ὁ ποταμὸς) μεταξὺ Ἀρμυροῦ καὶ Πετρῆ (τοῦ Πετρῆ ὁ ποταμὸς).

3) Σκαλωτὴν ἢ Καροτὴν. Κατωτέρω ἀπαντᾷ Calote Πάντως πρόκειται περὶ τῆς Σκαλωτῆς ἢ Καροτῆς, χωρίων σφισμένων καὶ σήμερον παρὰ τὰ μέρη ταῦτα ὡς καὶ τοῦ Lucorna, Κουρνᾶ καλουμένου σήμερον. Ἐπίσης τὸ Linopoli σήμερον Ἀνώπολις.

έκτην έκδρομήν, καθαλικεύσας έκ Χανίων, μετά τοῦ πεζικοῦ καί τοῦ ἱππικοῦ μου καί ἔφθασα αὐθημερόν εἰς Ἄμπρόσνερον 1), ἔνθα ἔνωθεις μετά τοῦ Νικολάου Λορετάν 2), προβλεπτοῦ Ἡρακλείου καί τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καί ἐκκινήσαντες ἐκεῖθεν, ἐφθάσαμεν εἰς Schifo (Ἀσκύφου) καί ἐστρατοπεδεύσαμεν ἐκεῖ. Ἀφίχθησαν δέ συγχρόνως καί ἄλλα στρατεύματα ἐξ ἄλλων μερῶν καί ἐξ Ἀποκορώνου καί ἐστείλαμεν τήν ἰδίαν νύκτα τόν στρατόν μας εἰς Ἀνώπολιν καί μᾶς ἔφερε τήν Τρίτην εἰς Ἀσκύφου τοὺς Ἰωάννην καί Γεώργιον Καλέργας καί Τίτον Βενιέρην, τοὺς ζητούμενους τούτους προδότας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεκεφάλισα τήν Τετάρτην ἑσπέρας εἰς Χανιά τόν Γεώργιον Καλέργην, ὁ δέ Νικόλαος Ἰουστινιάνης ἐπανεχώρησεν εἰς Ἡράκλειον.

Καθ' ὃν χρόνον εἴμεθα ἐστρατοπεδευμένοι εἰς Ἀσκύφου, ἡμεῖς οἱ προρρηθέντες προβλεπταί, τήν 13 Ἀπριλίου 1367 καί περιεμένομεν παρά τῶν ἡμετέρων στρατιωτῶν νά συλλάβωσι καί ὀδηγήσωσι πρὸς ἡμᾶς τοὺς ρηθέντας προδότας, ἐγράψαμεν τὰς εὐχαρίστους καί καλὰς ταύτας εἰδήσεις πρὸς τήν Γαληνοτάτην Ἀρχὴν τῆς Βενετίας καί ἐστείλαμεν τήν ἐπιστολήν πρὸς τόν διοικητὴν Χανίων Ἰάκωβον Δολφῖνον, ὁ ὁποῖος καί ἀπέστειλε γαλέραν ἐπὶ τούτῳ εἰς Βενετίαν, διὰ νά ἀναγγεῖλῃ τὴν εἴσοδον τῶν ἡμετέρων εἰς Ἀνώπολιν. Ἡ εἶδησις τῆς καταλήψεως τοῦ ὀχυρωτάτου τούτου μέρους, διαδοθεῖσα πάραυτα (εἰς Βενετίαν), ἐνέπλησε πάντας νέας χαρᾶς καί παρηγορίας, διότι μετά τὴν κατάληψιν καί τοῦ τελευταίου τούτου καταφυγίου τῶν ἐπαναστατῶν, κατέπαυσε πλέον ὁ πόλεμος οὗτος, ὁ τόνον βαρὺς καί πολυδάπανος.

Προσθέτομεν ἀκόμη τὴν κάτωθι σημείωσιν τοῦ Νικολάου Τρεβιζάν, ἀφορῶσαν τὰς ἐνεργείας τοῦ νέου προβλεπτοῦ Ρεθύμνης Ἀλβίζε Μολίν, ὅστις ἐξελέγη ἀντί τοῦ φονευθέντος Ἀνδρέου Ζάνε.

1) Σήμερον Ἄμπρόσνερο ἢ Ἐμπρόσνερο, χωρίον Ἀποκορώνου.

2) Φαίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Νικολάου Ἰουστινιάνη καί ὄχι Λορετάν. Τὸν Νικόλαον τούτον Ἰουστινιάνην (Nicolo Zustignan ἢ Zustinian) προβλεπτὴν Ἡρακλείου, ἐλέπομεν μετά τὴν ἕκτην ταύτην καί τελευταίαν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν έκδρομήν, ἐπιστρέφοντα εἰς Ἡράκλειον.

Ἄξιζε: ἀκόμη ν' ἀναγνωσθῆ—γράφει ὁ Τρεβιζάν—
 ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐγὼ παρέμενον εἰς τὸ Φρούριον Ἀ-
 ποκορώνου, πρὸς θλάθην τῶν ἐχθρῶν, ὡς προεῖπον, καὶ
 ἔμαθον τὸν φόνον τοῦ προβλεπτοῦ Ἀνδρέα Ζάνε, εἰδο-
 ποιήσα πάραυτα τὸν διοικητὴν Χανίων Ἰάκωβον Γρα-
 δενίγον περὶ τοῦ συμβάντος, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἔχη
 μεγάλας συνεπείας καὶ ἐπεθάρυνε μεγάλως ἐπὶ τῆς ἐκ-
 θάσεως τοῦ πολέμου. Ὁ Γραδενίγος δὲ εἰδοποίησεν ἀ-
 μέσως τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν φρουρίων Μεθώνης καὶ Κο-
 ρώνης καὶ οὗτοι τὰς ἐν Βενετία Ἀρχάς. Ὁ θάνατος τοῦ
 εὐγενοῦς Ζάνε, μεγάλως δυσηρέστησε καὶ κατελύπησε
 πάντας ἐν Βενετία καὶ ἐνέβαλεν εἰς σκέψεις σοβαρὰς
 περὶ τῆς ἐκθάσεως τοῦ πολέμου. Ἐξελέγη δὲ ἀμέσως
 ὑπὸ τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ Συμβουλίου καθ' ὃν τρόπον
 καὶ ἡμεῖς, ἀντὶ τοῦ φονευθέντος προβλεπτοῦ Ἀνδρέα
 Ζάνε, ὡς προβλεπτῆς Ρεθύμνου ὁ Ἀλβίτζε Μολίν, ὅστις
 καὶ ἀνεχώρησεν ἀμέσως ἐκ Βενετίας μετὰ τῶν ἐμπορι-
 κῶν γαλερῶν, τῶν προωρισμένων διὰ τὴν Ρωμανίαν.
 Ἐφθασε μέχρι Μεθώνης μετὰ τῶν γαλερῶν τούτων καὶ
 ἐκεῖθεν τὸν παρέλαθεν ὁ ἐπικελευστής Τριαδάς Γρίττης
 καὶ τὸν μετέφερεν εἰς Μυλοπόταμον. Ἐνταῦθα παρέμει-
 νεν ἐπὶ τινα χρόνον μετὰ τοῦ προβλεπτοῦ Πανταλέων,
 ἔμεινεν ὁ Ἀλβίτζε εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐπροξένησε με-
 γάλας ζημίας εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ὠδήγησε δὲ τοὺς
 ἡμετέρους εἰς Καλότε 1) (Calote) καὶ Στρόμπολι. Ἀ-
 λέξιος 2) Καλέργης, Ζώρξης, Μολίνος, πλείστοι ἄλλοι
 προδόται καὶ ὁ ἐπίσκοπος 3) τῶν Ἑλλήνων, συλληφθέν-
 τες, κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον.

1) Σκαλωτή.

2) Τὸ χειρόγραφον ἔχει *Allegro* πάντως ὅμως πρόκειται
 περὶ τοῦ Ἀλεξίου Καλέργη, ὅστις ὡς σημειοῖ ὁ Romanin Stor.
 Docum. ἐνθ' ἄνωτέρω, σελ. 227, συνελήφθη μετὰ τῆς γυναί-
 κος καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ ἀπεκεφαλίσθη. Βλέπε καὶ Nani,
 Mocenigo, Delle Rebellioni di Candia, σελ. 38.

3) Ἄγνωστον ποῖον ἐπίσκοπον ἐννοεῖ ὁ Τρεβιζάν, διότι οὐ-
 δαμοῦ ἀναφέρεται Ἑλλην ἐπίσκοπος τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν
 Κρήτῃ. Εἶναι ἀληθές, ὡς ἐγράφομεν καὶ ἄνωτέρω, ὅτι εἰς τὴν
 συνθήκην τοῦ προγενεστέρου Ἀλεξίου Καλέργη μετὰ τῆς Βενε-
 τίας 1299, ἀναφέρεται ἡ παραχώρησις εἰς τὸν Καλέργην, νὰ
 ἐκλέξῃ οὗτος τῆς ἀρεσκείας του Ἑλληνα ἐπίσκοπον εἰς Μυλο-
 πόταμον, ὁ ὁποῖος ἔπειτα νὰ ἐκλέγῃται ἀνευ ἐπεμβάσεως τῆς
 Βενετίας καὶ τοῦ πάπα. Ἄλλ' ἢ συμφωνία αὕτη παρεδιάσθη
 ἔνεκεν τῆς ἀντιδράσεως τοῦ λατινικοῦ κλήρου.

Συλληφθέντων ούτω καὶ ἀποκεφαλισθέντων τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ καταπνιγείσης ἐν τῷ αἵματι τῆς ἐπαναστάσεως, ἐλήφθησαν ὑπὸ τῆς Βενετίας αὐστηρότατα μέτρα διὰ τὴν νῆσον. Ἐστάλη μὲ τὸν τίτλον τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου, ὁ Ἰωάννης Ζώρζης, ὅστις κατεδάφισε τὰ τεῖχη καὶ τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ὡς καταφύγια τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐφυλάκισεν ἢ ἔστειλεν εἰς ἐξορίαν τοὺς συγγενεῖς αὐτῶν καὶ ἐπέβλεπεν αὐστηρῶς τοὺς ὑπόπτους. Πρὸς δὲ τούτοις, ἀπεστάλησαν ἐκ Βενετίας πολυάριθμοι «ἐοικότες» πρὸς κατάληψιν τῶν θέσεων τῶν φονευθέντων καὶ ἐξορισθέντων. Εἰς τοὺς νέους τούτους ἀποίκους παρεχωρήθησαν γαῖαι καὶ τὰ δημευθέντα τῶν ἐπαναστατῶν κτήματα. Οὕτως ἤρχισε νέα τυραννικὴ ζωὴ ἐν τῇ μαρτυρικῇ νήσῳ καὶ ἡ Βενετικὴ κυριαρχία ἡδυνήθη νὰ παραταθῇ μέχρι τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅτε ὑπὸ τὰς γνωστὰς συνθήκας καὶ περιστάσεις, μετὰ πολυχρόνιον καὶ καταστρεπτικὸν 25)ετῆ ἀγῶνα, κατελαμβάνετο ἡ ἀτυχῆς αὕτη Μεγαλόνησος ὑπὸ νέων κατακτητῶν, τοὺς ὁποίους μετὰ 3 αἰῶνας, διὰ μυριονέκρων ἀγῶνων καὶ μεγάλων θυσιῶν, ὡς κακοῦς, κακῶς ἐξεδίωξεν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ἠνώθη μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ.— ΛΑΤΙΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΛΗΡΟΣ.— ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Οί Βενετοί ιστορικοί και χρονογράφοι κατηγοροῦν τοὺς Κρήτας ὡς ταραξίαν λαόν (*•turbolente gente•*), ἀδάμαστον, ἀνυπότακτον, ὡς συνωμοτοῦντα πάντοτε μετὰ τοὺς ἐχθροὺς τῆς Βενετίας Γενοθέζους, Τούρκους καὶ λοιπούς. Πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐκ τοῦ Βυζαντίου καταγομένων Ἀρχοντοπούλων καὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Βενετία, ἀντιθέτως λέγουσιν, διεπνέετο ἐν Κρήτῃ, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν τῇ νήσῳ κυριαρχίας της, ὑπὸ πνεύματος διαλλακτικοῦ, πνεύματος δικαιοσύνης, ἀνοχῆς καὶ ἀνεξιθρησκείας, μεγαλειτέρου καὶ τῆς ἐποχῆς μας. "Ὅτι δὲν ἔχομεν δίκαιον ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὅταν κατηγορῶμεν τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν ὡς μητρυιάν, ἄδικον, ἀδιάλλακτον, μισαλλόδοξον καὶ ἐπὶ τέλους ἀχάριστον πρὸς μίαν φυλὴν, τὴν Ἑλληνικὴν, ἣ ὁποία τῆς μετέδωκε τὰ φῶτα καὶ τῆς παρεῖχε τόσας πολεμικὰς δυνάμεις καθ' ὅλους τοὺς μετὰ τῶν ἐχθρῶν πολέμους της.

Θὰ ἦτο ἀληθῶς πολὺ νὰ ζητῆται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας νὰ συγχωρήσωμεν ἢ καὶ νὰ δικαιώσωμεν τὸ στρεβλὸν καὶ πολυμήχανον, ὅσον καὶ στεῖρον διοικητικὸν σύστημα τῆς Γαληνοτάτης εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς καταληφθείσας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθη αὐτὴ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοὺς ἰθαγενεῖς τῶν μερῶν τούτων.

Τί βλέπομεν, λόγου χάριν, εἰς τὴν Κρήτην; Ἀμέσως ἀποστολὴν πολυπληθεστάτης «ἀποικίας» ἐκ πατρικίων, ἱπποτῶν καὶ ὀχλοῦ, ἐκτὸς θεβαίως τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων. Εἰς αὐτοὺς διενεμήθησαν, κατὰ φεουδαλικὸν σύστημα, αἱ γαῖαι τῶν ἰθαγενῶν, τοὺς ὁποίους ἀπώθησαν εἰς τὰ ἀπώτερα καὶ ὀρεινότερα μέρη τῆς νήσου. Ἀρπαγὴν τῶν ἑλληνικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Μοναστηρίων. Δίωξιν τοῦ ἑλληνικοῦ Κλήρου καὶ κατὰ

ληψιν τῶν Ἐπισκοπῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ὑπὸ Λατίνων ἐπισκόπων, εἰς τοὺς ὁποίους διενεμήθησαν τὰ ἐκκλησιαστικά κτήματα, «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ», κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν φράσιν τοῦ Παύλου Κονταρίνη 1).

Ὑποδούλωσιν καὶ ὑποχρέωσιν τοῦ λαοῦ νὰ κάμνη ἀγγαρείας εἰς τὰ δημόσια ἔργα (τῆς Βενετσιάκκες φορτέτζες ποῦ κατεδαφίζομεν σήμερον μὲ πολλοὺς κόπους καὶ μὲ μεγάλας δαπάνας, διὰ νὰ δώσωμεν ἀέρα, φῶς καὶ ὑγείαν εἰς τὰς πόλεις) καὶ τὰς γαλέρας. Ἀγοράν καὶ πώλησιν τοῦ τιμαρίου μετὰ τῶν εἰς αὐτὸ προσκολλημένων δούλων, οἱ ὅποιοι οὕτως ἡγοράζοντο καὶ ἐπωλοῦντο ὡς ἀνδράποδα, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω 2).

Αὐτὸν λοιπὸν τὸν τρόπον τοῦ διοικεῖν θέλουν νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν ; Ὁχι, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν!

Εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, θὰ ἴδωμεν θεθαίως, ὅτι ὁ λαὸς οὗτος ὁ δούλος καὶ μηδαμινὸς ἀνέκυψεν ἐκ τῆς μηδαμινότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν εἶχον ρίψει οἱ κυρίαρχοι καὶ ἐκ τῆς δουλείας καὶ ἠνάγκασε τὴν Γαληνοτάτην νὰ τὸν προσέξῃ καὶ νὰ ἐπιδείξῃ πρὸς αὐτὸν μεγαλειτέραν στοργὴν καὶ κάποιαν ἠπιότητα καὶ εἰσαγάγῃ πολλὰς μεταρρυθμίσεις. Θὰ ἴδωμεν ὅτι αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἥλλαξαν ὄψιν καθ' ὀλοκληρίαν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπετέλει κατόπιν τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν καὶ ἦτο τὸ σημαντικώτερον καὶ πλουσιώτερον τῆς νήσου. Οἱ Ἰθαγενεῖς εὐγενεῖς σὺν τῷ χρόνῳ ἠυξάνοντο, ἄλλος τίτλος εὐγενείας, ὁ τῶν «σ ε θ α σ τ ῶ ν», ὡς εἶπαμεν, ἐδημιουργήθη καὶ ἐδίδετο

1) Capitano Paolo Contarini Relazione 1578. Veneto Archivio Stata Busto 81.

2) Relazione Foscarini 1577 δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τοῦ I amansky εἰς τὸ ἔργον Secrets d'Etat de Venise, Petersburg, 1884. Venet. Arch. Stat. Bust. 78.

Σχετικὰ περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς ἐν γένει πολιτικῆς τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας ἐν Κρήτῃ, ἐλέπε τὸ ἀναφερόμενον ἐν τῇ Eva Tea μικρὸν ἔργον, Saggio della Storia religiosa di Candia Ἡ συγγραφεὺς εἰργάσθη ἀπ' εὐθείας εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Κρήτης ἐν Βενετία καὶ ἀρύεται τὰς πληροφορίας αὐτῆς ἀπὸ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα τῆς Βενετίας καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐν Κρήτῃ, Δουκός, Προβλεπτῶν, Διοικητῶν καὶ λοιπῶν. Εἶναι λοιπὸν τὸ μικρὸν τοῦτο ἔργον σπουδαῖον βοήθημα διὰ τοὺς ἀσχολουμένους μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐχρησίμευσε καὶ ἡμῖν ὡς ὁδηγὸς καὶ βοήθημα εἰς τὴν ἀνὰ χεῖρας μικρὰν πραγματείαν.

κυρίως εἰς τοὺς ἰσχυροὺς ἤδη κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ ἰθαγενεῖς φεουδάρχαι ἐπίσης ηὔξάνοντο ὄλονέν, οἱ πολῖται ἐγένοντο πλοῦσιοι καὶ ἰσχυροὶ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ πολλοὶ δοῦλοι ἀπηλευθερώθησαν.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Γνωρίζομεν, ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τούτων ἦσαν αἱ ἐκ τοῦ Βυζαντίου σταλεῖσαι οἰκογένειαι. Φαίνεται δὲ ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1453), ἄλλαι εὐγενεῖς οἰκογένειαι κατέφυγον εἰς Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας, ἔνθα εὔρον περιποίησιν παρὰ τῶν ὁμογενῶν καὶ ποιάν τινα προστασίαν ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν 1). Εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους οἱ τίτλοι εὐγενείας ἢ ἐδίδοντο δι' ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας ἢ καὶ ἡγοράζοντο διὰ χρημάτων 2). Τινὲς παρατηροῦν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐγενῶν ηὔξανετο καθημέραν ἔνεκεν τῆς φιλοδοξίας τῶν Κρητῶν. Δέον ὅμως νὰ προστεθῇ καὶ ἔνεκα τῆς φιλοχρηματίας τῆς Γαληνοτάτης καὶ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς ἐν τῇ νήσῳ. Ὁ Προβλεπτής Φοσκαρίνης ἐζήτησε νὰ περιορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν εὐγενῶν καὶ ὠρίσθη ἐπιτροπὴ ἀπὸ εὐγενεῖς Βενετοὺς καὶ Κρητὰς ἵνα ἐξεύρῃ τρόπον πρὸς τοῦτο. Ἐζητήθησαν αἱ γνῶμαι τῶν Προβλεπτῶν καὶ ἄλλων ἀρχῶν τῆς νήσου, ἀλλὰ δὲν κατέληξαν εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα.

Οἱ εὐγενεῖς Βενετοὶ. Τούναντίον οὗτοι σὺν τῷ χρόνῳ ὀλιγόστευον. Κατήγοντο ἢ ἀπὸ τοὺς πρώτους «ἀποίκους» τοῦ 12ου αἰῶνος ἢ ἀπὸ Κρητὰς ἀποκτήσαντας τὴν Βενετικὴν ἰθαγένειαν ἢ ἀπὸ ἀξιωματούχους Βενετοὺς καὶ ἀνωτέρους ὑπαλλήλους. Ὁ ἀριθμὸς τούτων ὄλονέν καθίστατο μικρότερος. Οἱ μὲν πτωχεύοντες,

1) Ὁ Φοσκαρίνης εἰς ἔκθεσιν πρὸς τὴν Γερουσίαν τῷ 1579 γράφει: Οἱ ἐκ Μονεμβασίας καὶ Πελοποννήσου ἐλθόντες καὶ κατοικήσαντες ἐν Κρήτῃ ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς ἀμοιβὴν τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν των πρὸς τὴν Δημοκρατίαν καὶ παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς γαῖαι καὶ ἐδόθησαν ὑπηρεσίαι. Οὗτοι ἰσχυρίζονται ὅτι κατάγονται ἐξ ἀρχαίων οἰκογενειῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Relazione Foscarini, 1579. Μουσείον Corr. Busta 78.

2) Relazione Foscarini, 1577· παρὰ Lamansky, app.

συνεχωνεύοντο μετὰ τῶν ἰθαγενῶν, οἱ δὲ πλουσιώτεροι, συναθροίζοντες ὅσα ἠδύναντο, ἐπέστρεφον εἰς Βενετίαν, ἔνθα ἔζων μετὰ πάσης χλιδῆς καὶ εὐμαρείας ἐκ τῶν ἐξ ἀρπαγῆς συγκομισθέντων. Ἐνίοτε δὲ ἔκτιζον καὶ ἀπὸ μίαν Ἐκκλησίαν, πρὸς ἐξιλέωσιν καὶ οὕτως ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἐν Βενετία πολυάριθμοι Ἐκκλησῖαι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὀλιγοστεύσαντες οὕτως οἱ εὐγενεῖς Βενετοί, ἔνεκεν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν πλουσιωτέρων εἰς Βενετίαν καὶ μαρανθείσης τῆς ζωῆς τῶν ἐναπολειφθέντων ἐν Κρήτῃ, ὡς ἐκ τῶν οἰκονομικῶν στενοχωριῶν καὶ τῶν χρεῶν, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐπεβάρυνον, δὲν ἔμεινεν εἰς αὐτοὺς ἄλλη παρηγορία παρά μόνον ὁ χρυσὸς τῶν Ἑβραίων τῆς νήσου 1), ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὸ παράδειγμα τῆς ἀποδημίας τῶν εὐγενῶν Βενετῶν ἐμιμήθησαν καὶ οἱ Λατίνοι ἐπίσκοποι καὶ ὁ ἀνώτερος Κληρὸς τῆς νήσου. Οἱ ἐπίσκοποι μετέβαινον μόνον ἀπο καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, διὰ νὰ συνάξωσιν ὅσα περισσότερα ἠδύναντο, νὰ εἰσπράξωσι τὰ ἐνοίκια τῶν κτημάτων τῆς ἐπισκοπῆς των, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν ἀπόλυτοι κύριοι, καὶ εἶτα ἀνεχώρουν δι' ἄλλους τόπους, ὅπου ἢ διαμονὴ καὶ ὁ θῖος των ἦσαν πλεονεχάριστα, διὰ νὰ ἐνθυμηθῶσι τὰ ποίμνια αὐτῶν πάλιν κατὰ τὴν νέαν συγκομιδὴν, ὅποτε ἐπέστρεφον πάλιν διὰ νὰ τὰ κουρεύσωσιν, ὡς καλοὶ ποιμένες ! 2).

Πρὸς τοὺς εὐγενεῖς Κρήτας, ηὔξάνοντο καὶ οἱ φεοὺ δ ἄ ρ χ α ι. Εἶπαμεν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἀπηγορεύετο εἰς τοὺς Κρήτας νὰ κατέχωσιν ἢ κληρονομῶσιν ἢ ἀγοράζωσιν φέουδα καὶ ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἦρθη ποτὲ ἐπισήμως. Ἀπηγορεύοντο δὲ ἐπισήμως καὶ οἱ μικτοὶ μεταξὺ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων γάμοι καὶ πᾶσα μεταξὺ αὐτῶν συγγένεια. Εἰς τοὺς φεουδάρχας ἢ ἀπαγόρευσις ἦτο ἀκόμη αὐστηροτέρα. Ἀπηγορεύετο εἰς αὐτοὺς νὰ

1) B). H. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination Venet. en Crète de 1383 à 1485. Paris Ecoles Franç. d'Athènes et de Rome.

2) Ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τῆς Βενετίας ἀπέδιδεν ὅλα τὰ κακὰ τῆς Λατινικῆς θρησκείας ἐν Κρήτῃ καὶ τὴν ἀφάνειαν εἰς ἣν εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἀπουσίαν τῶν ἐπισκόπων ἐκ τῶν ἐπισκοπικῶν αὐτῶν ἐδρῶν καὶ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως μορφωμένων Κληρικῶν. Ἐλαβε δέ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, πολλάκις δραστήρια μέτρα, ὡς καὶ ὁ Πάπας, πρὸς περιορισμὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλ' εἰς μάτην.

συνάπτωσι « parentela » μετὰ Ἑλλήνων, ἐπὶ ποινηῇ ἀ-
 πωλείας τοῦ φεοῦδου. Ἡ ἄδεια νὰ συνάπτωσιν οἱ Ἕλλη-
 νες ἐπισήμως τοιαύτας συγγενείας μετὰ Λατίνων, ἀνα-
 φέρεται κατὰ πρῶτον εἰς τὴν συνθήκην Ἀλεξίου Καλέρ-
 γη τῷ 1299. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἐ-
 παναστατῶν, τοὺς ὁποίους ἐζήτηι νὰ κολακεύσῃ ἡ Βε-
 νετία καὶ ὄχι περὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τῆς νήσου. Ἄν
 ἐνθυμώμεθα καλῶς τοιαύτην γνώμην ἐξέφρασε καὶ ὁ
 Ξανθουδίδης εἰς τὴν χριστιανικὴν Κρήτην. Αἱ διατάξεις
 αὗται θεσπίζουσιν δὲν ἐφηρμόζοντο ποτέ οὕτως ἐν τῇ πρά-
 ξει καὶ βλέπομεν ὅτι καὶ ἡ Βενετία καὶ ὁ Πάπας προσε-
 πάθουν, τοῦλάχιστον, νὰ ἐμποδίσωσι τὴν μετάβασιν εἰς
 τὴν Ἑλληνικὴν θρησκείαν διὰ προσκομμάτων. Οὕτως ἀ-
 πηγορεύθη εἰς τὸν Ἕλληνα νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὰ τῆς
 Λατίου γυναικός του. Ἄν δὲ ὁ ἀνὴρ ἦτο Λατίνος, ἔπρε-
 πε τὰ τέκνα νὰ εἶναι Λατίνοι καὶ λάβουν λατινικὴν θρη-
 σκευτικὴν μόρφωσιν 1). Ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ ἰδεολογία ὑ-
 πάρχει καὶ σήμερον εἰς τὴν Λατινικὴν Παπικὴν Ἐκκλη-
 σίαν, ἔνθα ὁ Ὁρθόδοξος ἀνὴρ, νυμφευόμενος μετὰ κα-
 θολικῆς γυναικός, ὑποχρεοῦται νὰ δηλώσῃ ὅτι τὰ τέκνα
 θὰ εἶνε καθολικά καὶ θ' ἀνατραφῶσιν εἰς τὸ καθολικὸν
 Δόγμα 2). Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη μάλιστα τῆς Βενετικῆς
 κατοχῆς ἐν Κρήτῃ, ὁ Πάπας ἦτο ἀκόμη αὐστηρότερος
 καὶ διέτασεν, ὅτι οἱ μέλλοντες νὰ κατέλθωσιν εἰς Κρή-
 τιν Καθολικοί, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ παρουσιάζωνται
 εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους του ἐν Κρήτῃ καὶ νὰ δηλώσῃ
 γραπτῶς κατ' ἔτος ὅτι εἶχον ἐξομολογηθῆ καὶ μεταλλά-

1) Περὶ ἀπαγορεύσεως τῶν μικτῶν γάμων εἰς τοὺς φεου-
 δάρχας Λατίνους, ἐλέπε παρὰ τῆς Eva Tea, ἐνθ' ἀνωτέρω σ.
 47 τὴ γράφει ὁ Thomas Commission des Dogen Andreas
 Dandolo-findie Insel Creta: «Eodem millesimo indictione
 et die (1293 Ind. VI, 5 maggio) capia fuit pars in maiori con-
 silio, et ordinatum, quod si aliquis feudatus seu habens
 burghesiam non possit facere parentelam cum aliquo gra-
 eco; et qui fecerit perdat feudum et burghesiam et num-
 quam possit habere feudum aut burghesiam nec esse habi-
 tator in Insula Cretae». Βλ. καὶ Scaffini; Notizie intorno ai
 primi cento anni della dominazione Veneta in Creta, Ales-
 sandria 1907, app. 61.

2) Ἰδ. Ἀγαθαγ. Σηρουχάκη ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλη-
 θεία» 1924, Ἀρ. 12.

θει 1). Ἀπηγορεύετο πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τοὺς Λατί-
νους νὰ παρίστανται ἢ λαμβάνωσι μέρος εἰς θαπτίσεις
ἢ κηδείας Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων καὶ νὰ μετακαλῶσιν
ἀκόμη «σχισματικούς» ἰατροὺς (εἶδομεν ὅτι ἐκάλουν
τοὺς Ἑλλ. Ὀρθοδόξους σχισματικούς). Ἀπηγορεύετο
νὰ κατοικῶσιν εἰς ὀρθόδοξα (σχισματικά ὡς ἔλεγον
αἱ παπικαὶ ἀπαγορεύσεις) μέρη, ὅπου δὲν ὑπῆρχε παπι-
κὴ Ἐκκλησία. Ἐκ τῶν φανατικῶν τούτων καὶ ἀνοήτων
ἀπαγορεύσεων τοῦ Πάπα ἐξηρεθίζοντο οἱ Κρήτες καὶ
βλέπομεν τὴν Γερουσίαν νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπά-
θειαν ὅπως καθησυχᾷ τὰ πνεύματα καὶ τὸν σύμβουλον
αὐτῆς Π. Σάρμπι νὰ ἀποφαίνεται ὅτι αἱ παπικαὶ αὗται
διατάξεις ἦσαν ἀνεφάρμοστοι καὶ δὲν ἐλήφθησαν ποτὲ
ὑπ' ὄψει ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαληνοτάτης ἐν τῷ
Βασιλείῳ τῆς Κρήτης 2).

Καίτοι, ὡς εἶπαμεν, τὰ ἀπαγορευτικὰ μέτρα περὶ
φεούδων, γάμων κλπ. δὲν ἤρθησαν ποτὲ ἐπισήμως, ἐν
τούτοις, φαίνεται, ὅτι ἐν τῇ πράξει συνέβαινεν ἀκριβῶς
τὰ ἀντίθετον Διὰ τὰ φέουδα μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι
τὰ πρῶτα, τὰ ὅπωςδῆποτε ἀναγνωρισθέντα εἰς Κρήτας,
δὲν ἐπλήρωνον κατ' ἀρχὰς οὔτε φόρους. Ἴσως, ὡς λέ-
γει ὁ Zinkeisen 3), πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς ἀδικίας πρὸς
αὐτοὺς, οἱ ὅποιοι κατ' ἀρχὰς ἐξηροῦντο τῶν δημοσίων
θέσεων. Ἴσως δὲ καὶ πρὸς διάκρισιν Ἑλλήνων καὶ Λα-
τίνων, κατὰ τὴν διανομὴν τῶν προνομίων.

Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν φαίνεται ἡμῖν ὀρ-
θὴ καὶ μᾶλλον ἀγόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ
τοῦτο ἀπέβλεπε τοὺς ἐπαναστάτας, τοὺς ὁποίους ἡ
Βενετία ἤθελε νὰ κολακεύσῃ. Ἄλλαις λέξεσιν, ἦτο ἐν
προνόμιον ἀποσπασθὲν διὰ τῆς θίας ἐκ τῆς Γαληνοτά-
της. Κατόπιν ὅμως ἡ διάκρισις αὕτη κατηγορήθη, ἀλλὰ
βλέπομεν ὅτι καὶ οἱ Κρήτες ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ
ἐξῆς συμμετεῖχον εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὰς κατωτέρας
δημοσίας ὑπηρεσίας. Προέβη δὲ ἡ Βενετία εἰς τὰς πα-
ραχωρήσεις ταύτας κατόπιν ἐπανειλημμένων διαμαρτυ-

1) Ἰδ. Codice Doná 489 εἰς τὸ Μουσεῖον Correr Venezia.

2) Βλ. Μουσεῖον Correr Venezia, Κῶδιξ Δουᾶ, ἐκδ. ἀ-
νωτ. 489.

3) Zinkeisen, Geschirhte des Osmanischen Reiches, Gotha
1840. Βιβλ. 4, Κεφ. 3 σελ. 638.

ριῶν ἐναντίον τῶν ὑπ' αὐτῆς στελλομένων ὑπαλλήλων 1). Δὲν φαίνεται ὅμως νὰ μετεβλήθῃ καὶ πολὺ ἢ κατὰστασις τῶν πραγμάτων καὶ μετὰ τὴν συμμετοχὴν ταύτην τῶν Κρητῶν, ἔνεκεν τῆς ἀντιδράσεως τῶν ἐπιτοπιῶν συμβολαιογράφων — λέγουν αἱ ἐκθέσεις τῶν Προβλεπτῶν — οἱ ὁποῖοι συγκεντροῦντες μεγάλην δύναμιν, ἀνθίσταντο καὶ ἀντέδρων ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰ μέτρα τῆς Βενετίας 2).

Ἡ τάξις τῶν φεουδαρχῶν τῆς νήσου ἠϋξάνεν εἰς βᾶρος τῶν ἀποίκων Βενετῶν, οἱ ὁποῖοι καταχρεωμένοι, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ εὐγενεῖς, καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀνθέξωσιν εἰς οὐδένα μετὰ τῶν Κρητῶν συναγωνισμόν, οὔτε εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν, οὔτε εἰς τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἐξησκεῖτο μεγάλως μετὰ τῆς Ἀνατολῆς, φοβισμένοι δὲ ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν συχνῶν ἐπαναστάσεων, ἐπώλουν κρυφίως τὰ φέουδα αὐτῶν εἰς τοὺς Κρήτας καὶ ἐπέστρεφον εἰς Βενετίαν 3).

Πλὴν τῶν φεουδαρχῶν, ἔχομεν εἰς τὰς πόλεις κυρίως, τοὺς ἀστούς, οἱ ὁποῖοι ἐτροφοδότουσαν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ἐξησκεῖτο μεγάλως ἐν Κρήτῃ μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ οἱ Μονεμβασιῶται, τοὺς ὁποῖους περιγράφουν οἱ Προβλεπταὶ ὡς φανατικούς ἐναντίον τῶν Λατίνων, ἀτιθάσσους καὶ ταραξίαις, ἰδίως ἐν Χανίοις, ἔνθα εἶχον διαιρέσει τὴν πόλιν εἰς δύο κόμματα, τὰ ὁποῖα καὶ διήυθον 4). Ἀναφέ-

1) Senato Mar XIII π. 35—36, ἀναφέρεται ὅτι οἱ εὐγενεῖς Κρήτες ἔστειλαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Βεν. Δημοκρατίαν, τὴν 23 Ὀκτωβρίου 1490, παραπονούμενοι διὰ τὴν κακὴν ἐκλογὴν τῶν σταλέντων ὑπαλλήλων. Ἰδ. καὶ Lamansky, ἐνθ' ἀνωτέρω αρρ. 05.

2) Venet. Arch. Stat. Relazione Fosc. Bust. 81. Ἐπίσης, Relaz. Foscarini παρὰ Λαμάνσκυ, ἐνθ' ἀνωτέρω. Καὶ ὁ Δούξ Κρήτης Τζιοβάννι ντα Πόντε τῷ 1639 εἰς ἐκθεσίᾳ του πρὸς τὴν Γερουσίαν, λέγει ὅτι αἱ περισσότεραι θέσεις συμβολαιογραφικαὶ κατέχονται ὑπὸ Κρητῶν συμβολαιογράφων. Συμβουλεύει νὰ μὴ προσλαμβάνονται Κρήτες ὑπάλληλοι καὶ δὴ εἰς τὰ Δουκικὰ Γραφεῖα, παρὰ μόνον εἰς τὰς κατωτέρως θέσεις. Relazione Giovanni Da Ponte. Venet. Arch. Stat. Bust. 81.

3) Περὶ φεουδῶν τῶν Βενετῶν περιελθόντων εἰς Κρήτας ἰδ. Relazions Foscarini, Bust. 78.

4) Venet. Arch. St. Relaz. Foscarini 1579, ἐνθ' ἀνωτ. Bust. 78.

ρονται καὶ Τ ο ὕ ρ κ ο ι, οἱ ὁποῖοι ἢ κατήγοντο ἀπὸ αἰχμαλώτους ἢ εἶχον κατέλθει εἰς Κρήτην δι' ἐμπορείαν καὶ εἶχον ἀγοράσει δι' ὀλίγων χρημάτων τὴν Βενετικὴν ὑπηκοότητα καὶ τὴν ἄδειαν νὰ παραμένωσιν ἐν τῇ νήσῳ καὶ νὰ ἐξασκῶσι τὸ ἐμπόριον ἢ ἄλλο τι ἐπάγγελμα.

Ἐπίσης ἀναφέρονται ἐν Κρήτῃ ἐπὶ Βενετικῆς κυριαρχίας καὶ Ἑ θ ρ α ῖ ο ι, οἵτινες διαδραματίζουσι μεγάλην ρόλον διὰ τοῦ πλοῦτου, τὸν ὁποῖον εἶχον συναθροίσει. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φοσκαρίνη ἦσαν εἰς Χανιά καὶ Ἡράκλειον 700 καὶ ἔζων εἰς Κοινότητας. Κατ' ἄλλας ἱστορικὰς μαρτυρίας, τῷ 1583 ὑπῆρχον ἐν Χανίοις μὲν 256, ἐν Ρεθύμνῳ 80 καὶ ἐν Ἡρακλείῳ 950 Ἑβραῖοι. Τινὲς τῶν ἱστορικῶν νομίζουν ὅτι οἱ Ἑβραῖοι κατῴκουν ἐν Κρήτῃ ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς καταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βενετίας. Κατ' ἀρχὰς ἀπελάμβανον σχετικῆς μόνον ἐλευθερίας, ἀλλὰ θραδύτερον ἢ Δημοκρατία ἐφέρετο πρὸς αὐτοὺς μετὰ μεγάλης ἐπιεικειᾶς καὶ τοῖς παρεῖχε παραχωρήσεις καὶ προνόμια καὶ ἐξαιρέσεις ἀπὸ φόρους καὶ ἀγγαρείας, διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ὑπηρεσίας των κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις τῶν Ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἢ διὰ τὸν χρυσόν των, τοῦ ὁποῖου ἔλαβεν πολλάκις ἀνάγκην ἡ Κυβέρνησις τῆς Κρήτης καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ Γερουσία τῆς Γαληνοτάτης, ἢ φιλοχρήματος καὶ ἐτοίμη πάντοτε πρὸς εἰσπραξίν ὀλίγων χρημάτων, νὰ λύσῃ καὶ τοῦ τελευταίου ὀνειδιστικοῦ σημείου ἑνός «Ο», τὸ ὁποῖον ἔφερον οἱ Ἑβραῖοι ἐπὶ τοῦ στήθους πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν 1). Δέον λοιπὸν νὰ γίνῃ δεκτὸν τὸ ὑπὸ τινῶν ἱστορικῶν ἀναφερόμενον, ὅτι ἡ Κρήτη ὑπῆρξε καταφύγιον τῶν Ἰσπανῶν καὶ Γερμανῶν Ἑβραίων τοῦ ἀντισημιτισμοῦ τῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα 2).

Ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ἤδη παραχωρεῖται, ἀντὶ χρημάτων θεβαίως, εἰς τοὺς Ἑβραίους ἢ Βενετικὴ ὑπηκοότης, ἐλευθερία νὰ κτίζωσιν οἰκίας καὶ συναγωγὰς καὶ ἐλευθερία νὰ κατοικῶσι καὶ νὰ ἐμπορεύωνται καὶ ἔξω τῆς ἑβραϊκῆς συνοικίας, ἐλάττωσις φόρων καὶ ἀπαλλα-

1) Κ. Σάθας, Documents inédits pour l'histoire de la Grèce au moyen âge. Paris, 1857, Τόμ. II σελ. 54· 13. Noiret, ἐνθ' ἀνωτέρω.

2) H. Strobl. Κρέτα Γεωγραφικὸς—Ἱστορικὸς χάρτης. München 1874-75.

γή από άγγαρείας 1). Είς τὰς ἐξεγέρσεις τοῦ λαοῦ, ὄχι μόνον δὲν ἔλαβον ποτὲ μέρος, ἀλλὰ τούναντίον, πολλὰκις ἐπρόδιδον τοὺς ἐπαναστάτας. Συνωμοσία τῷ 1453—54 ἀνεκαλύφθη καὶ ἐπροδόθη ὑπὸς Δαυΐδ Ἡλία Μαυρογονάτου 2). Ἡ τοκογλυφία τῶν Ἑβραίων τῆς Κρήτης εἶχε λάθει τοιαύτας διαστάσεις, ὥστε τῷ 1415, δὲν εὐρίσκοντο εἰς ὅλην τὴν νῆσον τρεῖς εὐγενεῖς χωρὶς χρέη πρὸς τοὺς Ἑβραίους. Ἡ Γαληνοτάτη, ἡ ὁποία ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νὰ προστατεύσῃ τοὺς ὑπηκόους τῆς ἀπὸ τοὺς τοκογλύφους Ἑβραίους, ἐπεμβαίνει τώρα ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ζητεῖ νὰ πληρωθῶσι τὰ χρέη, ἔστω καὶ ἐν μέρει 3).

Ἡ ἐλευθέρρα ὅμως ἐπικοινωνία καὶ ὁ συγχρωτισμὸς τῶν Ἑβραίων μετὰ τῶν Χριστιανῶν ἔφερε μεγάλην διαφθορὰν καὶ προεκάλεσεν ἐντόνους διαμαρτυρίας. Οὕτως ἠναγκάσθη ὁ προθλεπτῆς Φοσκαρίνης νὰ λάθῃ αὐστηρὰ περιοδικὰ κατ' αὐτῶν μέτρα καὶ ἀντιμετωπίσῃ ὅλας τὰς μεθόδους. Οἱ Ἑβραῖοι προσεποιοῦντο, ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι, τὸν Χριστιανὸν καὶ ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Λατίνων ἐπισκόπων καὶ τοῦ Λατινικοῦ κλήρου, ὡς κατηχούμενοι ἢ καὶ ἐγίνοντο πράγματι Χριστιανοί, διὰ νὰ ἀποφύγωσι τὰ περιοριστικὰ μέτρα τοῦ Φοσκαρίνη 4). Διὰ τῶν αὐστηρῶν δὲ τούτων μέτρων τοῦ Φοσκαρίνη ἐτέθη τέρμα εἰς τὴν δύναμιν τῶν Ἑβραίων ἀπὸ δὲ τοῦ 1600 καὶ ἐξῆς δὲν γίνεται πλέον λόγος περὶ αὐτῶν ἐν Κρήτῃ.

Ἄ γ ρ ο τ ι κ ὸ ς λ α ὄ ς. Φαίνεται ὅτι ἀπετέλει καὶ οὗτος ὅλως ἰδιαιτέραν τάξιν. Ἀλλὰ περὶ τούτου ὁμιλοῦσι συγκεχυμένως οἱ ἱστορικοί. Τινὲς τὸν χωρίζουν εἰς «Ἀρχοντορωμαίους» «Ἀρχοντοπούλους» καὶ «Παροίκους» ἢ «δούλους». Ὁ Gerland, «Οἱ εὐγενεῖς Κρήτες» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Ζαμπέλιον, δίδει τὸν ἐξῆς ὄρισμὸν τῶν δύο πρώτων τάξεων. «Ἀρχοντορωμαῖοι» ἢ «Ἀρχοντόπουλοι» ἦσαν Ἕλληνες προσωπικῶς ἐλεύθεροι, ἀλλ' ἐξηρτῶντο οἰκο-

1) Predell) Regesti dei Commemoriali Venezia, 1876, σ. 1268. *Περὶ τῶν Ἑβραίων ἐν Κρήτῃ, ἰδ. χρονικὰ Tuazzì, παρὰ Ἰσραὴλ Στέβη. Revue des Etudes Juives. Τόμος 26, ἀρ. 52. 6. 198 καὶ ἐξῆς.*

2) *Χρονικὰ Tuazzì. ἐνθ' ἀνωτέρω.*

3) Noiret, ἐνθ' ἄνωτ.

4) Relazion Foscarini 1577, ὑπὸ Lamansky, ἐνθ' ἀνωτ.

νομικῶς ἀπὸ συγγενῆ των τινὰ πλούσιον. "Αλλαις λέξεσιν, εἶδος ὑποτελῶν, ὑποχρεωμένων νὰ κάμνωσιν ἀγγαρείας εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰς γαλέρας ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου των 1). Ὁ Προβλεπτής Βενέδικτος Μόρος τοὺς διακρίνει, εἰς καταγομένους ἐξ εὐγενῶν Ἑλλήνων «Ἀρχοντορωμαίους» καὶ καταγομένους ἐκ Βενετῶν ἀποίκων «Ἀρχοντοπούλους». Τὸ θέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι αἱ κλάσεις αὗται ἦσαν δύο: ἑλευθεροὶ καὶ δοῦλοι. Ἐλευθεροὶ χωρικοὶ οἵτινες ἢ ἦσαν συνδεδεμένοι μὲ ἀρχαιοτέρας εὐγενεῖς οἰκογενείας καὶ ὑποτελεῖς αὐτῶν, ἢ εὐγενεῖς, οἵτινες ἀπόλεσαν τὸ φέουδον καὶ ἠναγκάζοντο νὰ μένωσιν ὑπὸ νέον κύριον νὰ τὸ καλλιεργῶσιν, ἢ δοῦλοι ἀπελευθερωθέντες καὶ σταλέντες νὰ οἰκῆσωσι τὰ ἐρημωθέντα ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μέρη τῆς νήσου. Μεταξὺ ὄλων τούτων ἀπήλαυον ἐξαιρετικῶν προνομίων οἱ καταγόμενοι ἐκ Βενετῶν ἀποίκων, οἱ ὁποῖοι καὶ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι πάσης προσωπικῆς ἀγγαρείας εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰς γαλέρας 2).

Πάροικοι ἢ δοῦλοι 3). Ἡ τάξις αὕτη τῶν κατοίκων ἦτο τὸ ὑπόλειμμα τοῦ φεουδαλικοῦ συστήματος. Οὗτοι δὲ καὶ παρεβιάζοντο ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων κλάσεων. Ἦσαν ἀναποσπάστως συνδεδεμένοι μὲ τὸ φέουδον. Ἐπωλοῦντο καὶ ἠγοράζοντο μετ' αὐτοῦ καὶ ἐξετέλουσαν πᾶσαν ὑπηρεσίαν τοῦ κυρίου των, ὅστις τοῖς παρεῖχε τὴν τροφήν καὶ τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν ἐκαλλιέργουν πρὸς ὄφελος αὐτοῦ. Ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τοὺς εἶχε καταγράψει εἰς τὰ κτηματολόγια καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἀπηλευθέρωσε πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ἢ διὰ τὰς πρὸς αὐτὴν ἐξαιρετικὰς ὑπηρεσίας των ἢ διὰ νὰ οἰκῆσωσιν, ὡς εἶπαμεν, καταστραφέντα ἢ ἐρημωθέντα μέρη τῶν ἐπαναστατῶν 4). Πῶς ἐξεμεταλλεύοντο τοὺς δυστυχεῖς τούτους οἱ φεουδάρχαι τὸ βλέπομεν ἀπὸ τὴν ἀντίστασιν καὶ ἀντίδρασιν τὴν ὁποίαν ἀντέταξαν ὅταν οἱ δοῦλοι οὗτοι ἐζήτησαν τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῶν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰῶνος. Οἱ φεου-

1) Gerland, His. Nobilt. Cretoise. Μετάφρ. ἰταλ. εἰς Bollettino Araldico, Venezia 1903.

2) Βλ. Zinkeisen ἐνθ' ἀνωτέρω, Geschichte des Osmanischen Reiches. σελ. 687.

3) Relazion. Foscarini παρὰ Lamansky. ἔ-θ' ἄν. app.

4) Ἰδ. καὶ Relaz. Foscarini, παρὰ Lamansky, ἐνθ' ἄν. app.

δάρχαι ἔστειλαν εὐθύς πολυάριθμον πρεσβείαν εἰς Βενετίαν καὶ ἐπιστολάς καὶ ἐζήτουν τὴν κατάργησιν τοῦ θεσμοῦ. Ἡ Γαληνοτάτη, κατὰ τὴν συνήθη αὐτῆς πονηρὰν μέθοδον, προσεπάθησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ ἀσυμβίβαστα, ἦτοι τὰς ἀπαιτήσεις τῶν φεουδαρχῶν, μὲ τὰς ἀρχὰς δῆθεν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης! Εἰργάσθησαν δὲ τόσον ἐπιτηδείως οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς πρὸς τοῦτο, ὥστε ἐσχηματίσθη ἡ πεποιθήσις εἰς τοὺς καταδυναστευομένους δούλους, ὅτι ἡ δουλεία των ὀφείλετο εἰς τὴν σκληρότητα καὶ ἀπανθρωπίαν τῶν εὐγενῶν καὶ φεουδαρχῶν, ἐναντίον τῆς θελήσεως τῆς Δημοκρατίας 1). Γενικῶς ἐκάστη τάξις ἐφθόνηι τὴν ἄλλην: Οἱ εὐγενεῖς Βενετοὶ φθονοῦνται ὑπὸ τῶν Κρητῶν εὐγενῶν διὰ τὰ πλοῦτη των. Οἱ εὐγενεῖς Κρηῖτες ἀπὸ τοὺς πολίτας καὶ οὗτοι ἀπὸ τοὺς χωρικούς, μεταξύ τῶν ὁποίων πάλιν ὑπάρχει ἀντιζηλία μεταξύ προνομιοῦχων καὶ ὑποκειμένων 2). Τῆς ἀντιζηλίας δὲ ταύτης τῶν διαφόρων τάξεων ἐζήτησε πάντοτε νὰ ὠφελῆθῃ ἡ πονηρὰ Βενετία καὶ νὰ στρέψῃ τοὺς μὲν κατὰ τῶν δέ, κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν σύστημα: «Διαίρει καὶ βασίλευε».

Τοιαῦται ἐν ὀλίγοις, αἱ κοινωνικαὶ τάξεις τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετοκρατίας. Δὲν ἦτο δὲ διάφορος καὶ ἡ ζωὴ αὐτῶν. Τὴν ζωὴν καὶ τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ τούτου περιγράφουσι πολλάκις διὰ μελανῶν χρωμάτων οἱ Προβλεπταὶ τῆς νήσου. Ὁ Τοσκαρίνης τῷ 1577, ἔγραφε μεταξύ ἄλλων. Ὁ λαὸς ὑποφέρει, ἐργάζεται εἰς τὰς ἀγγαρείας, δεικνύει ὀλίγην προθυμίαν. Δὲν ἀγαπᾷ τοὺς εὐγενεῖς διότι σκέπτεται ὅτι ἐξ αἰτίας τῶν εὐγενῶν τούτων προέρχονται ὅλαι αἱ στερήσεις του. Ἡ γῆ εἶναι ὀλίγον καλλιεργημένη καὶ ἐνῶ ἡ Κρήτη ἄλλοτε ἦτο αὐτάρκης, τῶρα δέον νὰ εἰσάγωνται ὅλα ξέωθεν κλπ. 3). Ἐπίσης ὁ Προβλεπτὴς Ἀλβίζος Γριμάνης ἔγραφε τῷ 1586 πρὸς τὴν γερούσιαν ὅτι ὁ λαὸς τῆς Κρήτης ὑποφέρει μεγάλως. Οἱ ἄνθρωποι σπανίως γηράσκουσιν, ἀλλ' ἀποθνήσκουσι νέοι ἐκ τῆς ἔλλιπους καὶ κακῆς τροφῆς 4). Ἀριθμητικῶς ὑπερισχέει τὸ ἰθαγενὲς Ἑλλήν. στοιχεῖον καὶ

1) *18. καὶ Relaz. Foscarini, παρὰ Lamansky, ἐνθ' ἄν. app.

2) Relazione Foscarini, Bust. 79.

3) Relazione Foscarini 1577. Arch. Ven. Stat. Busta 78 καὶ παρὰ Lamansky

4) Relaz. Alvise Grimani. Ven. Arch. Stat. Bust. 79.

αί στερήσεις αὔται ἐγένοντο αἰσθηταί κυρίως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν πόλεων. Ἐν τούτοις ἡ ἀναλογία εἰς τὰς πόλεις ἦτο διάφορος. Οὕτως εἰς τὸ Ἡράκλειον, μετὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Βενετικῆς κατοχῆς, ἐπλεόναζον οἱ εὐγενεῖς Κρήτες καὶ σημετεῖχον, ὡς εἶπαμεν, εἰς τὰ δικαστήρια καὶ τὰ κατώτερα δημόσια ὑπουργήματα.

Τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ ἐφανέρωνε καὶ ἡ ἀθλία κατὰστασις τῶν πόλεων, ἡ παρακμὴ αὐτῶν καὶ τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐκεῖ ἀνεγείρει ἡ Βενετικὴ ἀλαζονεία καὶ τὰ ὁποῖα μᾶς περιγράφει ὁ Γκέρολα, εὐρίσκοντο σχεδὸν κατεστραμμένα. Αἱ Ἐκκλησίαι, Λατινικαὶ καὶ Ἑλληνικαὶ θεβαίως, ἐφαίνοντο τῷ 1615 εἰς τὸν Ἀντώνιον Μοτσενίγον ἐτοιμόρροποι, ὡς λείψανα ἐρημωμένων πόλεων. Εἰς τὰ πέριξ χωρία τοῦ Ἡρακλείου «Βυζαντινὲς Ἐκκλησίαι» εὐρίσκοντο πέριξ ταπεινῶν οἰκίσκων, ἀνοικταὶ εἰς δύο μικρὰς πλατείας, αἱ ὁποῖαι ἐχρησίμευον διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν κρεμάλαν 1). Εἰς τὰ Χανιά, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Φοσκαρίνη, ὑπερίσχυε τὸ Βενετικὸν στοιχεῖον καὶ οἱ εὐγενεῖς ἦσαν πλέον μετρημένοι, ζῶηροί, εὐαἰσθητοὶ καὶ συντηρητικοί. Ἡ πόλις ἦτο πλουσία ἀπὸ οἰκοδομᾶς καὶ Ἐκκλησίας καὶ παρεβάλλετο ὑπὸ τῶν ἐπισκεπτῶν πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ τὴν Κάπουαν. Εἰς τὴν Σητεῖαν καὶ τὸ Ρέθυμνον ὑπερίσχυε μεγάλως τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον 2).

Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας φαίνεται ὅτι οἱ ἰθαγενεῖς ἐλάμβανον τὰ ὀνόματα τῶν εὐγενῶν Βενετῶν ἵνα τοὺς ἐξευμενίζωσιν, οἱ δὲ πλουσιώτεροι ὠμίλουν τὴν γλῶσσαν τῶν ἀποίκων καὶ ἐτήρουν τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν ἢ χάριν ματαιοδοξίας ἢ διὰ πολιτικούς λόγους, ἵνα κολακεύσωσι δηλ. τὰς ἀρχάς. Αὐτὸ τοῦλάχιστον ἀναφέρουσιν οἱ Βενετοὶ ἱστορικοὶ 3). Ἡμεῖς ὅμως γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ ἐν Βενετία ἔγγραφα τῶν Ἀρχαίων, ὅτι καὶ ἂν συνέβη τοῦτο, περιελάμ-

1) G. Gerola Monumenti Veneti nell'Isola die Creta Venezia Τόμ. I. σελ. 6.

2) Βλ. G. Gerola ἐνθ' ἄνωτ. Monum Vcnct. Τόμ. I. σελ. 24 καὶ Andrea Cornaro Ἱστορία Κρήτης, Β. V. σ. 375.

3) Παράβ. Andrea Cornaro ἐνθ' ἄνωτ. Ἱστορία τῆς Κρήτης Venezia, σ. 375.

θανε μόνον κατοίκους τινὰς τῶν πόλεων, τὸ δὲ μέγιστον μέρος τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἰδίως τῆς ὑπαίθρου χώρας, ἔμεινε στερρῶς πιστὸν καὶ ἀσάλευτον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν Ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν, παρ' ὅλας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου πιέσεις τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς ἐμμονῆς του ταύτης, τὰ βλέπομεν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, ὅποτε ὅλοι σχεδὸν οἱ Βενετοὶ ἄποικοι εἶχον ἐξελληνισθῆ. Πολὺ ἐνωρὶς μάλιστα, πλείστοι καὶ ἐξ αὐτῶν ἀκόμη τῶν εὐγενῶν ἀποίκων, ἀνεμίχθησαν διὰ τῶν μικτῶν γάμων, καὶ συνεχωνεύθησαν μὲ τοὺς ἰθαγενεῖς, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πόλεις, πολὺ δὲ περισσότερον εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν. Οἱ τῶν πόλεων, ἐν τούτοις διετήρησαν περισσότερον χρόνον τὴν θρησκείαν, τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσάν των. Ἐζῶν ἀπὸ τὰ φεουδά των οἱ φεουδάρχαι, καὶ ἀπὸ τὰ ἀξιώματα καὶ προνομίας οἱ ἀξιωματοῦχοι καὶ προνομιοῦχοι. Ἄλλ' εἰς τὴν ὑπαίθρου χώραν συνέβη ἀκριθῶς τὸ ἐναντίον. Ὑποχρεωμένοι οἱ ἄποικοι Βενετοὶ νὰ μένωσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας, καθηλωμένοι ὑπὸ τῶν ὄρων τῆς ζωῆς εἰς τὰ μέρη τὰ ὁποῖα δὲν ἐγνώρισαν ποτὲ νὰ ἐκμεταλλευθῶσιν, ἐστερημένοι δὲ συνεχοῦς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἄλλων Βενετῶν τῆς νήσου, δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναπτυχθῶσι καὶ ἀνυψωθῶσιν ὑπεράνω τῶν ἰθαγενῶν. Τοῦναντίον, ὡς ἐκ τῆς διαρκοῦς μετὰ τούτων ἐπαφῆς καὶ τῶν μικτῶν γάμων, ἔχασαν ταχέως τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν των καὶ ἀφωμοιώθησαν ταχέως μετὰ τῶν ἰθαγενῶν¹).

Οὕτως, ὁ Γενικὸς Προβλεπτῆς Garolamo Trevisan, ἔγραφε τῷ 1627, πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας περὶ τῶν ἐξελληνισθέντων Βενετῶν πῶς συμβαίνει ὥστε ὅταν κανεὶς πτωχεύῃ, γίνεται Ἕλληνας, καὶ ὅταν πλουτίζῃ, γίνεται Λατίνος. Ἄλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὸ πλείστον πτωχεύουσιν οἱ εὐγενεῖς Βενετοί, συμβαίνει οὕτως ὥστε ἂν εἰς Ἕλληνας ἀσπάζεται τὴν Λατινικὴν θρησκείαν, ἕκατὸν Λατῖνοι ἀσπάζονται τὴν Ἑλληνικὴν²). Οὕτω προσεπάθουν νὰ ἐξηγήσωσιν οἱ Προβλεπταὶ τὴν φυσικὴν ταύτην καὶ ψυχικὴν ἀφομοίωσιν τῶν ἀποίκων Βενετῶν πρὸς τοὺς

1) Παράβ. Andrea Cornaro ἐνθ' ἀνωτ. Ἱστορία τῆς Κρήτης, σ. 375.

2) Relazion. Trevisan. Arch. Venet. Bust. 375.

ιθαγενεῖς καὶ παρηγορήσωσι τὴν Γαληνοτάτην καὶ παρηγορηθῶσι δὲ καὶ οἱ ἴδιοι! Οἱ φεουδάρχει καὶ καστελλάνοι ἔζων εἰς τὴν ὕπαιθρον ὡς δυνάσται. Ἐστρατοπεδευμένοι μετὰ τῶν ὄπλοφόρων των εἰς πύργους ὠχυρωμένους καὶ δεσπόζοντες τῶν πέριξ, ἐκυθέρνων συγχρόνως ὡς τύραννοι προσάται καὶ δικασταὶ ἐπὶ τῶν παροίκων, τῶν κατοικούντων πέριξ τοῦ πύργου. Οἱ Προβλεπταὶ Φοσκαρίνης καὶ Γκαρζώνης εἰς τὰς ἐκθέσεις των πρὸς τὴν Γερουσίαν καὶ τὸν Δόγην Βενετίας περιγράφουσι διὰ μελανῶν χρωμάτων τὴν ζωὴν τῶν δυστυχῶν τούτων ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν καστελλάνων καὶ φεουδαρχῶν 1). Θὰ ἦτο δὲ ὄντως μακρηγορία νὰ περιγράψῃ τις τὰς ἀδικίας, τὰς καταχρήσεις, στερήσεις καὶ καταδυναστεύσεις τῆς μαρτυρικῆς τούτων ζωῆς.

Οἱ Προβλεπταὶ τῆς νήσου ἦσαν ἀνίκανοι νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τοὺς δεσπότας αὐτοὺς καὶ τυράννους καὶ βελτιώσωσι τὴν θέσιν τῶν τυραννουμένων. Οὗτοι παρουσιάζοντο κατὰ τὰς ἐπισκέψεις τῶν Προβλεπτῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς κολάσεώς των, καὶ ἔξαλλοι καὶ μὲ φρίκην διηγοῦντο τὴν θασανισμένην των ζωὴν. Ἐξ ἄλλου, τὰ τυχὸν λαμβανόμενα μέτρα βελτιώσεως αὐτῶν, ἐξήγειρον τοὺς τυράννους, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Προβλεπτῶν, τοὺς ἠνάγκαζον νὰ πληρώσωσι διὰ νέων μαρτυριῶν τὴν πρόσκαιρον ἀνακούφισιν!

Ταῦτα προστιθέμενα εἰς τὴν ζωὴν, τὴν ὁποῖαν διήγεν ὁ λοιπὸς λαὸς τῆς νήσου μὲ τὰς ἀγγαρείας καὶ τοὺς φόρους τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀφίνωσιν εἰς τὸ δημόσιον ὅ,τι εἶχον, ἂν ἀπέθνησκον χωρὶς τέκνα, ἐξηγοῦν πῶς ὁ λαὸς ἐκεῖνος εἶχε περιέλθει εἰς τελείαν μηδαμινότητα. Πολλοὶ διὰ νὰ ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀγγαρείας, ἐπλήρωνον τὸ ἀντισηκῶμα τὸν ἐπὶ τούτῳ φόρον, καταστρεφόμενοι τελείως. Κατέφευγον, ὡς εἴπαμεν, εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ σπήλαια, ὁπόθεν τοὺς ἐξέβαλλον οἱ στρατιῶται τῆς Γαληνοτάτης βίαι, διὰ νὰ τοὺς ὑποβάλλωσιν ἐκ νέου βαρυτέραν τυραννίαν, ὑπὸ τὸ πρόσημα τῆς δικαιοσύνης 2).

1) Relazion. Foscarini καὶ Γκαρζώνη, Arch. Venet. Bust. 78.

2) Paskely's Travels in Creta, London 1837, V. II ἐνθα δημοσιεῖται μέγα μέρος τῆς ἐκθέσεως τοῦ 1584 τοῦ Γκαρζώνη Ἰδ. καὶ Dispacci Misti. 1579. Dispacci Provved. Aori, Arch. Venet.

Εἰς τὸν φαῦλον αὐτὸν κύκλον τῶν κακῶν καὶ τῶν ἐπανορθώσεων καὶ τῶν μεταρρυθμίσεων, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἴσταται ἡ ἀληθῶς τραγικὴ τύχη τῆς νήσου καὶ ἡ πρωτίστη αἰτία τῆς καταστροφῆς αὐτῆς. Μετὰ τὰ μέτρα ταῦτα, τὰ ἡμίμετρα μᾶλλον καὶ ἀσταθῆ, τὰ ὁποῖα ἐκαλοῦντο νὰ ἐφαρμόσωσιν ὑπάλληλοι, πολλάκις ἀνάξιοι καὶ ἀνίκανοι, ὡς εἶπαμεν ἀνωτέρω, δὲν ἔπραττεν ἄλλο ἢ Βενετία, παρὰ νὰ δυσαρεστῆ πάντοτε τοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς, χωρὶς νὰ ὠφελῆ τοὺς τυραννουμένους. Εἰς τοὺς μὲν ἐπηύξανε τὴν ἀνησυχίαν περὶ τῆς προνομιακῆς αὐτῶν θέσεως, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους ἐνέβαλλε τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς κάθε κυριαρχίαν, Τουρκικὴν ἢ Βενετικὴν, θὰ ὑπέφερον καὶ δὲν ἤξιζε νὰ ριψοκινδυνεύωσιν ἐναντίον ἐχθροῦ, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀλλαγὴ, ἀλλ' ὄχι καὶ χειροτέρευσις τῆς ζωῆς. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι τινὲς θαραυθέντες τὰς πιέσεις καὶ τὴν ζωὴν ταύτην ἐν τῇ νήσῳ, ἀνεχώρησαν κρυφίως εἰς ξένας χώρας, ὅπως εὕρωσι καλλυτέραν ζωὴν καὶ διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Προξένων, ἔνθα καὶ ἔτυχον θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, κυρίως μετὰ τὴν μεγάλην πείναν τοῦ 1625. Ἡ ἔξοδος αὕτη ὅμως, ἐνέβαλέν εἰς ὑποψίας τὴν Γαληνοτάτην, ἣτις καὶ διέταξεν αὐστηράς ἀνακρίσεις, ὁπότε ἐξηκριθῶθη ὅτι ἦσαν «ἐργάται» ἢ «μικρέμποροι», ἀναγκασθέντες νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ κράτος τῆς Γαληνοτάτης ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῆς πείνης 1).

Ἐ κ κ λ η σ ί α. Ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, ἦτο ἀκόμη τραγικωτέρα τῆς τοῦ λαοῦ! Κλήρος, Λατρεία, Μοναστήρια καὶ πᾶν ἐκκλησιαστικὸν εἶχον περιέλθει εἰς λίαν θλιβεράν κατάστασιν. Πάντες οἱ προθλεπταὶ περιγράφουσιν εἰς τὰς ἐκθέσεις των τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν τοῦ Κλήρου, Ἑλληνικοῦ καὶ Λατινικοῦ καὶ τῶν Μοναστηρίων καὶ τὴν μεγάλην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατὰπτωσιν Κλήρου καὶ λαοῦ καὶ ἐλήφθησαν πολλάκις, ματαίως, σπασμωδικὰ μέτρα πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶν τούτων καὶ

Παρθ. καὶ Lamansky, ἐνθ' ἄνωτ. app. 043. — Ἰδ. καὶ Relazion. τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν Francesco Molin 1632, καὶ Giovanni Vitturi, Arch. Venet. Bust. 80 καὶ 78.

1) Paskely, ἐνθ' ἄνωτ — Ἰδε καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Γερουσίαν Alvisè Corner, St. Arch. Disp. Provv. 1628.

ἐξύψωσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ φρονήματος τῶν Βενετῶν ἀποίκων, ἄλλοτε δὲ πιεστικά ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου, τὰ ὁποῖα ἐξήγειρον τοὺς Κρήτας.

Πᾶσαι αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς νήσου, 11 τὸν ἀριθμὸν, κατελήφθησαν, ὡς ἐλέχθη, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ Λατίνους Ἐπισκόπους ὡς καὶ ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ, τοὺς ὁποίους διώριζεν ὁ Πάπας, ἐκ καταλόγου ὑποψηφίων, τὸν ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς αὐτὸν ἡ Κυβέρνησις τῆς νήσου. Αἱ διενέξεις ἦσαν συχναὶ μεταξὺ Πάπα καὶ Βενετίας περὶ τοῦ ἂν θὰ διορισθῇ ὁ ἐπίσκοπος ἐκ τῶν ὑποδεικνυομένων τῆς Βενετίας ἢ τῶν εὐνοουμένων τοῦ Πάπα 1).

Ἐπειδὴ ὁ Πάπας ἀρνεῖται νὰ διορίσῃ Ἀρχιεπίσκοπον Κρήτης τῆς ἀρεσκείας καὶ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βενετίας, διέτασεν ἡ Γερουσία τοὺς προβλεπτάς τῆς νήσου τῷ 1408 νὰ κατασχεθῶσι καὶ ἐνοικιασθῶσι τὰ κτήματα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Συμμορφωθέντος ὅμως τοῦ Πάπα καὶ διορίσαντος Ἀρχιεπίσκοπον τὸν Leonardo Delfino, διατάσσονται πάλιν οἱ προβλεπταὶ νὰ ἐπιστρέψωσι τὰ κατασχεθέντα μὲ τοὺς τόκους των 2).

Πλὴν τῶν Ἐπισκόπων εἰς ἐκάστην Ἐπισκοπὴν ἴστατο ὁ Βικάριος καὶ οἱ Κανονικοί, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸ «Capitolo». Ὁ Βικάριος συνεκέντρον πολλάκις περὶ αὐτὸν τοσαύτην δύναμιν, κυρίως κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Ἐπισκόπου ἐκ τῆς ἔδρας του, ὥστε νὰ καθίσταται ἐπίφοβος εἰς τὸν Ἐπίσκοπον καὶ ἐλαμβάνοντο, εἰς τοιαύτην περίπτωσιν, μέτρα πρὸς περιορισμὸν τῆς δυνάμεως ταύτης τοῦ Βικαρίου. Οἱ κανονικοὶ ἦσαν διάφοροι τὸν ἀριθμὸν, ἀναλόγως τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ μεγέθους ἐκάστης Ἐπισκοπῆς. Ἐξηρτῶντο οὗτοι ἀπὸ τὸν Ἐπίσκοπον καὶ τὸν Βικάριον, διωρίζοντο ὅμως ἀπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον, ἡ δὲ κυβέρνησις ἐπεκύρου τὸν διορισμὸν, παρέχουσα συγχρόνως τὴν μισθοδοσίαν καὶ ἄλλα πλοῦσια χορηγήματα, μέχρι μὲν 200 δουκάτων, αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαί, ἀπὸ 200 καὶ ἄνω, ἡ Γερουσία τῆς νήσου 3).

1) Cicogna Κώδιξ 3612. Ἰδ. καὶ Gerland, das Arch. IV. des Herzogs von Candia, Strassburg. 1899. p. 84. Noiret, ἐνθ' ἀνωτέρω.

2) Noiret ἐνθ' ἀνωτέρω.

3) Museo Civico di Padua, Commissione Cappello, c. 48. Ἰδ. καὶ Tea ἐνθ' ἀνωτέρω.

Ἐπίσης τὸν «Primicerio» τοῦ μὲν Ἁγίου Μάρκου διώριζεν ὁ Δοῦξ Κρήτης, εἰς δὲ τὰς Καθεδρικός Ἐκκλησίας τῶν ἄλλων πόλεων, τοὺς διώριζον οἱ διοικηταί, ὁ Πάπας καὶ ἡ Βενετία ἐλάμβανον μέρος μόνον εἰς περιπτώσιν ἀσυμφωνίας. Ἡ θέσις τοῦ Κανονικοῦ ἦτο ἐπικερδῆς ὅθεν καὶ περιθλέπτος. Ἦτο πολλάκις κληρονομική, ἐπωλεῖτο ἢ ἐνοικιάζετο καὶ ἀπετέλει ἐμπόριον. Ἡ ἀγραμματοσύνη τῶν Κανονικῶν τούτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε πολλάκις δὲν ἐγνώριζον οὔτε γραφήν, οὔτε ἀνάγνωσιν! 1).

Πλὴν τούτων ὑπῆρχεν εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν ὁ Ἀρχιδιάκονος καὶ οἱ διάκονοι εἰς τὰς λοιπὰς Ἐπισκοπὰς, καθὼς καὶ οἱ Πνευματικοί, ὁ Κανονικὸς Θεολόγος, ὁ Ἱελετάρχης, ὁ Ἐξορκιστής, οἱ Ἐφημέριοι, οἱ Ψάλται καὶ Νεωκόροι καὶ πλῆθος «ἀθλίων» ἀποζώντων ἐκ τῶν πιπτόντων ψυχῶν τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου κυρίου των, ἐν ἀναμονῇ καταλήψεως θέσεως. Πλὴν δὲ τῆς συνήθους ταύτης συνθέσεως ἐκάστης Ἐπισκοπῆς, ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν οἱ Ἀποστολικοί, ὁ Συμβολαιογράφος, οἱ Θησαυροφύλακες καὶ ἄλλοι, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι ὄλαι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέσεις ἐκάστης Ἐπισκοπῆς συνεκεντροῦντο εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν 2).

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος εἶχεν ἀπόλυτον πνευματικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ Λατινικοῦ καὶ Ὁρθοδόξου Κλήρου, ἐξήτει ὅμως νὰ ἐξασκῆ τοιαύτην καὶ ἐπὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων καὶ τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Προέκυπτεν, ὡς ἐκ τούτου, συχνὰ διένεξις μεταξὺ πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἐν τῇ νήσῳ Ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι ἐλύοντο συνήθως ὑπὲρ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Πάπα καὶ εἰς θάρος τοῦ Ὁρθο-

1) Relazioni Marino Cavalli, Arch. St. Bust. 78.- Pietro Paradonna Sindico del Levante 1556 Bust. 74. Foscarini Bust. 78 καὶ Tea ἐνθ' ἄνωτ. σ. 3 καὶ 9 καὶ ἀλλαγῶν. Ὁ Zuanantonio Bon-rettor τῆς Σητείας ἔγραφε πρὸς τὸν Δόγην, 13 Ἀπριλίου 1607: Τὸ Κανονικῶν τοῦ Ἀμυγδαλοκεφάλου. ἐδῶ εἰς τὴν Σητεῖαν, ἐνοικιασμένον μὲ 700 perperi τῷ ἔτος. Τὸ Κανονικῶν Ἀσκορδαλέας, χρυσᾷ Τσεκίνιμ 10 εἰς ἔτος. Τὸ Κανονικῶν Ἀρχυναρῶς εἰσοδήματος τριάκοντα misure (μουζούρια) σιτου καὶ 15-20 mustacchi (μίστατα) οἴνου.... Ἰδ. Zinkeisen, ἐνθ' ἄνωτ. IV. p. 637. Παρὰ Tea, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 29.

2) Ἰδ. Tea, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 4.

δόξου Κλήρου καὶ λαοῦ 1). Τῷ 1530 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐξέδωκε διάταγμα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἱερέων, διότι ἐχειροτονοῦντο χωρὶς τὴν ἄδειαν αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἔξω τῆς νήσου, εἰς χώρας κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Ιούρκων. Ἀνενέωσε δὲ τὰ παπικὰ διατάγματα τοῦ 1495 2). Ἡ Γαληνοτάτη ἐξ ἄλλου ἀπηγόρευεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Κρήτης τοῦ νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας νὰ μεταβαίνωσιν ἔξωθεν καὶ χειροτονῶνται, ἐπὶ ποινῇ 200 δουκάτων, οὐχὶ εἰς Μεθώνην ἢ Κορώνην, ὡς κατεχομέναις ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' εἰς τὴν Μονεμβασίαν νὰ χειροτονῶνται οὗτοι ὡς κατεχομένην ὑπὸ τῆς Βενετίας 3).

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, κατὰ τοὺς μετέπειτα μάλιστα χρόνους, ἀπέκτησεν ἐν τῇ πράξει μεγαλειτέραν δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ τῶν Ὀρθόδοξων Κληρικῶν τῆς νήσου. Εἰς αὐτὸν παρεχωρήθησαν διὰ Παπικῆς Βούλας τοῦ Κλήμεντος ἤδη ἀπὸ τοῦ 1267, ὅλαι αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Ἡρακλείου, πλὴν τῆς τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ἄλλ' οὗτος ἐζήτει καὶ τὰς Ἐκκλησίας τῶν πέριξ χωριῶν, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἰδιωτικὰ παρεκκλήσια. Ἡ Κυβέρνησις ὅμως ἐπέμεινεν ἀρνούμενη καὶ οὕτως ἐπῆλθε συμφωνία νὰ μείνωσιν εἰς τοὺς ἰδιώτας 4).

Μοναχικὰ Τάγματα καὶ Μοναστήρια. Πλὴν τοῦ λατινικοῦ τούτου ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου Κλήρου, ὅστις κατὰ τὴν εὐφυᾶ ἔκφρασιν τοῦ Κονταρίνη ἦτο προωρισμένος «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ», δι' ὃ καὶ ἔλαθε, διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, τὴν μερίδα τοῦ λέοντος ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν Μοναστηριακῶν

1) Arch. St. Lettiera del Reggimento al Consiglio dei X Dispacci Misti. Bust 1579 ἴδ. καὶ Procuratie de Supra 412, p. 64.

2) Noiret (Documents inédits pour servir à l'histoire de Grèce 1383-1483. Paris. Ecoles françaises d'Athènes et Rome). Ordini 17 Dicembre 1429—10 Aprile 1432 25 Ottobre 1435.

3) Ἰδ. Ducale Nicolo Tron Benedetto Gritti, 1478, 29 Maggio εἰς Μουσεῖον Correr, Κώδ. 489. Περὶ τῶν διαταγμάτων χειροτονίας Ἑλλήνων ἱερέων ἴδ. καὶ Gerland, das Arch. c. p. 61. Ducali 13 Ciugno 1464-14 Agosto 1465-9 Aprile 1467-19 Maggio 1474-23 Maggio - 23 Dicembre 1495-24 Guglio 1501. Ἐπίσης εἰς Μουσεῖον Correr, 1150. Ἐπιστολὴ Φασσαρίνη. Καὶ Consultori in Jure, 482. Ἐπίσης Ordini dell'Arcivescovo, 13 Maggio 1550 Ordini di Daniele Barbarigo, 9 Agosto 1567, παρὰ Tea, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 9.

4) Archivio Ducale Candia, Catast. Eccl. et Mon. B. 13 Ἰδ. καὶ Seaffini, ἐνθ' ἀν. app. p. 42 καὶ Tea ἐνθ' ἀν. σ. 9.

κτημάτων, ἔχομεν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καὶ ἄλλην θεϊκὴν εὐλογία, τὴν πληθώραν τῶν Λατίνων μοναχῶν καὶ Μοναστηρίων.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16 αἰῶνος ἠριθμοῦντο ἐν Κρήτῃ 34 Λατινικὰ Μοναστήρια, μεταξύ τῶν ὁποίων 5 γυναικεῖα 1). Κατὰ μαρτυρίαν δὲ τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτοῦ Φραγκίσκου Μολίν κατὰ τὸ 1632, ἠριθμοῦντο μεταξύ Σκητῶν (Aharie) καὶ Μοναστηρίων περὶ τὰ 376, σχεδὸν ὅλων πλουσίων 2). Μεταξὺ τῶν Μοναχικῶν Ταγματῶν, τὸ τῶν Φραγκισκανῶν, ἦτο τὸ ἀρχαιότερον καὶ πολυπληθέστερον. Τὸ πλεόν πλούσιον καὶ τὸ πλεόν καλῆς φήμης διὰ τὸ κοσμικὸν καὶ ἐλευθεριάζον πνεῦμα καὶ τὸ φιλοτάραχον τῶν ἀποτελούντων αὐτὸ μοναχῶν. Κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, κατόπιν παραπόνων τῶν εὐγενῶν Κρήτης, ἐστάλησαν ἐκ Βενετίας εὐσεβεῖς μοναχοὶ διὰ νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς Φραγκισκανοὺς, οἱ ὁποῖοι ἔζων ὡς λαϊκοὶ καὶ διέπραττον ἀτιμωρητεῖ παντὸς εἶδους ἐγκλήματα 3). Ἐπίσης ἐκ τῶν Δομηνικανῶν, τὰ Μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Πέτρου εἰς Ἡράκλειον καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς Χανιά, ἦσαν κατ' ἀρχὰς πλούσια καὶ πολυάριθμα. Ἀπὸ τοῦ 16ου αἰῶνος ἤρξατο ἡ παρακμὴ αὐτῶν, ἐκ τῆς «Ἀρταγῆς» τῶν Ἀποστολικῶν ἐπιθεωρητῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ ἀπεγύμνωσαν 4).

Τὰ γυναικεῖα Μοναστήρια ἐπίσης δὲν ἔλαβον ἀπὸ εὐσέβειαν καὶ εὐλάβειαν. Αἱ μοναχαὶ τοῦ Ἁ. Φραγκίσκου, κακοῆθεις, ἄκοσμοι, ἄτακτοι καὶ ἀτίθασσοι, ἐγκατέλειπον πολλάκις τὸ σχῆμα, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς οἰκίας των 5). Ἀλλὰ δὲν ἦσαν καλλίτεροι αἱ τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων, τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης, τοῦ Ἡρακλείου, ἔνθα ἐστάλησαν ἐκ Βενετίας εὐσεβεῖς μοναχαί, ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς παράδειγμα καὶ ἀναδιοργανώσωσι τὴν Ἀδελφότητα. Ἐνεκεν δὲ τοῦ θίου καὶ τῆς δια-

1) G. Gerola M. Pen. Τόμ. I σ. III.

2) Relazion. Francesco Molin 1632, Arch. St. Bust. 80.

3) Relazion. Molin, Bust. 80. Ἰδ. καὶ Noiret ἐνθ' ἀνωτ. 14 Marzo 1590. Ἰδ. καὶ Tea, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 68.

4) Relazion. Molin, ἐνθ' ἀνωτ. Bust. 80. Ἰδ. καὶ Tea, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 7 καὶ 29.

5) Relazion. Foscarini 1575 Bust. 78.

γωγῆς τῶν μοναζουσῶν τούτων, δὲν ἐπέτρεπον οἱ εὐγενεῖς τῆς νήσου εἰς τὰς θυγατέρας των μέχρι τοῦ 16ου αἰῶνος, νὰ εἰσέρχωνται καὶ μονάζωσιν εἰς τὰ Μοναστήρια ταῦτα, προτιμῶντες νὰ κρατῶσιν αὐτὰς εἰς τοὺς οἴκους των καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ γάμος αὐτῶν καθίστατο ἀδύνατος, ἔνεκα τῆς τότε ἀπαιτουμένης προικός. Κατόπιν τούτου ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Γριμάνης τῷ 1600 ἱδρυσεν ἐξ αὐτῶν τάγμα Καπουτσίνων εἰς Ἡράκλειον ἐκ 30 εὐγενῶν μοναζουσῶν, τὸ ὁποῖον ἐπροίκισε χρηματικῶς ὁ προβλεπτής Φαλιέρος 1).

Οἱ Καπουτσῖνοι, μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ ἦσαν φανατικοὶ καὶ μισαλλόδοξοι, καθὼς καὶ οἱ τῶν ἄλλων Μοναχικῶν Ταγμάτων. Ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου θρησκείας καὶ ἐκήρυττον ὅτι, ὅστις δὲν πιστεύει εἰς τὰ παπικὰ δόγματα καὶ τὸ καθαρτήριο, δὲν πιστεύει εἰς τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ. Κατὰ τῶν παρηκῶν δὲ ἐξαπέλυον τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Πάπα καὶ τῶν Λατίνων Ἐπισκόπων. Ἐπίσης ἐκήρυττον μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν ὅτι ἡ Γαληνοτάτη εἶναι ἐχθρὰ τοῦ ποντίφηκος καὶ ὁ Θεὸς θὰ ἐτιμῶρει πάντα, ὅστις θὰ ὑπηρετεῖ ὑπὸ τὴν Βενετικὴν σημαίαν 2). Ἐπὶ τῶν Μοναστηρίων τούτων ἐξήσκουν ποιάνα τινα δικαιοδοσίας ὁ μὲν Ἀρχιεπίσκοπος ἐν τῇ ἰδιότητί του, ὡς Ἀποστολικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ, οἱ Μαγιστράτοι τῆς Βενετίας, ἵνα ἐξασκήσωσι τὸ δικαίωμα τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἡγουμένων καὶ οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν Ταγμάτων, οἵτινες ἐπήρχοντο συχνά, ἵνα «ληλατήσωσι καὶ σπείρωσι ζιζάνια». Ἄλλ' οἱ μᾶλλον ἐπιτήδειοι καὶ δολοπλόκοι ἐν Κρήτῃ καὶ καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν ἦσαν οἱ Ἰησοῦταί. Δὲν ἄφινον οὗτοι εὐκαιρίαν ἀπὸ τοῦ νὰ σπείρωσι ζιζάνια ἢ νὰ καταστρατηγήσωσι τοὺς νόμους τοῦ Κράτους ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζων. Μέγα μέρος τοῦ Ἀρχιεπελάγου ἦτο εἰς χεῖράς των καὶ διετέλει ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἐπιρροήν. Κέντρον εἶχον ἐκλέξει τὴν Χίον, ἔνθα παρέμενον 18 σεβάσμιοι Πατέρες. Ἐκεῖθεν δὲ ἐξωρμῶντο εἰς τὰς διαφόρους νήσους πρὸς ἄγραν.

1) Relazion. Capitan. Candia, Arch. St. Bust. 81.

2) Relazion. Travisani, Arch. St. Bust. 80. Ἴδε καὶ Relazion. Molin Bust. 80. Lettera dei Colonelli greci al Provveditore — Dispaccio Morosini 17 Settembre 1625. σχετικὰ πικρὰ Τετὰρ ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 57 καὶ 63.

Παρέμενον ἐπί τινα χρόνον διὰ νὰ κηρύξωσι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου ἢ πρὸς ἐξομολόγησιν καὶ συγχώρησιν τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν δογμάτων εἰς τοὺς παῖδας. Ἀποκρύπτοντες τὸν σκοπὸν τῶν, τῆς μισαρᾶς προπαγάνδας, ἐπιτήδειοι δὲ τοὺς τρόπους προσεῖλκυον τοὺς κατοίκους, καὶ τούτους ἐφόρτωνον μὲ δῶρα κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των 1). Ἐπὶ τῶν Τούρκων ἐπίσης ἐξήσκουν μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ εἶχον ἐξησφαλισμένην τὴν ὑποστήριξιν τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν εἰς τὰ προπαγανδιστικὰ αὐτῶν σχέδια. Ὁ Μοροζίνης ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἰησουῖται εἶχον πείσει τὸν Πάσᾶν τῆς Χίου νὰ ἀπαγχονίσῃ τὸν Μητροπολίτην τῆς νήσου. Ἐπίσης ὑπεστηρίζοντο πάντοτε ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, οὐχὶ μόνον ὅταν ἐπρόκειτο περὶ Ὀρθοδόξων καὶ Ἰουσουϊτῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς διαφορὰς μεταξὺ Καθολικῶν, ὡς συνέβη ἐν Νάξῳ, ἔνθα ὑπεστηρίχθησαν οἱ Ἰησουῖται ἐκθύμως ἐναντίον τῶν Φραγκισκανῶν, καίτοι τὸ δίκαιον ἦτο ὑπὲρ αὐτῶν τῶν τελευταίων 2).

Μετὰ τὴν Φλωρεντικὴν ψευδοσύνοδον, ἔνθα ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Πάπα δῆθεν ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς, πράγματι δὲ ἡ ὑποταγὴ τῆς πρώτης εἰς τὰ ἀνόητα δόγματα τοῦ Ποντίφηκος, ὅστις προσεποιεῖτο ἕκτοτε ὅτι διώριζε τὸν Λατίνον Πατριάρχην (Κων) πόλεως, ἔλαθε δὲ τὸν ψιλὸν καὶ ἐφήμερον τοῦτον τίτλον καὶ ὁ Βησσαρίων, στίφη φανατικῶν Ἰησουϊτῶν καὶ Καπουτσιῶν ἐξεχύθησαν εἰς Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας, πρὸς διάδοσιν τῶν Παπικῶν δογμάτων, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διδασκαλίας εἰς τοὺς πάντας. Ὑπεστηρίζοντο ἐκθύμως ὑπὸ τῶν Πρέσβειων Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας, οἱ ὅποιοι τοὺς ἐθεώρουν ὡς τοὺς καλλιτέρους ἐπικούρους διὰ τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις των ἐν Ἀνατολῇ. Διένεμον οἱ Ἀπόστολοι οὗτοι τοῦ Πάπα καὶ τῆς προπαγάνδας « fide » ἐμπνευσμένης λιβελλογραφίας ἐναντίον τοῦ Μάρκου Μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ τῶν ἄλλων Ὀρθοδόξων Ἑλλή-

1) Arch. Stat. Bust 80, Relazion. Morosini 1629. Molin 1632 Contarini 1636.

2) Cappelletti, Jesuiti e la Republica di Venezia, Venezia 1873. "Ἰδε καὶ Teza, ἐνθ' ἀν. σ. 32, 33, 58 κλπ. Περὶ Ἰησουϊτῶν"

νων Ἱεραρχῶν καὶ ὑπὲρ τῆς ἐν Φλωρεντία ψευδοσυνόδου καὶ ψευδενώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν 1). Τοὺς λιβέλλους τούτους ἦσαν ὑποχρεωμένοι οἱ Λατῖνοι Ἐπίσκοποι νὰ ἀναγινώσκωσι δημοσίᾳ ἐπ' Ἐκκλησίαις. Ὡς ἦν ἐπόμενον, ἡ Κρήτη, ὡς ἐκ τῆς Γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος ἦν παρουσιάζει ὁ μικτὸς αὐτῆς πληθυσμὸς, πρὸς δὲ καὶ τῆς ἐμμονῆς τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων εἰς τὴν θρησκείαν αὐτῶν καὶ τὰ πάτρια, ἀπτελεῖ τὸ κέντρον τῆς μισαρᾶς των προπαγάνδας.

Ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἱησουϊτῶν ἐν Κρήτῃ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ 1585 2), ὅτε ὁ Γενικὸς προβλεπτής Alvisè Grimani μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ρεθύμνης ἀπεφάσιζε νὰ ἰδρῦση ἐν Κρήτῃ «Collegio», τοῦ ὁποίου τὴν διεύθυνσιν θὰ ἀνέθετον εἰς τοὺς Ἱησουίτας. Τὸ Κολλέγιον τοῦτο θὰ ἀνεπλήρου τὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐν παρακμῇ εὐρισκόμενον 3). Οὕτως οἱ Ἱησουῖται ἐγκαθίσταντο ὀριστικῶς ἐν Κρήτῃ ὑπὸ διπλῆν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ μετανοήσωσιν οἱ προστάται των. Οἱ Ἱησουῖται ἔνεκεν τῆς διαγωγῆς αὐ-

1) Κῶδιξ Dona 489.

2) Ἰδ. Arch. Stat. Bust. 79, Relazion Alvisè Grimani.

3) Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου Παταβίου Ἀριθ. 6992, εὐρίσκεται διαθήκη τοῦ Giosofatte Paleopapa, Ἐπισκόπου Κισσάμου (Ἰδ. Tea, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 57) διὰ τὴν ἴδρυσιν εἰς Πατάβιον Κολλέγιον, ἀντὶ τοῦ ἐν Κρήτῃ τοῦ Βησσαρίωνος εὐρισκομένου ἐν παρακμῇ. Εἰς τὸ ἐν Παταβίῳ Κολλέγιον τοῦτο θὰ ἐφοίτων ἐκ τῶν τοῦ Παλαιόπαπα διατεθέντων 24 μαθηταί, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀρκετὸν τὸ κληροδότημα, ἀπεφασίσθη νὰ στέλλωνται 12 μὲν εἰς τὸ Πατάβιον καὶ 12 εἰς τὸ τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου ἐν Ρώμῃ, ἐνθα θέβαια δὲν ἐδιδάσκοντο πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἀλλὰ τὴν ἀδιαλαξίαν καὶ πείσμονα ἐμμονῆν εἰς τὰ παπικὰ δόγματα καὶ ἀνεπτυσσον μεγαλειτερον ζῆλον καὶ αὐτῶν τῶν Καθολικῶν (Ἰδ. Ματθαῖον Καριοφύλλην καὶ ἄλλους), δι' ὃ καὶ ἐπιστρέφοντες ἐν Κρήτῃ ἐθεωροῦντο ἕνοι καὶ ἤρχοντο πολλάκις εἰς ρῆξιν μὲ τὰς Βενετικὰς Ἀρχὰς τῆς νήσου, ὡς ἐκ τῆς ἀδιαλαξίας αὐτῶν. Οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ ἐν Παταβίῳ Κολλεγίου τοῦ Παλαιόπαπα, ἐξ ἀντιθέτου ὑπὸ τὴν σώφρονα διεύθυνσιν τοῦ Ἀντ. Κοτούνη, διεκρίθησαν καὶ διὰ τὴν φιλοπατρίαν αὐτῶν, καὶ τὴν φιλονομίαν ὑπὸ τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν τῆς πατρίδος των, καὶ τὴν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν αὐτῶν πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν. Περὶ τοῦ Κολλεγίου τούτου καὶ τοῦ Κοτούνη θὰ ἤξιζε νὰ γίνῃ ἰδιαιτέρα μελέτη ἐκ τῶν σφωζόμενων ἐγγράφων: Documenti del Collegio Paleopapa, B. 606 ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Παταβίῳ (Παρά Tea ἐνθ' ἀνωτ. σ. 59).

τῶν καὶ πολιτείας, τῶν καταχρήσεων καὶ σφετερισμοῦ κληροδοτημάτων, προσωρισμένων διὰ τοὺς πτωχοὺς, τὰ ὁποῖα ἐνέμοντο, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διδασκαλίας, πράγματι δὲ τῆς προπαγάνδας, καὶ πρὸ παντὸς ἕνεκα τῆς ἀντιπατριωτικῆς αὐτῶν πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κολλεγίου διδασκαλίας ἐξεδιώχθησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 16ου αἰῶνος ὑπὸ τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν τῆς νήσου καὶ ἐπιβίβασθέντες ὑπὸ στρατιωτικὴν συνοδείαν διὰ τὸ νησίδιον τῶν Χανίων Θεοδώρου, ἔμειναν ἐκεῖ καὶ ἀνέμενον ἐπὶ δύο μῆνας, ἕως ὅτου εὐρεθῆ ἕτερον πλοῖον, τὸ ὁποῖον τοὺς παρέλαβε διὰ τὸν λιμένα τῆς Ραγούζης. Μετὰ τινὰ δὲ ἔτη ἐπεχείρησαν, ἀλλὰ ματαίως, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Κρήτην 1). Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Ἰησουϊτῶν ἐκλήθησαν δύο Φραγκισκανοὶ νὰ λειτουργῶσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν των. Ὁ προβλεπτής Nicolò Segredo ἔγραψε τῷ 1606 εἰς τὴν Γερουσίαν ὅτι διὰ τὰ εἰσοδήματα τῶν Ἰησουϊτῶν, θὰ ἐκτελέσῃ τὰς διαταγὰς τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Μένει ὅμως κατάπληκτος πῶς οὗτοι ἐσφετερίσθησαν κληροδοτήματα προσωρισμένα διὰ πτωχοὺς, ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι θὰ ἐδίδασκον τὰ γράμματα εἰς τοὺς παῖδας, τῇ ἀληθείᾳ ὅμως, ἐξήσκουν προπαγάνδαν 2). Ὁ προβλεπτής Μοροζίνης παρεπονεῖτο εἰς τὴν Γερουσίαν διὰ τὸν Ἐπίσκοπον Σαντορίνης διαμένοντα ἐν Κρήτῃ ὅτι εὐρίσκετο διὰ τοῦ γραμματέως του εἰς σχέσεις μὲ τὸν πρέσβυν τῆς Γαλλίας ἐν Κων)πόλει προπαγανδιστὴν καὶ ὅτι ἔφθασαν δύο Ἰησουῖται ἐν Σαντορίνῃ χωρὶς ἄδειαν καὶ ἐκήρυττον λέγοντες ὅτι ἔχουσι τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Πάπαν. Τὰ ἴδια ἔπραττον καὶ εἰς Τήνον, διὰ τοῦτο ἔστειλε καὶ γράμματα πρὸς τὸν διοικητὴν Τήνου ἵνα ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τὸν Λατῖνον Ἐπίσκοπον Ἐδέσης, μέγαν προπαγανδιστὴν 3). Ἐπίσης ὁ Γενικὸς προβλεπτής Francesco Molin, ἔγραψε τῷ 1632 εἰς τὴν ἔκθεσίν του ὅτι οἱ Ἰησουῖται πρῶτον καὶ ὕστερον καὶ οἱ Καπουτσινοὶ ἦσαν ἐναντίον τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ ἐκήρυττον κατὰ τὴν πρόσκλησιν τῶν στρα-

1) Arch. Stato Dispacci Proveditori 1600,26 Ginnio καὶ 8 Settembre.

2) Arch. St. Dispacci Prov. 1606,6 Ottobre.

3) Arch. St. Dispacci Prov. 1628. Dispaccio Morosini al Senato.

τιωτῶν ὑπὸ τὰ ὄπλα, ὅτι ἡ Δημοκρατία ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τοῦ Καθολικοῦ Πρίγκηπος (Πάπα) ἀδίκως καὶ ὁ Θεὸς θὰ τιμωρήσῃ ἐκεῖνον, ὅστις θὰ κατετάσσετο ὑπὸ τὰς σημαίας τῆς Δημοκρατίας, ἀπειλοῦντες ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν παρηκκόων 1).

Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην πρὸς τοὺς νέους ἐξεδιώχθησαν οἱ Ἰησοῦται ἐκ Κρήτης. Εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν νὰ ἐπιστρέψουν, ἀνέθηκεν ἡ Βενετία εἰς τὸν Σύμβουλον αὐτῆς Παῦλον Σάρπην νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα καὶ ἀποφανθῇ..... Εἶναι γνωστὸν τὸ γενικὸν ἀξιῶμα τῆς διδασκαλίας τῶν Ἰησοῦτῶν: «ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα». Σκοπὸς τῶν Ἰησοῦτῶν ὑπῆρξε πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἡ προπαγάνδα καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Τάγματος αὐτῶν ὑπεράνω τῶν ἄλλων μοναχικῶν Ταγμάτων. Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰησοῦτισμοῦ αὐτὸ διδάσκει. Κατὰ τὸ ἀξιῶμα τοῦτο, ἡ διδασκαλία καὶ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν νέων δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀπόλυτος καὶ ἡ αὐτὴ πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ἀλλὰ καιροσκοπὸς καὶ διάφορος, ἀναλόγως τοῦ τόπου καὶ τοῦ σκοποῦ, σχετικὴ κυρίως μὲ τὸ Κράτος, ἔνθα ἐξασκεῖται.

Ὁ Σάρπης ἐξετάζων τὸ ζήτημα ἀπεφάνθη: Οἱ Ἰησοῦται δὲν ἐξεδιώχθησαν ἐκ Κρήτης παρὰ μόνον διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν πρὸς τοὺς νέους, σχετικῶς μὲ τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν. Οἱ Ἰησοῦται ἐδίδασκον τοὺς νέους ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι καλὸν καὶ ὠφέλιμον δι' ἔν Κράτος, εἶναι θλαθερὸν δι' ἄλλο. Ὡστε ἀναλόγως τῆς μεταβολῆς τῶν Κρατῶν, δέον νὰ μεταβάλλεται καὶ ἡ διδασκαλία τῶν νέων... Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ὠφέλιμον διὰ στρατιωτικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται καὶ ἐνδυναμοῦται διὰ τῆς βίας, εἶναι θλαθερὸν δι' ἄλλο Κράτος εἰρηνόφιλον, τὸ ὁποῖον διατηρεῖται μόνον διὰ τῆς τηρήσεως τῶν νόμων. Ἡ διδασκαλία τῶν Ἰησοῦτῶν συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀπογυμνῶσι τὸν μαθητὴν κάθε ὑποχρεώσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς, πρὸς τὴν πατρίδα καὶ πρὸς τὸν φυσικὸν πρίγκηπα, ἀπαιτοῦσα ὅλην τὴν ἀγάπην καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν πνευματικὸν ἡγεμόνα, εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ὁποῖου δέον νὰ ὑποτάσσεται ἀπολύτως. Ἡ μέθοδος αὕτη ὅμως τῆς

1) Arch. St. Relazion. Morosini, 1629. Bust. 8) Βλ. καὶ Relazion. Molin καὶ Tea, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 57.

ἐκπαιδεύσεως τῶν νέων (καὶ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς μεθόδου ταύτης δὲν ἔχουν οἱ Ἰησοῦται ὁμοίους) εἶναι κατάλληλος διὰ τὴν πρόοδον τῶν ἐκκλησιαστικῶν Κοινοτήτων, βλαβερὰ ὅμως διὰ Κράτη, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀληθῆς ἀρετὴ 1). Ἡ ἀπόφασις αὕτη τοῦ Σάρπη θέτει τέρμα εἰς τὴν ἐπιμονὴν τῶν Ἰησοῦτῶν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς Κρήτην.

Τοὺς Ἰησοῦτας ἀντικατέστησαν σήμερον εἰς τὸ ἔντιμον ἔργον τῆς προπαγάνδας εἰς τὰς ἡμετέρας χώρας οἱ αὐτοκαλούμενοι «Ἑλληνόρρυθμοι» μὲ τὸ ἴδιον ψεῦδος εἰς τὰ χεῖλη καὶ τὴν ὑποκρισίαν ἐν τῇ καρδίᾳ!

Ἐκ τῶν Μοναχικῶν τούτων Ταγματῶν ἐξήρχοντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ Λατίνοι Ἐπίσκοποι Κρήτης καὶ τῶν λοιπῶν Βενετοκρατουμένων Ἑλληνικῶν χωρῶν, τυφλὰ ὄργανα τῆς παπικῆς προπαγάνδας Fide, πτωχοὶ καὶ φιλόδοξοι, ὡς παρετήρει ὁ ὀξυδερκῆς Φοσκαρίνης, μὴ φροντίζοντες δι' ἄλλο, παρὰ μόνον πρὸς πλουτισμόν 2). Ἐκ τῶν Ἐπισκόπων καὶ Ἀρχιεπισκόπων Κρήτης, 3 ἐγένοντο Πατριάρχαι Κων)πόλεως, 2 Ἀλεξανδρείας, 3 παπικοὶ Ἐξαρχοὶ (Legati). Ἐκ δὲ τῶν ταγματῶν τῶν Καρμελιτῶν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης Πέτρος Θωμάς, ὁ εἰς Ἁγιον ἀνακηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πάπα, διὰ τὴν δραστηριότητα καὶ τὰ σκληρὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐφήρμοσεν οὗτος ὡς ἱεροεξεταστὴς ἐναντίον τῶν «Ἑλληνικῶν αἰρέσεων» καὶ τῶν «Ἑλλήνων αἰρετικῶν» 3). Ἐκ δὲ τοῦ τάγματος τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου ἐν Ἡρακλείῳ ἐξῆλθεν ὁ Κρῆς τὴν καταγωγὴν Πέτρος Φιλάρετος Ἐπίσκοπος Μεδιολάνων, γενόμενος καὶ εἶτα Πάπας Ρώμης ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Ε'. Οὗτος ἔμεινε πάντοτε συνδεδεμένος μὲ τὸ Μοναστήριόν του ἐν Ἡρακλείῳ. Ἐστειλεν ἐκ Βολωνίας τεχνίτας νὰ τὸ ἐπιδιορθώσωσι καὶ ἐτέθη ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ Μοναστηρίου τὸ οἰκόσημον καὶ ἡ ἐπιγραφή του. Ἐκ Ρώμης δὲ ὁ Πάπας ἔστειλε θύραν ἐπεξεργασμένην ἐκ μαρμάρου Κορράρας μὲ πολυτιμα ἱερὰ σκεύη καὶ «συγχωροχάρτια» 4) διὰ νὰ μὴ λημονῆται θεβαίως ἡ τέχνη!

1) Παρὰ Tea ἐνθ' ἀνωτ. σ. 59—59.

2) Arch. Stat. Relazion. Foscarini, Bust. 80.

3) G. B. Gams, Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae, Radis=bene 1837.

4) Βλ. Muazzo, fragmenti e memorie del Regno di Candia.

Οἱ Πάπαι εἶχον περὶ πολλοῦ τὸν φανατικὸν τοῦτον κληρὸν καὶ ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Καθολικισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ, ἀνήκον δὲ πάντες οὗτοι, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν προπαγάνδαν Fide. Ὑπεστήριζον τοῦτον εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν καὶ μὲ πάντα τρόπον καὶ εἰς πάσας τὰς μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετικῆς Δημοκρατίας διενέξεις. Ὑπέβαλλον τὴν πάντοτε αὐξάνουσαν ἀπλησίαν τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων καὶ Ἱηρικῶν τῆς νήσου. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνεξήγητον πῶς καθ' ὅλην τὴν μακρὰν περίοδον τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, δὲν ἔπαυσαν ἐν Κρήτῃ αἱ διενέξεις μεταξὺ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ τῶν Διοικητῶν τῆς νήσου, εἰς τὰς ὁποίας λαμβάνουν πολλακίς μέρος ὑπὲρ καὶ κατὰ ὃ Πάπας τῆς Ρώμης καὶ ὃ Δόγης τῆς Βενετίας, ὡς ἐλέχθη. Εἶπαμεν ὅτι οἱ Πάπαι διὰ τῆς προπαγάνδας Fide διένεμον λιθέλλους καὶ ἄλλα ἐξυθριστικά κατὰ τῶν Ἑλλήνων θιβλία, διὰ τῶν ὁποίων ἐζήτουν νὰ ὑποστηρίξωσι τὰς ἀποφάσεις τῆς ψευδοσυνόδου τῆς Φλωρεντίας, ἐξεγείροντες οὕτω τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐπιφέροντες μεγάλην σύγχυσιν. Οἱ Διοικηταὶ τῆς νήσου εὐρέθησαν οὕτως εἰς δύσκολον θέσιν ὡς ἐκ τῆς ἀπροκαλύπτου ταύτης προπαγάνδας καὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου. Ὁ προθλεπτῆς Μοροζίνης εἰς ἔκθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν Γερουσίαν περιέγραφε τῷ 1627, τὸ ἔργον τῆς προπαγάνδας καὶ τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τηροῦν αἱ ἀρχαὶ τῆς νήσου ἀπέναντι ταύτης.

Ἐν πρώτοις παραπονεῖται οὗτος διὰ τὰς προσαπτομένας κατηγορίας ὅτι εὐνοεῖ τοὺς Ἕλληνας. Πράγματι δὲ ὑφίστατο ὁμαδικὴ παρὰ τοῦ Λατινικοῦ κλήρου, διὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν σχετικὴν ἠπιότητα πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Εἶτα ὁ Μοροζίνης ἀνάγει εἰς ἀξίωμα ὅτι οἱ Διοικηταὶ τῆς νήσου καὶ ἀλλαχοῦ ὅπου κυριαρχεῖ ἡ Βενετία, πρέπει νὰ εἶναι ὡς ὃ «δ ἐ κ τ η ς τ ῆ ς ζ υ γ α ρ ι ᾱ ς» διὰ νὰ δεικνύωσι καὶ ἀπονέμωσι δικαιοσύνην. Διὰ νὰ τηρῶσι τὴν ζυγαριὰν πάντοτε εὐθεῖαν, πρέπει νὰ τηρῶσι ὡς ἠνωμένας τὰς δύο θρησκείας, διότι τὸ νὰ ὁμιλῇ τις περὶ τοῦ Λατινικοῦ καὶ Ἑλληνικοῦ δόγματος ὡς νὰ ἦσαν δύο διάφοροι θρησκείαι, τοῦτο εἶναι ἐπιθλα-

θές εἰς τὴν Δημοκρατίαν. Ἡ Ἑλληνικὴ θρησκεία ἐξ ἄλλου, δὲν ἠξίωσε ποτὲ οὐδὲν ἕτερον, παρὰ τὴν διατήρησίν της. Ἐκεῖνοι λοιπὸν οἱ ὅποιοι ζητοῦσι, διὰ λιβέλλων καὶ ἄλλων μέσων, νὰ ἐξεγείρωσι τοὺς Ἕλληνας δὲν πράττουσιν ἄλλο, ἀπὸ τοῦ νὰ καταστήσουσιν μισητοὺς τοὺς Λατίνους. Ἐπὶ τέλους εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας προσεπάθησε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Λατινικὴν. Ἡ δημοσίευσίς δὲ τῶν πρακτικῶν τῆς συνόδου ταύτης, ὡς ζητοῦσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς προπαγάνδας Φίντε, θὰ ἐπροξένηι χειροτέραν ἐντύπωσιν καὶ θὰ εἶχε χειρότερα ἀποτελέσματα ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν Ἰησοῦιτῶν καὶ Καπουτίνων μοναχῶν. Οὐδεὶς δὲ κληρικὸς ἢ εὐσεβὴς Λατίνος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὰ βιβλία ταῦτα τὰ ἐκ τῆς Λατινικῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μεταφρασθέντα, πλὴν δοκτοροῦ τινός, νεανίου, ἐκπαιδευθέντος εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐν Ρώμῃ (ἐννοεῖ Πέτρον τινὰ Μοδιόνον καλούμενον). Ἐπομένως ἢ διάδοσις τοιούτων βιβλίων, δὲν θὰ εἶχεν ἄλλο ἀποτέλεσμα ἀπὸ τοῦ νὰ προκαλέσῃ σκάνδαλον. Τέλος δὲ 200 ἔτη νῦν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη τὸ βιβλίον τοῦτο (τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου περὶ ὑποταγῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Λατινικὴν) εἰς τὸ βασίλειον τῆς Κρήτης, ἐνθα δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη προπαγάνδας τῶν φανατικῶν Φίντε. Ὡστε δὲν πρέπει νὰ γίνῃ οὐδεὶς νεωτερισμὸς 1).

Βεβαίως κληρὸς μὲ τοιαύτας ἀρχὰς καὶ τόσον τυφλὸν φανατισμὸν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐδοκιμήσῃ τοῦλάχιστον ἐν Κρήτῃ. Ἡ παπικὴ εὐμένεια δὲν ἦτο δυνατὴ νὰ σταματήσῃ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων καὶ σῶσῃ τὰς τύχας τοῦ κλήρου τούτου. Τὸν βλέπομεν δὲ περιεθρόντα σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τελείαν κατὰπτωσιν καὶ ἐκμηδενισμόν. Οὔτε δὲ καὶ τὰ πλοῦτη τοῦ Κλήρου τούτου, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀρπαγῆς τῶν Ἑλληνικῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ὡς εἶπομεν, ἠδυνήθησαν νὰ σταματήσωσι τὴν κατὰπτωσιν ταύτην. Τοῦτο ἀποδίδουσιν οἱ ἱστορικοὶ εἰς τὴν τελείαν ἀπάθειαν τοῦ ἀνωτέρου Κλήρου καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν Ἐπισκόπων νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰς Ἐ-

1) Relazion. Morosini al Senato. Dispacei Prov. 1627. Arch. St. - Ἴδε καὶ Tea, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 65.

πισκοπικὰς αὐτῶν ἔδρας. Πράγματι δὲ ὁ Πάπας Γρηγόριος ὁ ΙΒ΄ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαπολύσῃ αὐστηρὰν θούλαν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1408, πρὸς τὸν Κληρὸν τῆς Κρήτης, διὰ τῆς ὁποίας διέτασεν ὅλους τοὺς κατέχοντας ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἔδρας των, εἰς ἃς καὶ νὰ παραμείνωσι μονίμως, ἐπὶ ποιητῇ ἀφαιρέσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων εἰς τοὺς κατωτέρους κληρικούς, στερήσεως δὲ τῆς ἐπισκοπικῆς ἔδρας, τοῦλάχιστον ἐπὶ 6 μῆνας εἰς τοὺς Ἐπισκόπους. Ἐκτοτε δὲ τοιαῦτα Παπικὰ καὶ Δουκικὰ γράμματα συχνάκις ἐπαναλαμβάνονται, χωρὶς νὰ ἐπιφέρωσι σπουδαία ἀποτελέσματα 1).

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κορρέρ 2) ὑπάρχει ἀπόφαισις τῆς Γερουσίας περὶ ἀμέσου καὶ ἐνεργητικῆς ἐπεμβάσεως τῆς Δημοκρατίας εἰς τὸν Πάπαν τῆς Ρώμης πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ καὶ ὁδηγίας τῆς Γαληνοτάτης πρὸς τὰς Ἀρχὰς τῆς Κρήτης: Ἐπιθυμοῦντες νὰ προβλέψωμεν μετ' ὄλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς μας, πρὸς δόξαν τοῦ Θεοῦ καὶ ἔξυπνότησιν τῆς Ἁγίας Καθολικῆς θρησκείας, ἀνεξαρτήτως τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, πρὸς τὴν ὁποίαν δέον νὰ ὀφείλεται δίκαιος σεβασμός, καὶ συμφώνως μετὰ τὰς ἄλλας ἡμῶν ἀποφάσεις καὶ μάλιστα ἐκείνας τοῦ 1586, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶν καὶ τῶν καταχρήσεων αἵτινες λαμβάνουσι χώραν εἰς τὸ Βασιλεῖον τῆς Κρήτης, ἐκ τῆς ἀποουσίας τῶν Ἐπισκόπων, ἐπενέβημεν δραστηρίως παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ τοῦ Βασιλείου τούτου, ζητοῦντες ὅπως ἀμέσως ἀποφασίση νὰ διορίσῃ πρόσωπον τῆς ἐμπιστοσύνης μας ἀφωσιωμένον πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἱκανὸν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀντιπρόσωπός του (Βικάριος) καὶ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Κρήτην (ὁ Βικάριος οὗτος) ἐντὸς δύο μηνῶν. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ οἱ λοιποὶ Ἐπίσκοποι διὰ τὰς ἐπισκοπικὰς των ἔδρας, ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χρονικοῦ διαστήματος... Κατὰ τὴν ἄφιξιν δὲ τούτων ὀφείλεται νὰ τοὺς παρέχητε κάθε δικαίαν καὶ ἀρμόζουσαν ὑποστήριξιν ὅπως δύνανται νὰ

1) Predelli, Regesti dei memoriali. Venezia, 1876-96. Bella piccola di Gregorio XII al Clero di Candia, 20 Giugno 1408— Παράβ. Σάθας, Documents inédits pour l'histoire de la Grèce en moyen âge, Paris, 1867, II 233, καὶ Noiret ἔνθ' ἀνωτ. 11 Giugno 1417—24 Ottobre 1418 καὶ Tea ἔνθ' ἀν. σελ. 5.

2) Mus. Correr, Cicogna 3612, 28 Febraio 1578.

ἐξασκῶσι μετὰ πάσης εὐκολίας τὰ ποιμαντορικά των καθήκοντα χάριν τῶν ψυχῶν καὶ ἱκανοποιήσεως τῶν λαῶν καὶ ἰδίως ἵνα συγκρατῶσι τοὺς Λατίνους εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν θρησκείαν. Ἄλλ' ὅπως ἐλέχθη, αἱ ἐπεμβάσεις αὐταὶ δὲν ἔσχον ποτὲ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Οἱ Ἐπίσκοποι ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶσι ὡς ἀνυπόφορον ἐξορίαν τὴν παραμονὴν εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς ἔδρας. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐφαίνετο καὶ εἰς τοὺς κατωτέρους ἐκείνους Κληρικούς, οἱ ὅποιοι μόνον τὴν «λειτουργοφυλλάδα» ἠδύναντο νὰ ἀναγνώσωσιν. Οὕτως ὅταν ὁ Φοσκαρίνης ἐπεσκέφθη ὄλην τὴν νῆσον, εὗρεν ἕνα μοναχὸν καθ' ὄλην τὴν Ἱεράπετραν, ὅστις ἐπὶ πλέον δὲν ἐτέλει λειτουργίαν 1). Ὁ Ἐπίσκοπος ἀφοῦ ἐπέτυχε νὰ εὗροντοὺν τὰ ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς του (Ἱεράπετρας) συνέλεξε τὰ εἰσοδήματα καὶ ἀνεχώρησε διὰ νὰ τὰ ἀπολαύσῃ ἡσύχως εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐπιστρέψῃ πάλιν κατὰ τὴν νέαν ἐσοδείαν. Τὸ αὐτὸ δὲ συνέβαινε καὶ εἰς τὰ Χανιά, ὅπου ἡ ἀπουσία τοῦ ἐπισκόπου ἐπροκάλει ἀταξίας πάσης φύσεως. Ἡ χερσόνησος καὶ ἡ Ἀρκαδία ἔμεινον χωρὶς λειτουργίαν καὶ εἰς ὅλον τοῦτο τὸ διαμέρισμα ὑπῆρχον δύο μόνον ἐκκλησίαι τῶν Φραγκισκανῶν, ἔνθα ἐτελεῖτο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν λειτουργία. Τῷ 1600 ἀναφέρονται ὡς κατοικοῦντες εἰς τὰς ἔδρας των οἱ Ἐπίσκοποι Χανίων (Ἀγυιὰ), Ρεθύμνου (Καλαμῶνος) καὶ Σητείας. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1605 δὲν παρέμεινεν οὐδεὶς Ἐπίσκοπος ἐν Κρήτῃ παρὰ μόνον ὁ τῆς Τήνου ἐλθὼν τυχαίως 2).

Τὸ παράδειγμα τῶν Ἐπισκόπων ἠκολούθουν οἱ Κανονικοί. Κατὰ τὸν 1Ε' αἰῶνα οἱ προβλεπταὶ τῆς νήσου παρεπονοῦντο ὅτι ὀλίγοι μόνον «ἀμαθεῖς Κανονικοί» ὑπῆρχον διὰ πολλὰς ἐκκλησίας καὶ οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἀμαθεῖς παρέμενον εἰς τὰς πόλεις, ἔνθα καὶ μόνον ὑφίστατο

1) Arch. St. Relazion, Foscarini 1575. Bust. 78. Ὁ ῥηθεὶς rettore Zuanantonio Bon (Zinkeisen, ἔνθ' ἄνωτ. IV. σ. 637, παρὰ Tea, σ. 29) μᾶς λέγει τὸ Ἐπισκοπάτον τῆς Ἱεράπετρας, εἶναι ἐνοικιασμένον ἀπὸ τὸν κ. Z. B. Vidali, ἀντὶ χιλίων Βενετικῶν δουκάτων, τὸ ἔτος. Τὸ τῆς Σητείας, ἀντὶ 90 χρυσῶν τσεκινιῶν καὶ ἱκανῆς ποσότητος οἴνου.

2) Arch. St. σχετικά εἰς Dispacci Rettori, Capitono L. Marcello, 30 Novembre 1605. Ἴδε καὶ 2 Maggio, Canea, 30 Settembre 1615 - 23 Maggio 1616 καὶ ἀλλαγῶν. Ἴδε καὶ παρὰ Tea, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 5.

ἀκόμη ἡ Λατινικὴ θρησκεία. Εἰς τὰς διατάξεις Γριμά-
νη 1) περιγράφεται ζωηρῶς ἡ παρακμὴ τῆς Λατινικῆς
θρησκείας ἐν Κρήτῃ: Αἱ ἐκκλησίαι εἶνε ἐτοιμόρροποι,
χωρὶς θύρας καὶ παράθυρα, χωρὶς ἄμφια καὶ σκεύη, τό-
σον ἀκάθαρτοι, ὥστε ἦτο ἀνάγκη νὰ καθαρισθῇ ἰδιαιτέ-
ρως ἡ Ἁγία Τράπεζα διὰ νὰ τελεσθῇ ἡ λειτουργία. Τὰ
λειτουργικὰ βιβλία κομματιασμένα καὶ δυσανάγνωστα.
Ὁ Ἅγιος Ἄρτος σητόβρωτος καὶ χωρὶς δισκοπότηρον.
Πολλάκις ὁ λειτουργὸς ἐπερίμενεν ἐπὶ ὥρας τὸν νεωκό-
ρον διὰ νὰ φέρῃ τὰ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ κηρία. Ἄλλαι
ἐκκλησίαι, τῇ συμμετοχῇ τοῦ προφύλακος, μετεβάλ-
λοντο τὴν νύκτα εἰς κοιτῶνας καὶ ἕτεραι ἐχρησίμευον,
ὡς ἀποθήκαι κλπ. Εἰς τὴν ἐλεεινότητα τῶν ἐκκλησιῶν,
ἀνταπεκρίνετο ἡ ἐλεεινότης καὶ ἡ ἀμάθεια τῶν λειτου-
ργῶν 2). Περί τῆς ἀμαθείας καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ
τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου προσεχῶς 3).

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΛΗΡΟΣ

Εἶπομεν ὅτι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τῆς καταλήψεως τῆς
Κρήτης ὑπὸ τῶν Βενετῶν, κατελήφθησαν καὶ αἱ Ὁρθό-
δοξοὶ Ἐπισκοπαὶ ὑπὸ Λατίνων Ἐπισκόπων καὶ ἐκηρύ-
χθησαν ἐν διωγμῷ οἱ ἐπιζῶντες νόμιμοι Ἕλληνες Ἐ-
πίσκοποι ἢ ἔζων ἐξ ἐλεημοσύνης. Ἀπὸ καιροῦ εἰς και-
ρὸν ἀναφέρονται ὀνόματα Ἑλλήνων Ἐπισκόπων ἐν Κρή-
τῃ, ἀλλὰ δεόν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦ ἦσαν οὗτοι δια-
βατικοὶ ἢ γίνεται σύγχυσις Ἑλλήνων παπικῶν Ἐπισκό-
πων 4). Πράγματι δὲ ὑπῆρξαν παπικοὶ Ἐπίσκοποι ἐκ

1) Μουσείον Correr-Morosini 96 N. 34.

2) Relazion. Foscarini Bust. 78. Ordini di Daniele Bar-
barigo Deca di Candia Relazioni 1567. Bust. 81. Relazion
Marino Cavalli 1573. B 78. Zuane Mocenigo 1589. Bust. 79.
καὶ ἀλλαχού. Ἰδ. καὶ Tea, ἐνθ' ἀν. σ. 5 καὶ ἐξῆς.

3) Περὶ τῆς ἀμαθείας καὶ ἠθικῆς τε καὶ ὕλικῆς καταπτώ-
σεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου γράφουσιν εἰς τὰς ἐκθέσεις των
οἱ προσβλεπταὶ κάπως ἐξωγκωμένα τὰ πράγματα, ἴσως περισσό-
τερα ἀφ' ὅσα πράγματι συνέβαινον, ἐκ φανατισμοῦ ἴσως ἢ ὑ-
περβολικοῦ ζήλου, ὡς θὰ ἴδωμεν.

4) Ὁ Πρόλας Mon. Ven. Τόμ. I, σελ. 64 καὶ Τόμ. II σ.
109 ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἐπισκοπὴ Χερρονήσου ἦτο ἀκόμη Ἑλλη-
νικὴ κατὰ τὸ ἔτος 1248 καὶ ὁ Ἐπίσκοπός της εὐρίσκειτο εἰς
σχέσεις μὲ τὸν Αὐτοκράτορα Κων)πόλεως. Ἐπίσης ἀναφέρει

Κρήτης καταγόμενοι, ὡς Διονύσιος Ζανετίνος ἐκ Μυλοποτάμου, Ἰωάννης (εἰς ἄλλα ἔγγραφα ὑπάρχει Γεώργιος) Παλαιόπαπας Ἐπίσκοπος Κισάμου κατὰ τὸ 1580. Οὗτος κατέβαλε πᾶσαν ἐνέργειαν, ὅπως μεταβάλῃ τὴν Ἐπισκοπὴν ταύτην εἰς παπικὸν κέντρον, ἀλλὰ προσέκρουσεν ἐπὶ τῆς ἀδαμάστου ἐμμονῆς τῶν κατοίκων εἰς τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν. Μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὑποφέρει τὴν περιφρόνησιν ταύτην, ἀνεχώρησεν εἰς Βενετίαν, συναποκομίζων καὶ τὰ πλοῦτη τῆς Ἐπισκοπῆς του, τὰ ὁποῖα καὶ διέθηκε πρὸς Ἴδρυσιν ὁμωνύμου Κολλεγίου εἰς Πατάβιον. Ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω ὑπάρχει εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Πανεπιστημίου Παταβίου, διαθήκη τοῦ Ἰωσάφ Παλαιόπαπα Ἐπισκόπου Κισάμου 1583, 18 Φεβρουαρίου, διὰ τὴν Ἴδρυσιν Κολλεγίου ἐν Παταβίῳ (Testamento di Giosafatte Paleopapa, Vescovo di Kisamo, per la fontazione di un Collegio Greco a Padova 1). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἰδίου πάντοτε Ἐπισκόπου, ἀφοῦ συμφωνεῖ καὶ ἡ χρονολογία 1580 καὶ 1583. Ἡ Γαληνότης δὲν ἐπέτρεψε ποτέ καθ' ὅλον τὸν μακραίωνα τῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας της, τὴν παραμονὴν Ἑλληνοσ Ὀρθοδόξου Ἐπισκόπου ἐν τῇ νήσῳ, οὔτε καὶ τῶν ἄλλων λογίων Ἑλλήνων ἐν Κρήτῃ ἢ εἰς τὰ Κύθηρα, Ἐπισκοπὴν ἐξαρτωμένην ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης ἢ τὴν Νάξον. Τὸ παράδειγμα τοῦ πολυπαθοῦς Μαξίμου Μαργουνίου, ἐκλεγέντος ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Κυθέρων καὶ οὐδέποτε δυνηθέντος νὰ καθέξῃ τὴν Ἐπισκοπὴν ταύτην, εἶναι σαφὴς ἀπόδειξις περὶ τοῦ—ἀδικοιολογήτου—φόβου τῆς Βενετίας, ἢ ὁποῖα ἐφο-

Νικηφόρον τινὰ Ἐπίσκοπον φυγάδα ἐκ Κων)πόλεως τῷ 1303 καὶ Μακάριον τελευταῖον Ἐπίσκοπον τῶν «σχισματικῶν Ἑλλήνων» 1371. (Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, οὔτε οἱ σημερινοὶ Καθολικοὶ, καίτοι κατὰ τὰ ἄλλα σοφοὶ ἴσως, δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένοι φανατισμοῦ, καὶ ἐνῶ οὗτοι εἶναι οἱ πραγματικῶς σχισματικοὶ, καλοῦσιν ἡμᾶς σχισματικούς!) Πάντα ταῦτα χρῆξουσιν μεγάλης σαφηνείας. Ἐπίσης ἡ συμφωνία Ἀλεξίου Καλέργη μετὰ τῆς Γαληνοτάτης καὶ τοῦ Πάπα, νὰ διορίξῃ ὁ Καλέργης Ἐπίσκοπον τῆς ἐκλογῆς του εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ἀρίου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου, ἔμεινεν ὡς εἶπομεν ἐπὶ τοῦ χάρτου, ἐνεκεν τῆς σφοδρᾶς ἀντιδράσεως τοῦ Λατινικοῦ κλήρου.

1) Βιβλιοθήκη Πανεπ. Παταβίου. Documenti del Collegio Paleopapa Busta 606 N. 6992 Ἰδ. καὶ Γεα, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 57.

θείτο τὰ φῶτα τῶν λογίων καὶ τὴν παραμονὴν αὐτῶν εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένας Ἑλληνικὰς χώρας. Πάντες οἱ μεγάλοι καὶ λόγοιοι Κρήτες τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνος ἔζησαν μακρὰν τῆς πατρίδος των. Ἄν δέ τις ἐζήτησεν ἐκεῖ καταφύγιον, ἀπηλάθη ὑπὸ συνοδείαν ἢ ἠναγκάσθη νὰ κλεισθῆ εἰς τι Μοναστήριον ὅπου ἦτο ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνος 1). Πρὸς παραμονὴν Ἑλληνοῦ Ἐπισκόπου ἐν Κρήτῃ ἀνθίστατο ὁ εἰς ἄκρον φανατικὸς Λατινικὸς Κληρὸς καὶ ἡ Δημοκρατία ἐφοβεῖτο τὴν μῆνιν καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ Ποντίφηκος. Ἐφοβεῖτο τὴν ἐπιρροὴν τῶν Ἑλλήνων Ἐπισκόπων παρὰ τῷ λαῷ καὶ τῷ κλήρῳ καὶ τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, τοῦ ὁποῦ αἱ σχέσεις μὲ τὸν Σουλτᾶνον ἐθεωροῦντο ὑπ' αὐτῆς πάντοτε ὑποπτοί. Ὁ Φοσκαρίνης ἐγνώριζεν ὅτι «ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἔπιπτεν εἰς τὴν πυρὰν διὰ τὸν Πατριάρχην του» καὶ συνεβούλευεν εἰς τὰς ἐκθέσεις του τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας νὰ μὴ γίνωσι μὲν δεκτοὶ Ἑλληνες Ἐπίσκοποι ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ νὰ θεωρῆται ὁ Πατριάρχης φίλος τῆς Βενετίας καὶ καταβάλληται πᾶσα προσπάθεια ὅπως μὴ ὑπόκειται οὗτος εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν Τούρκων 2). Ἡ Γαληνοτάτη ἔβλεπε πρὸς τούτοις τὴν διηνεκῶς αὐξανομένην κατάπτωσιν τῆς Λατινικῆς θρησκείας ἐν τῇ νήσῳ 3). Ἐπηρεάζετο ἀπὸ ὑπερζηλωτᾶς καὶ φανατικὸς Προβλεπτᾶς τῆς καὶ δὲν ἤκουεν ἄλλους μετριοφρονεστέρους. Ἡ πρότασις τοῦ Leonin Servo 4)

1) Tea, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 73.

2) Relazion. Foscarini 1575 καὶ Relaz. Alvise Grimani 1586, Bust. 79. Ἐπίσης Relaz. Girolamo Trevison 1627, Bust. 80 καὶ ἀλλαχοῦ.

3) Τῷ 1587 ἔγραφεν ἡ Γαληνοτάτη πρὸς τοὺς Προβλεπτᾶς τῆς ἐν Κρήτῃ νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἐπιστρέφοντας εἰς τὰς ἑδρας των Ἐπισκόπους νὰ συγκρατήσωσι τοὺς Λατίνους εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν θρησκείαν... Ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀπεσκίρτησαν ἔνεκεν τῆς ἀπουσίας τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων, θὰ θελήσωσι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν θρησκείαν μας πρὸς δόξαν τοῦ Ἁγίου Θεοῦ καὶ πρὸς ἰδίαν αὐτῶν ὠφέλειαν... Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐξασκήσῃτε ὅλην σας τὴν ἐπιρροὴν εἰς τοὺς Ἐπισκόπους ὅπως λειτουργήσωσιν ὅλαι αἱ Λατινικαὶ Ἐκκλησίαι πρὸς παρηγορίαν τῶν κατοίκων, ἵνα οὗτοι ἐξακολουθήσωσι πρεσβεύοντες τὴν Λατινικὴν θρησκείαν, ἣ ὁποία δὲν πρέπει νὰ φθείρηται ἐκ τῆς ἀπουσίας τῶν Ἐπισκόπων καὶ Κληρικῶν.

4) Ἡ Εὐα Tea θέλει τὸν Leonin Servo ἐκ Κων)πόλεως ἔμπορον μὲ ἔνδυμα διπλωμάτου ὡσεὶ τὸ ὄνομα Leonin Servo

καὶ ἄλλων νὰ στέλλωνται εἰς Κρήτην Ἐπίσκοποι διὰ τὴν Ὁρθόδοξον θρησκείαν, πρότασις γενομένη κατ' ἀρχὴν δεκτὴ ὑπὸ τῆς Γερουσίας, ἐγκατελείφθη πάραυτα εἰς τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Φοσκαρίνη. Οὗτος ἦτο μὲν ἐκ τῶν καλλιτέρων ὑπαλλήλων, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν ἡ Κρήτη ἐπὶ Βενετοκρατίας καὶ εἶχε σταλῆ εἰς τὴν νῆσον ὡς μεταρρυθμιστὴς μὲ ἀπόλυτον ἐξουσίαν, ἀλλὰ φανατικὸς Καθολικὸς καὶ Ἑλληνόφοβος παρεσύρετο ὑπὸ τοῦ φανατισμοῦ του καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου.

Τῷ 1588 ἐζήτησεν, ἐκ συμφώνου θεβαίως μὲ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἀπὸ τὴν Γερουσίαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρος, οὐτινος ὡς γνωστόν, ἔδρα ἦτο ἡ Βενετία, νὰ κατέλθῃ εἰς Κρήτην καὶ διευθετήσῃ τὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Κλήρου. Ὁ Φοσκαρίνης ὁμως ἐπολέμησε σφοδρῶς τὴν πρότασιν καὶ ἐπέσεισε τὸν Τουρκικὸν κίνδυνον ἐκ τῆς ἐπαφῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲ τοὺς Κρήτας. Ἡ καχύποπτος Βενετία διείδεν ἀμέσως Τουρκικὸν δάκτυλον, συνωμοσίας μὲ τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς Τούρκους! Ἀποτέλεσμα, ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης ἀδείας, ἐφυλακίσθη ὁ Φιλαδελφείας, ὁ ὑπόπτος συνωμοσίας καὶ μόνον κατόπιν ἐπιστολῶν τοῦ Βαίλου τῆς Γαληνοτάτης ἐκ Κων)πόλεως, ἠλευθερώθη καὶ παρεχωρήθησαν αὐτῷ ὡς ἀμοιβή, πρόσθετες καὶ παρηγορία, 25 λίραι μηνιαίως!

Ὁ Φοσκαρίνης ἐγνώριζε προσωπικῶς τὸν Σεβῆρον. Γράφει λοιπόν, μεταξὺ ἄλλων, πρὸς τὴν Γερουσίαν. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Φιλαδελφείας εἶναι πολὺ ἐπιτήδειος, δεξυτερκῆς, ἐκθέτει καλῶς τὰς σκέψεις του, ἀκριβῶς διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει. Ὡς ἀντελήφθη, δὲν ἐπιδιώκει κανὲν ἀξίωμα ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡ Λατινικὴ θρησκεία, οὔτε γνωρίζω ἂν ἐπιζητῇ ἀξίωμα ποῦ θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡ Ἑλληνική... Τὸ Βασίλειον τῆς Κρήτης δὲν ἔχει ἀνάγκην τούτου ἢ ἄλλου τινὸς ὁμοίου. Φέρει κατόπιν διάφορα ἐπιχειρήματα ὁ Φοσκαρίνης. Τὸ δικαίωμα λ. χ. τοῦ Κράτους νὰ μὴ δέχεται ἀνθρώπους ἐπιφόβους. Τὰς ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας καὶ πολὺ πρότερον ἤδη ἀπὸ τοῦ 1454

νὰ εἶναι Ἑλληνικὸν καὶ ἡ γνώμη τούτου νὰ μὴ ἐπανελήφθη καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας ἐν Κρήτη. Теа ἐνθ' ἀνωτ. σ. 13.

περί τοῦ Ἑλλην. Κλήρου τῆς νήσου καὶ τὰς τοῦ 1575, ὅτι ἡ Γερουσία ἐδέχετο νὰ ἐκλεγῶσιν ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου 4 Ἐπίσκοποι καὶ εἰς Ἀρχιεπίσκοπος εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὅτι κατόπιν τῶν διαμαρτυριῶν του καὶ τῆς ἐκθέσεώς του τοῦ 1575, ἐγκατέλειψεν ἡ Γερουσία τὸ σχέδιον ἐκεῖνο. Λέγει ὅτι ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν Φιλαδελφείας νὰ κηρύττῃ εἰς τὰ Χανία καὶ ὑπενθυμίζει τὴν ἀπαγόρευσιν εἰς τὸν Μαργούνιον νὰ καταλάβῃ τὴν ἐπισκοπικὴν του ἔδραν ἢ καὶ νὰ παραμείνῃ ἐν Κρήτῃ καὶ τὰς ἰδίας ἀπαγορεύσεις εἰς τοὺς ἐπισκόπους Ζακύνθου, Κερκύρας καὶ Νάξου, καὶ ἐπισεῖει τὸν Τουρκικὸν κίνδυνον ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι οὗτοι εἶναι ἐπίφοβοι εἰς τὸ Κράτος, διότι οἱ Τούρκοι ὑποκινουσι τὰς φιλοδοξίας αὐτῶν καὶ συναμοτοῦσι 1). Τὰ ἀποτελέσματα δὲ τῆς στάσεως ταύτης τοῦ Φοσκαρίνη κατὰ τοῦ Σεβήρου τὰ εἶπομεν.

Τῷ 1593 πάλιν ἄλλος Προβλεπτῆς, ὁ Μοτσενίγος, ἐπρότεινε νὰ στέλλωνται τοῦλάχιστον ἀνὰ 5—6 μῆνας Ἑλληνες Ἐπίσκοποι εἰς Κρήτην, πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Κλήρου. Τὰ Ἑλληνικὰ Μοναστήρια καὶ ὁ Κλήρος θὰ τοῖς παρεῖχον τὰ μέσα τῆς διαμονῆς, ἡ δὲ Γαληνοτάτη θὰ ὠφελείτο διότι πάντως οἱ Ἐπίσκοποι οὗτοι θὰ παρεκίνουν τοὺς κατοίκους νὰ προσέρχωνται νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὰς γαλέρας 2). Ἀλλὰ καὶ ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη καθῶς καὶ αἱ προηγούμεναι. Ἐπίσης ὁ Γενικὸς Προβλεπτῆς Μολίν συνεβούλευε τῷ 1632 ὅτι θὰ ἦτο ὠφέλιμον ὅπως ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἐκλεγῶσιν εἰς Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας νήσους Ἑλληνες Ἐπίσκοποι καλῆς διαγωγῆς καὶ πίστεως πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ὑπάρχουσι δὲ τοιοῦτοι, διότι οἱ Ἐπίσκοποι οὗτοι θὰ εἶχον τὴν ὑποστήριξιν τοῦ λαοῦ, ὅστις κατὰ μεγάλην πλειονότητα εἶναι Ἑλληνικός 3). Ὡστε δὲν πρέπει νὰ παραμείνῃ οὐδεὶς Ἑλλην Ἐπίσκοπος ἐν Κρήτῃ ἢ ἀλλαχοῦ τῶν Βενετοκρατουμένων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Οὗτοι εἶναι ἐντολοδόχοι τοῦ Πατριάρχου καὶ ὁ Πατριάρχης εἶναι ἐπίφοβος καὶ ὑποπτος διότι ἐκλέγεται ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνον! Ἀλλ’

1) Ἐπιστολὴ G. Foscarini al Senato 1588, Museo Correr 1150.

2) Relazion. Juana. Mocenigo, Arch. St Bust. 75.

3) Relazion. Molin.

ὁ Πατριάρχης πρέπει νὰ εἶναι φίλος τῆς Βενετίας. Ἔχει μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ ὁ Βάϊλος, ἀλλὰ κρυφίως (Βενετσιάνικη διπλωματία) καὶ νὰ τοῦ προσφέρῃ δῶρον χρυσοῦν σταυρὸν ἀξίας 200 Βεν. τσεκινίων 1).

Οὕτω ὁ Ἑλλ. Ὁρθόδοξος Κλήρος Κρήτης, στερούμενος ἰδίων Ἐπισκόπων, ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὸν Λατῖνον Ἀρχιεπίσκοπον τῆς νήσου, διὰ τὰς Ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις καὶ ἐκ τῶν Βενετικῶν ἀρχῶν διὰ τὰς λοιπὰς. Αἱ Ἀρχαὶ διώριζον τὸν Π ρ ω τ ο π α π ᾶ ν καὶ τὸν Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η ν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν ἱεραρχίαν τῆς Κρήτης! Ὁ Πρωτοπαπᾶς ἦτο εἶδος Βηκαρίου τῆς Δημοκρατίας. Οἱ Πρωτοπαπάδες ἦσαν καθ' ὅλην τὴν νῆσον 4, ἀνὰ εἰς εἰς ἕκαστον διαμέρισμα. Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐξελέγετο ὑπὸ τοῦ Δουκὸς Κρήτης, εἰς δὲ τὰ Χανία, Ρέθυμνον καὶ τὴν Σητεῖαν ὑπὸ τῶν Προβλεπτῶν καὶ τῶν Συμβούλων των. Ἡ Βενετία ἐπενέβαινε μόνον εἰς περίπτωσιν ἀσυμφωνίας ἢ διὰ νὰ ἐκλεγῇ πρόσωπον πιστὸν πρὸς αὐτήν. Ἡ Κυβέρνησις μάλιστα τῆς νήσου δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Πρωτοπαπάδες νὰ ἐξασκήσωσι τὰ ἱερατικά αὐτῶν καθήκοντα, ἂν πρῶτον δὲν ὠρκίζοντο πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν. Ὅμοίως δὲ καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ἱερεῖς. Πολλάκις μάλιστα ἐξήσκησεν ἐμπράκτως τὸ δικαίωμα τοῦτο, διατάξασα τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνης Πέτρου Ζαγγαροπούλου, ὡς μὴ πιστοῦ πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ τὴν ἐκλογὴν νέου Πρωτοπαπᾶ 2). Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐξ ἄλλου, διεξεδίκησε τὸν διορισμὸν τῶν Πρωτοπαπάδων καὶ Πρωτοψαλτῶν καὶ οὕτω ἐπήρχετο ρῆξις. Οὕτω ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Ἰουστινιάνης ἔγραφε τῷ 1394 ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως Κρήτης, διότι αὕτη διώρισε Πρωτοπαπάδες καὶ Πρωτοψάλτας. Ἡ Κυβέρνησις δὲ ἀπῆντα ὅτι ὁ διορισμὸς τούτων ἀνήκει εἰς αὐτήν καὶ ὅτι εἶναι ἀστήρικτοι αἱ διαμαρτυρίαι ὅτι ἡ Πολιτεία ἐπεμβαίνει εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας 3). Οἱ Προβλεπταὶ πολλάκις ἐπρότεινον

1) Ἐπιστολὴ Ἀνδρέα Τρον πρὸς τὸν Βάϊλον τῆς Βενετίας ἐν Κωνσταντινίᾳ 1618, 17 Αὐγούστου, Dona 489.

2) Ducale di Nicolo Tron πρὸς Benedetto Gritti 1478, 29 Maggio, A. C. 489 Lamansky, ἐνθ' ἀνωτέρω app. 045.

3) Ἴδε Lamansky ἐνθ' ἀνωτ. app. καὶ Noiret ἐνθ' ἀνωτ.

εις τὴν Δημοκρατίαν ν' αὐξηθῶσι τὰ προνόμια τῶν Πρωτοπαάδων, διὰ νὰ τοὺς καταστήσῃ περισσότερον ἀφωσιωμένους πρὸς τὴν Βενετίαν καὶ τοὺς ἀποσπάσωσιν ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Πατριάρχου 1). Ὁ Πρωτοψάλτης κατ' ἀρχὰς περιωρίζετο μόνον εἰς τὰ καθήκοντα τοῦ ψάλτου, κατόπιν ὅμως τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα αὐτοῦ ἠυρύνθησαν τόσον ὥστε νὰ συγχέωνται μετὰ τῶν τοῦ Πρωτοπατᾶ. Ἐφόρει οὗτος στιχάριον καὶ ἐξελέγετο μεταξὺ τῶν ἐμπνεόντων ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν Κυθέρνησιν Κρήτης καὶ τὴν Βενετίαν.

Καίτοι ὁ Ἑλληνικὸς Ὀρθόδοξος Κλήρος ἐστερεῖτο ἰεραρχίας. Καίτοι παρεμβάλλοντο ἄπειροι δυσχέρεια ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν τῆς Βενετίας εἰς τοὺς Ἐπισκόπους, τοὺς ὁποίους ἐνίοτε ἐζήτει τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον νὰ στείλῃ εἰς Κρήτην πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς πίστεως καὶ τακτοποίησιν τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τοῦ Κλήρου. Καίτοι ὁ Κλήρος οὗτος εὕρισκετο ἐν οἰκονομικῇ καὶ ἠθικῇ καὶ ἐν πνευματικῇ καταστάσει καὶ ἀμαθείᾳ ὁμοίᾳ μὲ τὸν Λατινικόν, ἂν μὴ καὶ χειροτέρα. Καίτοι ἐθεωρεῖτο φανατικὸς καὶ μισαλλόδοξος, ἐνῶ τοιοῦτος πράγματι ἦτο ὁ Λατινικὸς, ἀπειθάρχητος καὶ ἀνυπότακτος. Καίτοι διεβάλλετο ἀεννάως ὑπὸ τῶν μὲν καὶ ὑπεβλέπετο ὑπὸ τῶν δὲ (Λατιν. Κλήρου καὶ ἀντιπροσώπων Βενετίας), ὡς δῆθεν ἔτοιμος πάντοτε εἰς προδοσίαν καὶ συνωμοσίαν μὲ τοὺς Τούρκους. Ἐν τούτοις ἐν εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ δυστυχεῖς καὶ ἀμαθεῖς καὶ ἀπλοῖ οὗτοι ἱερεῖς, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ πάτρια καὶ εἶχον ἐστραμμένα τὰ ὄμματα πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον περιμένοντες τὴν ἡμέραν τῆς ἐκ τοῦ Βενετικοῦ ζυγοῦ ἀπελευθέρωσης αὐτῶν. Οἱ Κρήτες, ὡς καὶ πάντες οἱ λοιποὶ Ἕλληνες, ἐφύλαξαν τὴν θρησκείαν καὶ τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῶν καὶ ἦσαν πάντοτε ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν των, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ μόνον ἀπέβλεπον μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ εἰς αὐτὴν εἶχον στηρίξει τοὺς πόθους των πρὸς ἀνόρθωσιν καὶ ἀπελευθέρωσιν, ἔγραφεν ὁ Θερειανός 2).

1) Relazion. Girolamo Trevisan Prow. Generale al Senato. Arch. St Bust 80.

2) Ἀδαμάντιος Κοραΐς, Θερειανοῦ, Τόμ. III. Πρόλογος (Τεργέστη 1890). Παράβ. καὶ Α. Δημητραπεκοπούλου, Ὀρθόδοξος Ἑλλάς, Λειψία 1882.

Παρά τὸ πλευρὸν τοῦ κλήρου ἴστατο πάντοτε ὁ λαὸς τῆς Κρήτης, ὅστις περιέβαλλε δι' ἐμπιστοσύνης τοὺς ταπεινοὺς τούτους καὶ ἀπλοὺς ἱερεῖς καὶ διὰ μεγάλης ὑπολήψεως ἐτίμα. Οἱ προβλεπταὶ ἐγνώριζον τοῦτο καὶ ὅτι ὁ λαὸς ἐκαλλιέργει ἐν συναγωνισμῷ τὰ κτήματα τῶν ἱερέων δωρεάν. «Ὅτι ὁ λαὸς ἤκουε περισσότερον τοὺς ἱερεῖς παρά τὰς Βενετικὰς ἀρχὰς καὶ ἐξετέλει διαταγὰς εὐκολώτερον ἀπὸ τὰς ἀποφάσεις τῶν δικαστῶν καὶ ὅτι ὅστις ἔχει μαζύ του τοὺς ἱερεῖς καὶ τὸν λαὸν 1). Ταῦτα ἐξηγοῦντο ὡς δεισιδαιμονία τοῦ λαοῦ ὑπὸ τῶν Προβλεπτῶν, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπεν ἡ Βενετία καὶ οἱ Προβλεπταὶ τῆς νὰ εἶχον καλλίτερον ψυχολογήσει τὸν λαὸν τοῦτον καὶ τὸν Κλήρον τῆς νήσου. Θὰ ἔπρεπεν ἄλλως νὰ ἔχη σταθμίσει τὰ Διοικητικὰ καὶ Ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς μέτρα. Θὰ ἔπρεπε ν' ἀκούσῃ τὰς συμβουλὰς τῶν μετριοφρονεστέρων αὐτῆς Προβλεπτῶν καὶ ὄχι τοὺς ὑπερζηλωτὰς διοικητὰς, οἱ ὁποῖοι ἐξήσκουν πολλάκις ζήλον Καθολικισμοῦ καὶ φανατισμὸν μεγαλείτερον καὶ τῆς Κυβερνήσεως, τὴν ὁποῖαν ἀντεπροσώπευον. «Οἱ Διοικηταὶ τῆς νήσου πρέπει νὰ κρατοῦν τὴν ζυγαριὰ πάντοτε ἴσια», συνεβούλευεν ὁ συνετὸς Φραγκίσκος Μοροζίνης 2). Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξῃ ἡ Γαληνοτάτη καὶ τοὺς ἰθαγενεῖς καὶ τοὺς ἀποίκους καὶ διὰ τὰς δύο θρησκείας. Δὲν θὰ ἔπρεπε λοιπὸν οἱ Διοικηταὶ τῆς νὰ ἀφίνονται καὶ παρασύρωνται ἀπὸ τὸν φανατικὸν Λατινικὸν Κλήρον ἐναντίον τῶν Ὀρθοδόξων. Ἐγνώριζον καλῶς καὶ ἔβλεπον οἱ Διοικηταὶ οὗτοι καὶ οἱ Προβλεπταὶ τῆς Βενετίας ὅτι ὁ Λατινικὸς Κλήρος ἦτο πράγματι φανατικὸς καὶ μισαλλόδοξος καὶ πολεμικὸς καὶ μικρολόγος καὶ ἀπαιτητικὸς, ὄσον καὶ ἄδικος, ὄργανον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς νήσου, ἥτις πάλιν ἦτο ὄργανον τῆς προπαγάνδας Fide καὶ τοῦ Ποντίφηκος τῆς Ρώμης. Ἀμελῆς καὶ ἄνευ πατριωτισμοῦ καὶ ξένος πρὸς τὰς τύχας τῆς δυστυχοῦς ἐκείνης χώρας, τὴν ὁποῖαν ἀπεμύζα!

Ἄντι δὲ τούτων, τί βλέπομεν νὰ πράττῃ ἡ Βενετία; Προσεποιεῖτο λ. χ. ὅτι ἐσέβητο καὶ ἐπροστάτευε τὴν θρη-

1) Arch. St. Relazion. Luca Michael, 1571 καὶ 1582 Bust. 78 καὶ Relazion. Trevisan. Ἴδε καὶ Tea, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 10.

2) Arch. St. Dispacei prow. 1527. Relazion. Morosini al Senato 1627.

σκεῖαν τῶν ὑπηκόων της, πράγματι ὅμως συνέδραμε τὸν Πάπαν ἐναντίον τοῦ «σχίσματος» καὶ τῶν «σχισματικῶν». «Ἡ Βενετία εἰργάσθη περισσότερο διὰ τὴν ἔνωσιν ἀπὸ τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας» ἔγραφεν ὁ Μπασαντόνα 1). «Ὅταν, εἰς τὴν ψευδοσύνοδον ταύτην, ἤξιωσαν οἱ Ἕλλη- νες τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Ἑλληνικῶν Ὁρθοδόξων Ἐπι- σκοπῶν τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἄλλων Βενετοκρατουμένων νήσων, ἐδόθη κατ' εἰσήγησιν θεβαίως τῆς πονηρᾶς δι- πλωματίας τῆς Βενετίας, ἡ γελοία ἀπάντησις, ὅτι θὰ ἦ- το δίκαιον νὰ στερηθῶσι τούτων οἱ Λατῖνοι Ἐπίσκοποι, ἀλλ' ὅτι εἰς τὰς Ἐκκλησίας ἐκείνας ὅπου ὑπῆρχον δύο Ἐπίσκοποι, εἰς Ἕλληνα καὶ εἰς Λατῖνον, θὰ ἔμενε μόνον ὁ Ἕλληνας, ἂν πρὸ αὐτοῦ ἀπέθνησκεν ὁ Λατῖνος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ἦσαν ἐπίσης Ἕλληνας. Ἄν ὅμως ἀπέ- θνησκε πρῶτος ὁ Ἕλληνας, τότε ὁ Λατῖνος θὰ ἔμενε μόνος εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν, μετὰ τὸν θάνατον δὲ τούτου θὰ προέ- βλεπεν ὁ Ποντίφηξ τῆς Ρώμης διὰ τὴν διηνεκὴ κατοχὴν τῆς Ἐπισκοπῆς 2). Τὰς ἀποφάσεις δὲ τῆς ψευδοσυνόδου ταύτης, καίτοι δὲν ἐτήρησεν οὐδ' αὐτὸς ὁ Πάπας, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον οἱ Ἕλληνας, ἡ δὲ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία οὔτε καὶ τὰς ἀνεγνώρισεν, ἐν τούτοις ἡ Βενετία τὰς ἔ- λαβε κατὰ γράμμα καὶ τὰς ἔθηκεν ὡς θάσιν τῆς Ἐκκλη- σιαστικῆς της πολιτικῆς εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένης Ἑλληνικὰς χώρας!

Ὅταν τῷ 1369 ὁ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Ε' ἀπηγόρευ- σεν εἰς τοὺς Ὁρθοδόξους ἱερεῖς τῆς νήσου νὰ μεταβαί- νωσιν ἔξω καὶ χειροτονῶνται ὑπὸ Ὁρθοδόξων Ἐπισκό- πων καὶ ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ τελῶσι τὰς ἀκολουθίας κατὰ τὰ παπικὰ δόγματα, ἡ Δημοκρατία τότε ἡ ὁποία ἐφαίνετο ὅτι ἐσκόπει νὰ ἐφορμόσῃ ἄλλα μέτρα ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπεχώρησεν εἰς τὰς παπικὰς ἀξιώσεις καὶ ἔδωκεν ἀναλόγους διαταγὰς εἰς τοὺς ὑπαλλήλους της. Ὅταν δὲ ἡ Βενετία ἐψήφισε νόμους ὑπὲρ τῶν Ὁρθοδό- ξων ὑπηκόων της ἡ ἀπηύθυνε συμβουλὰς εἰς τοὺς Διοι- κητὰς καὶ Προβλεπτὰς τῆς νήσου νὰ μὴ ἐνοχλῶνται οὐ- τοι εἰς τὰ τῆς θρησκείας των ἢ νὰ μὴ διαρπάζωνται αἱ Ἐκκλησίαι των καὶ νὰ παρίστανται ἀντιπρόσωποι τῆς

1) Relazion. Foscarini, 1579. Bust. 78 καὶ Lamansky, ἐνθ' ἀνωτ. app. 070. καὶ 080. καὶ Tea, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 18,21.

2) Μουσεῖον Correr. Κωδιξ Dona 489, ἀριθ. 17.

Κυβερνήσεως εἰς τὰ κατὰ τῶν Ὁρθοδόξων ἱεροεξεταστικά δικαστήρια κλπ 1), ἦτο εὐκολον νὰ νομίζῃ τις ὅτι τὰ μέτρα ταῦτα θὰ προσέκρουον εἰς τὸν φανατισμὸν τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ θὰ ἔμενον ἀνεφάρμοστα. Τὰ ἡμίμετρα καὶ πολλάκις ἀνεφάρμοστα ταῦτα μέτρα τῆς Γαληνοτάτης καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου ἠνάγκαζον πολλάκις τὸν ἰθαγενῆ λαὸν νὰ ἀποστρέφῃται πᾶν Λατινικόν, τὴν δὲ παπικὴν θρησκείαν περισσότερον τῶν Ἑβραίων καὶ τῶν Τούρκων 2). Πολλοὶ ὑποχρεωμένοι ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των ν' ἀκολουθῶσι τὰς Λατινικὰς λιτανεῖας, ἀπέφευγον μὲ πάντα τρόπον, ἴσως οὐχὶ τόσον ἐξ ἀντιπαθείας πρὸς τὰς Βενετικάς Ἀρχάς, ὅσον διὰ νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Λατίνους. Τοῦτο πάλιν δυσηρέσκει τὴν Βενετίαν. "Ἄν οἱ ὑπήκοοί της ἠγάπων τὸν Δόγην, διατὶ νὰ μὴ πηγαίνουν νὰ προσεύχωνται δι' αὐτὸν; ἔλεγεν ὁ ἀντιπρόσωπός της *Basadonna* 3).

Ἡ τακτικὴ τῆς Γαληνοτάτης, μετὰ τὴν ἀνάυψιν καὶ ἰσχὺν τῶν ἰθαγενῶν τῆς νήσου, καὶ τὴν ὀσημέραι κατάπτωσιν τῶν ἀποίκων Βενετῶν, ἦτο μία: «νὰ γίνωνται νεωτερισμοί». Εἰς τοῦτο συνέτεινε μεγάλως τὸ καχύποπτον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διεῖπε καὶ τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους της ἐν Κρήτῃ, Διοικητὰς τε καὶ Προβλεπτὰς. Δὲν ἔβλεπον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς παρὰ μόνον ροπήν πρὸς συνωμοσίας καὶ συνεννόησιν μετὰ τῶν Τούρκων. Ἡ τακτικὴ αὕτη ἐφηρμόζετο κυρίως ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς. Ταῦτα δὲ ἐνῶ ἐξηκολούθουν αἱ ἀλλεπάλληλοι καταχρήσεις καὶ ἡ ἀπληστία τῶν Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων καὶ ἡ μισαλλοδοξία καὶ ὁ φανατισμὸς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν ἀντιπροσώπων της καὶ οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ Πάπα!

Ἡ Βενετία ἠθέλησε νὰ φαίνεται ἀρεστὴ εἰς ὄλους. Συνεβούλευε λ. χ. διὰ τοῦ Λουκᾶ Μιχαήλ: «Οἱ εὐγενεῖς, Κρήτες καὶ Βενετοί, ὅς ζοῦν κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸν δόγμα, οἱ πολῖται καὶ ὁ ὄχλος κατὰ τὸ Ἑλληνικόν.... "Ὅλοι εἶναι χριστιανοί» 4). Ἐν τῇ πράξει ὁμως ἡ θεολογία αὕτη

1) *Dona* ἐνθ' ἀνωτ. καὶ παρὰ Lamansky. app. 043. Βλ. καὶ Tea, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 18.

2) *Relazion. Foscarini* 1575, Bust. 78.

3) *Relazion. Basadonna*.

4) *Relazion. Luca Michael*, Bust. 78. Arch. St.

τῆς Γαληνοτάτης ἐφηρμόζετο, κατὰ διαταγὴν πάλιν αὐτῆς τῆς θεολογούσης Βενετίας, διαφοροτικά: Ἐνεργεῖ σχισματικὸς τις ἱερεὺς προπαγάνδαν μεταξὺ Λατίνων; νὰ ἐξετασθῇ τοῦτο καὶ ἂν ἀποδειχθῇ ὡς ἀληθές, νὰ κρεμασθῇ οὗτος ἢ κατ' ἄλλον τρόπον νὰ θανατωθῇ, ἀλλὰ κρυφίως. Δέρνει ὁ Διοικητὴς Πέτρος Κόντε τοὺς Ἕλληνας, διότι δὲν γονατίζουν καὶ δὲν προσεύχονται ὑπὲρ τοῦ Δόγη; καλῶς, ἀλλὰ νὰ γίνηται τοῦτο εἰς τρόπον ὥστε νὰ πιστεύῃ ὁ Πατριάρχης τῶν ὅτι τοῦτο γίνεται χωρὶς τὴν διαταγὴν τῆς Βενετίας. Ὁ Ἐπίσκοπος Χανίων ἐξυβρίζει καὶ πιέζει τοὺς Ἕλληνας; νὰ τοῦ εἴπουν ὅτι ἡ Βενετία δὲν ἀνέχεται νεωτερισμούς. Τὸ αὐτὸ νὰ εἴπουν καὶ εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Ρεθύμνης 1).

Ὡς ἐλέχθη, ἡ Ἰησουϊτικὴ δικαιοσύνη τῆς ἄλλοπροσάλλου Βενετίας καὶ αἱ χριστιανικαὶ συμβουλαὶ τῆς δὲν ἐφηρμόζοντο οὕτως ἐν τῇ πράξει. Προκειμένου μάλιστα περὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, τὰ πράγματα ἦσαν ἀκόμη τραγικώτερα. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κρήτης εὐρίσκετο ἀπ' εὐθείας εἰς συνεννοήσεις μὲ τὴν προπαγάνδαν Fide καὶ τὸν Πάπαν. Τὰ πολυώνυμα Μοναχικὰ τάγματα ἐξ ἄλλου ἠγείραν πάντοτε νέας ἀξιώσεις, ἐνέσπειρον ζιζάνια καὶ προεκάλουν διενέξεις. Κατηγόρουσιν ὅτι δὲν ἦτο ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ πάντοτε ἀρκούντως ἐνεργητικὴ ἐναντίον τῶν «σχισματικῶν καὶ αἰρετικῶν Ἑλλήνων». Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος πάλιν, εὐρίσκων οὕτω ἀφορμὴν, ἐλάμβανε πιεστικὰ μέτρα κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων. Τῷ 1578, ἀνενέωσε τὰ διατάγματα τοῦ Πάπα Οὐρβανοῦ Ε' νὰ μὴ χειροτονῶνται παρὰ μόνον Λατῖνοι ἱερεῖς. Νὰ μὴ γίνωνται κηρύγματα εἰς τὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας παρὰ μόνον μὲ τὴν ἄδειαν τοῦ Λατίνου Ἐπισκόπου καὶ μὲ θέμα τῆς ἐκλογῆς του. Οἱ Ὀρθόδοξοι ἱερεῖς νὰ ὑπογράψουν (ἱεροκρυφίως) ἔγγραφον, διὰ τοῦ ὁποίου ν' ἀναγνωρίζουν τὸν Πάπαν Ρώμης ὡς κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας 2). Ἡ Γαληνοτάτη πάλιν πληροφορηθεῖσα ταῦτα, ἔγραψεν εἰς τὸν Δοῦκα Κρήτης Ἐρμόλον Τέρπολον τῷ 1578: Ὑμεῖς πρέπει νὰ γνωρίζετε ὅτι μετὰ πάσης ἐπιμελείας φροντίζομεν, ὥστε οἱ ὑπήκοοί μας ἐν Κρήτῃ καὶ τὰ ἄλλα ἰδικὰ

1) Relazion. Foscari, 1579. Bust. 78. Παράβ. καὶ Laman-sky, ἐνθ' ἀνωτ. app. 070, 073 καὶ 080 καὶ Tea, ἐνθ' ἀν. σ. 13,21.

2) Μουσεῖον Corrèr. Κωδιὲς Dona 489.

μας μέρη, νά ἔχωσιν ἐλευθερίαν θρησκευματος. Περι τούτου δὲ ἐγένοντο αἱ δέουσαι παραστάσεις εἰς τὸν Ποντίφηκα τῆς Ρώμης 1). Ἡ τακτικὴ αὕτη διοικήσεως λαοῦ γενναίου καὶ φιλελευθέρου ἐκ μέρους τῆς Δημοκρατικῆς Βενετίας, τὰ ἐκάστοτε σπασμωδικῶς λαμβανόμενα ἡμίμετρα καὶ οὐδέποτε ἐφαρμοζόμενα, αἱ ἀπάνθρωποι ἀδικίαι ἀρπαγαὶ καὶ πιέσεις τῶν φεουδαρχῶν καὶ τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου, προὐκάλεσαν πάντοτε τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ τούτου καὶ τὰς συχνὰς ἐπαναστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐν τῇ ἐξελίξει τῶν ἐλάμβανον χαρακτῆρα ἱεροῦ θρησκευτικοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος: Ὁρκίζοντο νά πολεμήσωσιν «ἐναντίον τῶν Λατίνων ὑπὲρ πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας». Πάντοτε δὲ εἰς ὅλας τὰς ἐξεγέρσεις ἐλέπομεν πρωτοστατοῦντα τὸν Κλήρον. Τῷ 1454 ἀναφέρεται συνωμοσίαι εἰς Ρέθυμνον μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σήφην Βλάστον καὶ συνεργάτας πολλοὺς ἄλλους παπάδες. Τὴν συνωμοσίαν ταύτην προῦδωκεν εἰς τὰς Ἀρχὰς ὁ Ἑβραῖος Δαυὶδ Ἡλία Μαυρογόνατος 2). Τῷ 1458 ἐτέρα ἐξέγερσις εἰς Ρέθυμνον διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1460 3). Εἰς ταύτην ἔλαβον μέρος πολλοὶ «ἄρχοντες» μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, Ἰωάννης Μελισσηνός, Ἰωάννης Γαβαλάς, ὅστις φέρεται ἀποσπασθεὶς τῶν συντρόφων του καὶ παραδοθεὶς εἰς τὰς Ἀρχὰς ἐφυλακίσθη, εἶτα ὁμως ἔτυχε συγγνώμης καὶ ἀμειβῆς. Καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν ταύτην φέρονται λαθόντες μέρος πολλοὶ παπάδες καὶ ὁ Πρωτοπαπᾶς, δι' ὃ καὶ ἐλήφθησαν κατ' αὐτῶν αὐστηρὰ μέτρα. Ἄλλης «σοβαροτάτης ἐπαναστάσεως» τῶν χωρικῶν Ρεθύμνου, ὑποθαλπομένης ὑπὸ τῶν Κληρικῶν, ποιεῖται μνείαν ὁ Μάρκος Καθάλλης ἐν τῇ ἐκθέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν Γερουσίαν τῷ 1573. Ἀπεστάλη δὲ ὑπὸ τῆς Γαληνοτάτης ὁ κόμης Ἀθωγάρδος, μὲ τὴν διαταγὴν νά τιμωρήσῃ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ συγχωρήσῃ τοὺς ἀθῶους χωρικοὺς. Μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ἀπηγχονίσθησαν ὀκτῶ ἱερεῖς καὶ εἰς λαϊ-

1) Arch. St. Dispacci, 1578.

2) Muatso, Fragmenti del Regno di Candia. Σεμινὰρ Ἀρχιεπισκοπῆς Βενετίας.

3) Ἀγαθαγγέλου Σηρουχάκη, ὁ Κρητικὸς Πόλεμος, Τεργέστη 1908, σ. 21, σημείωσις.

κός1). Τὰ ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Βενετίας ἔγγραφα ἀναφέρουν ὁμοίως ἐτέραν ἐπανάστασιν τῷ 1574, ἦν καλοῦσι συνωμοσίαν λαοῦ καὶ Κλήρου μετὰ τοῦ Πατριάρχου, ὅστις εἰς τὰ ὄμματα τῆς Δημοκρατίας ἦτο ἐν μὲ τὸν Τούρκον. Τὴν συνωμοσίαν ταύτην κατήγγειλε πρὸς τὸν Φοσκαρίνην ὁ Φραγκισκανὸς μοναχὸς Γαβριέλως, προστατευόμενος τῆς Βενετίας. Ὁ Πατριάρχης, λέγουσι τὰ ἔγγραφα, εὕρισκετο εἰς μυστικὴν ἀλληλογραφίαν μὲ τοὺς κληρικούς τῆς περιφέρειᾶς Χανίων Γεώργιον Δεστεραῖον, Γεώργιον Τσαγγαρόπουλον (ἴσως τῆς οἰκογενείας τῶν κτητορῶν Γουβεργέτου καὶ Ἀγίας Τριάδος) καὶ Δημήτριον Βλαστὸν Πρωτοψάλτην. Οὗτος κατηγορεῖτο ὅτι εὕρισκετο ἀπὸ πολλοῦ χρόνου εἰς σχέσεις μετὰ τῶν Τούρκων καὶ παρηκολουθεῖτο αὐστηρῶς ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν Κρήτης2). Εἰς ὅλας ταύτας τὰς ἐπαναστάσεις ζητοῦσιν οἱ Βενετοὶ ἱστορικὸι ἄλλα αἷτια, ὡς νὰ μὴ ἔφθانون τὰ πολλάκις ἀναφερθέντα ἔθλεπουσι δὲ πανταχοῦ τὴν ἀνάμιξιν τῶν Τούρκων. Ἰσως, γράφουσι οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν πάντοτε ἔτοιμοι ν' ἀνοιξῶσι νέας ὁδοὺς πρὸς τὴν Δύσιν, ἐζήτουν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῶν ταραχῶν καὶ προκαλέσωσι συμφωνίαν μετὰ τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου καὶ τοῦ Πατριάρχου καὶ καρπωθῶσιν ὠφελείας. Εἶναι δύσκολον νὰ κατανοήσῃ τις τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ἱστορικῶν τούτων καὶ τῶν χρονογράφων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ πῶς οἱ Τούρκοι ἄφινον τοὺς Ἕλληνας Ἐπισκόπους νὰ ζῶσι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἡσυχοὶ εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας χώρας, ἐνῶ ἡ Βενετία ἀπηγόρευε τοῦτο εἰς τὰς κτήσεις τῆς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν δύναται καὶ οἱ τοῦ αἰῶνός μας ἱστορικὸι νὰ ἐξηγήσῃσι. Τὰ ἔγγραφα τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνος εἶναι γεμάτα ἀπὸ συνωμοσίας, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων εὕρισκονται πάντοτε πρωτοπαπάδες καὶ καλόγηροι καὶ πρωτοψάλται. Τοῦτο καὶ ἂν ἀκόμη δὲν σημαίνῃ ἀπ' εὐθείας προδοσίαν πρὸς τὸν Τούρκον, ἐν τούτοις τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σουλτᾶνος ἠνείχετο τοὺς Ἕλληνας Ἐπισκόπους εἰς τὰ μέρη του, ἐνῶ ἡ Βενετία δὲν τοὺς ἀφινεν οὔτε κἂν ν' ἀποβιβασθῶσιν εἰς Κρήτην, ἀρκεῖ νὰ ἐξηγή-

1) Relazion. Marino Cavalli, Bust. 78.

2) Relazion. Foscarini, Bust. 78.

ση τὴν στάσιν τῶν Κρητῶν πρὸς τοὺς ἀπίστους Τούρκους 1).

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἐξάγεται ὅτι ἡ Βενετικὴ Δημοκρατία δὲν μετεχειρίσθη τοὺς ὑπηκόους της πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ τοὺς μακροὺς χρόνους τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας της καὶ τὸ διοικητικὸν σύστημα ἦτο καταθλιπτικὸν καὶ ἀδικον. Δὲν ἔδειξε ποτὲ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λαοῦ τῆς νήσου, ἀλλὰ τὸν ἐκράτει εἰς τελείαν ἀμάθειαν καὶ δὲν τὸν ἐπροστάτευε σοβαρῶς ἀπὸ τοὺς φεουδάρχας καὶ τὸν Λατινικὸν Κληρὸν. Δὲν ἔκτισε σχολεῖα ἐν Κρήτῃ, ἔκτισεν ὅμως Μοναστήρια καὶ φρούρια καὶ στρατώνας, ἐπὶ τῶν ὁποίων, ὡς εἴπομεν ἄλλοτε, ὕψωσεν ὁ θάρβαρας Τούρκος τὴν ἡμισέληνον, ἕως ὅτου ἦλθεν ἡ εὐλογημένη ἡμέρα καὶ ἀντικατεστάθη αὕτη διὰ τοῦ σταυροῦ, κατόπιον αἰώνων δουλείας καὶ διὰ ποταμῶν αἱμάτων τοῦ γενναίου λαοῦ τῆς νήσου καὶ μεγάλων θυσιῶν τοῦ εὐγενοῦς Ἑλληνικοῦ Γένους.

Ὅλιγα ἔπραξεν ἡ Βενετία ἀφ' ἑαυτῆς ἐν Κρήτῃ, περισσότερα ἴσως ἀναγκασθεῖσα ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ἔπραξεν ἀφ' ἑαυτῆς προδίδει τοὺς σκοποὺς τῆς μονίμου, τῆς ἀενάου κατοχῆς καὶ τῆς ἐκλατινίσεως τῆς νήσου. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως, διότι τοῦτο ἀπῆτει τὴν ἀφομοίωσιν, τὴν ψυχικὴν μεταβολὴν τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ κάτοικοι ἐξεμηδενίσθησαν θεβαίως καὶ ἠφανίσθησαν κατ' ἀρχάς, ἀλλ' ἔμειναν ἀκέραιοι εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραδόσεις, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τὰ Ἑλληνικά. Στενότατα συνδεδεμένη μὲ τὸν κληρὸν των, ὅστις καίτοι ἐξεμηδενίσθη καὶ οὗτος καὶ ἐταπεινώθη καὶ περιῆλθεν εἰς τελείαν ἀμάθειαν, ἐν τούτοις δὲν ἀπώλεσε ποτὲ τὸ αἶσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς μεγάλης του ἀποστολῆς. Τὸν διέπνεε πάντοτε, διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας, σεβασμὸς καὶ ἀγάπη πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον θρησκείαν του, ἀγάπη πρὸς τὸν λαόν του, μετὰ τοῦ ὁποίου συνέπασχε καὶ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν θρησκευτικὴν του Ἀρχήν, τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ εἶχε, μετὰ τοῦ λαοῦ, ἐστραμμένα τὰ ὄμματα—μετὰ τὴν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς πτώσεως τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων—

1) Теа, ἐνθ' ἀνωτ. σελὶς 11.

περιμένοντες τὴν ἀπελευθέρωσιν των. Λαὸς καὶ Κλήρος διετήρουν πάντοτε τὸ αἶσθημα τῆς καταγωγῆς των καὶ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος των καὶ δὲν ἐπῆλθεν ἡ φυσικὴ καὶ ψυχικὴ συγχώνευσις μετὰ τῶν Βενετῶν ἀποίκων. Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις τοῦ 1363, λέγουσιν οἱ Βενετοὶ χρονογράφοι ὅτι ἦτο παραφροσύνη, ἀλλ' ἕτεροι παρατηροῦσιν ὅτι ἦτο συνέπεια τῆς κρίσεως, τὴν ὁποίαν διήρχοντο δύο λαοί, τῶν ὁποίων ἀνemiχθησαν τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματα καὶ τὰ συμφέροντα καὶ ἐξηγέρθησαν ἐναντίον ἐκείνου ὅστις τοὺς εἶχε συνενώσει καὶ ἐζήτηι νὰ τοὺς ἀφομοιώσῃ. Δὲν ἐπῆλθε λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἀφομοίωσις, τὴν ὁποίαν θεθαίως ἐπερίμενε καὶ διὰ τὴν ὁποίαν εἰργάσθη ἡ Βενετία. Διὰ νὰ ἐπέλθῃ αὕτη ἐχρειαζέτο ἄλλη διοικήσις. Δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀνεκτὸν ὑπὸ λαοῦ φιλελευθέρου, εὐγενοῦς καὶ εὐφυοῦς τὸ καταθλιπτικὸν καὶ ἄδικον σύστημα τῆς Βενετίας, οὔτε νὰ συχωρηθῇ ἡ ὑποκριτικὴ καὶ κρυψίνους πολιτικὴ αὐτῆς. Δὲν ἠδύνατο ὁ λαὸς οὗτος ν' ἀνεχθῇ τὸ καχύποπτον καὶ τὴν δυσπιστίαν τῶν Διοικητῶν καὶ Προβλεπτῶν, οὔτε τὰς ἀβασίμους των κατηγορίας περὶ τῶν μετὰ τῶν Τούρκων συνωμοσιῶν, οὔτε τὰς διαβολὰς τοῦ φανατικοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ τὰς ἀπανθρώπους ἀδικίας καὶ πιέσεις τῶν φεουδαρχῶν καὶ καστελλάνων καὶ τέλος τὰς νεοαρπαγὰς τῶν ιδιωτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων.

Ἀναγκαία προϋπόθεσις διὰ τὸν ἐκλατινισμόν τῆς νήσου ἦτο ἡ ἐκουσία ψυχικὴ ἀφομοίωσις τῶν ἰθαγενῶν μετὰ τῶν ἀποίκων. Συνέβη ὅμως ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Οἱ Κρήτες ἐθεώρουν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν των ὑποδούλωσιν (ἀγγαρεῖαι) τὴν Βενετικὴν κυριαρχίαν. Ἐμειναν στερρῶς προσκεκολλημένοι εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰς παραδόσεις των, ὡς εἶπομεν, καὶ ἀντὶ νὰ ἐκλατινισθῶσιν, ἐξηλλήνισαν τοὺς Λατίνους.

Οὕτω ἡ μεγάλη ἀποστολὴ τῆς Βενετίας ἐν Ἀνατολῇ, τὴν ὁποίαν αὕτη ἐκληρονόμησε μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀπέτυχεν οἰκτρῶς καὶ οἱ «Ἐτεόκρητες» δὲν μετεβλήθησαν εἰς «Ἐνετόκρητας», ὡς ἐνόμισεν ἡ Γαληνοτάτη!

Περὶ τῆς ἐπιθυμίας τῆς Βενετίας, νὰ μεταβάλλῃ τὴν μεγαλόνησον εἰς ἄλλην Βενετίαν δὲν χωρεῖ οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία. Μία ἄλλη Βενετία ἐν Ἀνατολῇ καὶ μάλιστα ὄχι μόνον αὐτάρκης, ἀλλὰ καὶ ἀποδίδουσα εἰς τὴν

Μητρόπολιν μέγα μέρος τῶν ἀφθόνων αὐτῆς προϊόντων, ὑπερασπιζομένη δὲ ἀφ' ἑαυτῆς, διὰ τῶν γενναίων της τέκνων ἐν περιπτώσει ἐξωτερικοῦ κινδύνου, ἦτο τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν διὰ τὴν Βενετιαν τῆς Δύσεως. Τούτου ἐπιτυγχανομένου θὰ ἦτο εὐκολον νὰ ἐπεκταθῆ καὶ εἰς τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἀποτελεσθῆ οὕτω Λατινικὸν συγκρότημα, ἱκανὸν νὰ ἀντισταθῆ εἰς τὰ μέρη ταῦτα κατὰ τοῦ ὄλον ἐν ἀξανομένου Τουρκικοῦ κινδύνου. Ἡ Βενετία, πρὸς τούτοις, εἶχε καὶ ἄλλους σπουδαίους λόγους νὰ καλλιέργη μίαν τοιαύτην ἰδέαν. Ἡ Κρήτη ὡς ἐκ τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, ἐξησφάλιζε τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπὶ πλέον ἐφημιζετο ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἡ Κρήτη διὰ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς καὶ τὸ γενναῖον τῶν κατοίκων αὐτῆς. Ἡ Γαληνοτάτη δὲ εἶχεν ἀνάγκην στρατοῦ κατὰ ξηρὰν καὶ διὰ τὰς γαλέρας της καὶ χειρῶν ἱκανῶν δι' ἀγγαρείας καὶ πρὸς καλλιέργειαν τῆς γῆς. Πάντα ταῦτα προσέφερεν ἀφθόνως ἡ Κρήτη εἰς χεῖρας τῆς Βενετίας.

Βλέπομεν λοιπὸν τὴν Βενετιαν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς καταλήψεως τῆς νήσου, νὰ ἐπιδίδεται μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ της, νὰ μεταβάλλῃ τὴν Κρήτην εἰς καθαρὰν Βενετικὴν ἀποικίαν, εἰς μίαν ἄλλην Βενετιαν ἐν Ἀνατολῇ. (Μαθητῆς τῆς Γαληνοτάτης ἐπιδέξις εἶναι σήμερον ὁ Μουσολίνης εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Δωδεκάνησα, ἀλλὰ θὰ ἔχη καὶ οὗτος τὴν ἰδίαν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν καὶ τὰς αὐτὰς μετὰ τὴν Βενετιαν ἀπογοητεύσεις). Διήρесе τὴν νήσον εἰς ὅσα διαμερίσματα εἶχεν ἡ Βενετία καὶ ἔδωκε τὰ αὐτὰ ὀνόματα, ὡς εἶπομεν. Ἀπέστειλε πολυάριθμον «ἀποικίαν» ἀπὸ εὐγενεῖς πατρικίους καὶ ὄχλον. Πολυάριθμον καὶ πολυπόικilon ὑπαλληλίαν. Ἀφῆρесе τὰ κτήματα ἀπὸ τοὺς νομίμους κυρίους των καὶ τὰ διένειμεν εἰς τοὺς ἀποίκους κατὰ τὸ φεουδαλιστικὸν σύστημα, ὡς εἶπομεν. Τὰς ἐπισκοπὰς ἐπίσης τὰς παρέδωκεν εἰς Λατίνους ἐπισκόπους. Ἀνῆγειρε φρούρια καὶ στρατῶνας ἀντὶ σχολείων, καὶ ἄλλα παρόμοια μέτρα. Πάντα ταῦτα εἶναι ἀσφαλῆς ἀπόδειξις τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς Βενετίας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τοῦ μισελληνισμοῦ, θὰ ἐλέγομεν τῆς Βενετίας, εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κατεχομένας Ἑλληνικὰς χώρας, φαίνεται πῶς ἐπεδοκιμάζετο καὶ ὑπὸ τῶν τότε ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπόδειξις τούτου

είναι ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἀπήντησαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τῆς Βενετίας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1363, ὑποσχεθέντες ὅτι ὄχι μόνον δὲν θὰ ἐβοήθουν τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ τούναντίον ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ παράσχωσι πᾶσαν βοήθειαν πρὸς αὐτήν. Ἐπίσης ὁ Πάπας τῆς Ρώμης δὲν ἠδύνατο παρά νὰ εἶναι εὐχαριστημένος μὲ μίαν Λατινικὴν ὑπεροχὴν εἰς Κρήτην, νῆσον ἢ ὁποῖα ὡς ἐκ τῆς πολιτικῆς τῆς καταστάσεως καὶ γεωγραφικῆς τῆς θέσεως θὰ ἠδύνατο νὰ τοῦ χρησιμεύσῃ ὡς κέντρον δράσεως περισσότερο ἀπὸ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς νήσους. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἅγιος Πατὴρ ἦτο λυπημένος διὰ τὰς ἀποτυχίας του νὰ ὑποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν 1). Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς ὁ ταπεινὸς καὶ ἐξουθενωμένος Κληρὸς τῆς νήσου, μετὰ τοῦ ἐπίσης ἐκμηδενισμένου λαοῦ τῆς, δὲν ἔσπευδον νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν του καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ τὴν ἀλαζονείαν ταύτην.

Ὡς εἶπομεν, λαὸς γενναῖος καὶ φιλελεύθερος καὶ μὲ τοιαύτην ἐθνικὴν συνείδησιν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποκύψῃ εὐκόλως καὶ διεμαρτύρητο συχνὰ δι' ἐνόπλων ἐξεγέρσεων. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ ἄγρια πολλάκις μέτρα τῆς Γαληνοτάτης ἐναντίον τοῦ λαοῦ τούτου. Ἐκ τούτου τὰ ἐπίθετα τῶν Βενετῶν χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν «ἀνυπότακτοι», «ταραξίαι», «κακῆς πίστεως», «συνωμῶται» κλπ. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ τοῦ Παύλου Σάρπη «εἰς τὸν ἀνυπότακτον Κρήτα μαῦρο ψωμί καὶ ξύλο, καμμία εὐσπλαγχνία». Ἄλλὰ συνέπεια τούτων καὶ ἡ ἀποστροφή τῶν Κρητῶν πρὸς πᾶν Βενετσιάνικον, ὡς φράγκικον καὶ παπικόν. Πάντες οἱ παπολάτραι ἐκαλοῦντο Φράγκοι. Ἐκτοτε ἐγεννήθησαν τὰ δίστιχα, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἀνεφέραμεν: «Κάλλιο Τούρκου μαχαιριὰ παρά Βενετσιάνου κρίσις.». «Κάλλιο μακελλιὸ στὸν Τοῦρκον ἢ κρηῆς στὸν Βενετσιάνον», ὁ δὲ Πάπας ἐμισεῖτο περισσότερο ἀπὸ τοῦ νὰ ἦτο Τοῦρκος καὶ ἐκαλεῖτο ἀντίχριστος καὶ αἰρετικὸς 2) καὶ σχισματικὸς.

Ἡ Βενετία παρουσιάζεται ἀνακόλουθος καὶ ἀσταθής. Ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς κηρύσσει διὰ στόματος τῶν Προβλεπτῶν τῆς ἐν τῇ νήσῳ, ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ

1) Raynaldus, *Anales Ecclesiastici*, Luca 1742.

2) Arch. St. Bust. 79, *Relazion. Alvise Grimani*.

θρησκεία είναι πολύτιμος θησαυρός διὰ τὴν Γαληνοτάτην Δημοκρατίαν... Ὅλοι οἱ ὄπαδοι τῆς θρησκείας ταύτης ζῶσιν ἡσύχως κει εἰρηνικῶς, ἀληθεῖς ὑπήκοοι τοῦ Πρίγκηπός των 1). Εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Κρήτης καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς Γαληνοτάτης, ὑπάρχουσι τόσοι Ἕλληνες Ἑλληνικῆς θρησκείας, ποῦ εἶναι ἡ δύναμις τῆς θαλάσσης εἰς τὰς γαλέρας, ὄνομαστοί, εὐυπόληπτοι καὶ ἀξιοπρεπεῖς 2).

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης παρατηρεῖται μεταβολὴ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς ἐν τῇ νήσῳ ἐφέροντο μετὰ τινος ἡπιότητος καὶ διαλλακτικότητος πρὸς τοὺς Κρητάς, εἰσήγοντο μεταρρυθμίσεις καὶ ἐξεσηκείτο καλλίτερον ἢ δικαιοσύνη.

Ἄλλ' ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν ἐγένετο θεβαίως ἐκουσίως. Ἦτο μέτρον ἀνάγκης καὶ δὲν ἀφορᾷ μόνον τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας Βενετοκρατουμένας Ἑλληνικὰς χώρας. Ἀφ' ἑνὸς ὁ φόβος τῶν ἐξεγέρσεων ἐν Κρήτῃ, ἀφ' ἑτέρου ὁ ὅλον ἐν μεγαλείτερος Τουρκικὸς κίνδυνος εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἠνάγκασαν τὴν Βενετίαν νὰ κάμῃ τὴν στροφὴν ταύτην, ἡ ὁποία θεβαίως δὲν σημαίνει καὶ μεταβολὴν διοικητικῶν μεθόδων. Οὐσιαστικῶς τὰ πράγματα παραμένουσι τὰ ἴδια: Καχυποψία τῆς Γαληνοτάτης, φανατισμὸς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς, Τουρκικὸς φόβος, συνωμοσία δῆθεν μετ' τὸν Πατριάρχην πρὸς τοὺς Τούρκους κλπ.

Ὅπωςδὴποτε ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐπῆλθε σημαντικὴ μεταβολὴ εἰς τὰς σχέσεις τῆς Γαληνοτάτης μετὰ τῶν ὑπηκόων τῆς καὶ μετὰ τῶν δύο λαῶν. Λατῖνοι καὶ Ἕλληνες ἠδελφούντο ὑπὸ τὴν Βενετικὴν σημαίαν καὶ ἐτέλουν ὁμοῦ λιτανείας διὰ τὸν Δόγην. Τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως ἐπανήνθει καὶ πάλιν. Ἡ Βενετία διηκόλυε τὴν μετὰ θάσιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν Κατολικοισμόν. Παρεῖχε τὴν προστασίαν τῆς εἰς ὄσους ἠσπάζοντο τὰ παπικὰ δόγματα, ἐπέτρεπε νὰ ἐξετάζωνται τὰ ζητήματα τῶν Ὀρθοδόξων Κληρικῶν μετ' εὐμενείας ὑπὸ Λατίνων Ἐπισκό-

1) Βλ. σχετικὰ, Arch. St. Relazion. Marco Cappello.

2) Dispaccio Morosini al Senato 1625, Settembre, Dispacci provv. 1625, Arch. St.

πων 1). Ἴδου ἡ ἀμοιβή. Ἡ προστασία τῆς Ἑλληνικῆς Θρησκείας εἶχε πάντοτε εὐχάριστα ἀποτελέσματα, οὕτως ὥστε νά γίνωνται καί κοιναί λιτανεαί, ἀρχίζουσαι ἀπό τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καί καταλήγουσαι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Δέν ἦτο ἀσύνηθες νά ἀκούσῃ τις Ἑλληνικὴν λειτουργίαν εἰς Λατινικὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς Ἀγίας Τραπέζης καί διὰ τὰς δύο θρησκείας προωρισμένης 2). Οἱ Διοικηταί καί Προβλεπταί ἔγραφον ἐν προκειμένῳ: "Ἕλληνες καί Λατίνοι διάγουσι ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους. Οἱ ἱερεῖς ἀμφοτέρων τῶν θρησκευμάτων τιμωροῦνται ἐξ ἴσου. Τὸ ὄνομα τοῦ Πρωτοπαπᾶ, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἦτο μισητὸν παρά τοῖς Ἕλλησι καί τοῖς Λατίνοις, τιμᾶται σήμερον μεγάλως. Αἱ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ (τῶν δύο θρησκειῶν), συζητοῦνται φιλικῶς ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων καί τῶν Λατίνων. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Γαληνοτάτης ἐπισκέπτονται ἐξ ἴσου ἀμερολήπτως καί τὰς δύο Ἐκκλησίας (Λατινικὴν καί Ἑλληνικὴν). Ὁ λαὸς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Δημοκρατίαν, δέν σκέπτεται πλέον τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Διὰ νά τηρηθῆ πιστὸς καί φίλος ὁ λαὸς οὗτος ὑπάρχουσι δύο τρόποι: α) νά μὴ γίνωνται δεκτοὶ εἰς Κρήτην Ἕλληνες Ἐπίσκοποι καί β) νά μὴ ἐμποδίζωνται οἱ Ἕλληνες νά ἐξασκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας των. Οἱ ἔξωθεν ἐρχόμενοι Ἕλληνες Ἐπίσκοποι εἶναι λίαν ἀμφιβόλου πίστεως πρὸς τὴν Βενετίαν. Οὗτοι ἀφίνουσι τὰς ἔδρας των καί ζῶσιν ὡς ἀπλοὶ ἱερεῖς ἐν Κρήτῃ, ὅπου ἀπολαμβάνουσιν ἀπεριορίστου κύρους καί δυνάμεως, εἶναι ὑπήκοοι Ὀθωμανοὶ καί λίαν ὑποπτοὶ 3). "Ἄλλος Προβλεπτῆς ἔγραφε κατὰ τὸν ἴδιον περίπου χρόνον: "Ἄν οἱ Ἕλληνες ἀποφεύγουν νά μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν, τὸ πράττουν διὰ νά ἐξαναγκάσουν τὴν Γαληνοτάτην νά τοῖς παραχωρήσῃ Ἕλληνα Ἐπίσκοπον. Τοῦτο δέν πρέπει νά γίνῃ, διότι θὰ παρεδίδοντο εὐκόλως εἰς τὸν Τοῦρκον, ἐπειδὴ ὁ Ἀρχηγός των, ὁ Πατριάρχης καί οἱ Ἱεράρχαι των διαμένουσιν ἐν Τουρκίᾳ καί εἶναι Ὀθω-

1) Sanuto M. Diari, Venezia 1879, III. p. 936.

2) Gerola, Monumenti Veneti, Τόμ. II, 11 καὶ 14. Ἴδε καί Relazion. Alvise Grimani. Παράβ. καὶ TEA ἐνθ' ἀνωτ. σ. 31.

3) Arch. St. 1602, 25 Giugno in Pregadi Relazion. No 79.

μανοὶ ὑπῆκοι, πρέπει ὅμως νὰ καλομεταχειρίζωνται τοὺς "Ἑλληνας 1).

Πάντα ταῦτα ἦσαν συγκατάβασις ἐκ μέρους τῆς Γαληνοτάτης πρὸς τοὺς ὑπηκόους της, τῶν ὁποίων αἱ περιγὰμων ὑποθέσεις ἔπρεπε νὰ δικάζωνται ὑπὸ Λατίνων Κληρικῶν, ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς κανόνας, κατὰ συγκατάβασιν θεβαίως! Διὰ τῆς συγκαταβάσεως δὲ ταύτης ἀπεσοβεῖτο ἐκάστοτε ὁ κίνδυνος πάσης ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀναστήλωσιν τῆς Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας! «Ἐμενεν ὅμως φεῦ! ὁ μεγαλειότερος κίνδυνος (εἰς τὰ κεφάλαια θεβαίως τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαληνοτάτης ἐν Κρήτῃ), ἡ προδοσία εἰς τὸν Τούρκον!». Ἐκάστη διαφορά, ἐκάστη ἀνησυχία ἢ ταραχὴ τοῦ λαοῦ, ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις τοῦ «τρομεροῦ γείτονος» τοῦ Τούρκου, διὰ νὰ ὑποκινήσῃ ἐπαναστάσεις πρὸς ἴδιον ὄφελος. Ἡ Βενετία, γράφουσι οἱ ἱστορικοὶ της, ἐγνώριζεν ἀπὸ τὸν Βαϊλὸν της ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοὺς Προβλεπτάς της ἐν Κρήτῃ, ὅτι αἱ διαφωνίαι ὑπηγορεύοντο ἀπὸ τὸν Πατριάρχην καὶ ὅτι ὁ Σουλτάνος τὰς ἡμεῖβε μεγάλως. Ἡ Γαληνοτάτη ὅμως, ἀγαθὴ καὶ συνετὴ, κατέφευγεν εἰς μέτρα ἠπιότητος καὶ ἐθώπευε τοὺς ὑπηκόους της ἐκείνους, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζεν ἐτόιμους νὰ τὴν προδώσουν εἰς ἐκάστην στιγμήν. Τοῦτο λέγεται, κατ' αὐτοὺς, Φιλελληνικὴ πολιτικὴ τῆς Βενετίας. Ἐνῶ πράγματι, ἦτο μὲν συνενέσεως, ἀλλὰ καὶ ἀναπόφευκτος καὶ ἀναγκαῖα. Ὁ «τρομερὸς ἐχθρὸς» ἦτο γείτων. Ἡ κακοδιοίκησις καὶ καταδυναστεύσεις ἐξήγειρον τὸν λαόν, πῶς νὰ τὸν συγκρατήσῃ πλέον ἢ Γαληνοτάτη; Διὰ τῶν ὄπλων; Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο πλέον δυνατόν. Ἐπρεπε λοιπὸν ὁ «ἀετὸς τοῦ Μάρκου» νὰ καταβιβάσῃ τὰς πτέρυγας. Ἐπρεπε ἐξ ἀνάγκης νὰ γίνῃ στροφὴ, καταφυγὴ εἰς μέτρα ἠπιότητος καὶ συνέσεως καὶ δικαιοσύνης. Ἐπρεπε νὰ θωπεύῃ ἡ Γαληνοτάτη τοὺς «προδότας» ὑπηκόους της, πρᾶγμα πολὺ βαρὺ καὶ ἀντίθετον πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ἀναγκαῖον. Καὶ ἄλλοι ὅμως λόγοι ἠνάγκασαν τὴν Βενετιανὴν πρὸς τοῦτο. Εἶπομεν ὅτι τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν στρατεύματα αὐτῆς, κυρίως μάλιστα ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς, ἀπετελοῦντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον

1) Relazion. al Senato τοῦ Γεν. Προβλεπτοῦ Girolame Trevisan, Arch. St. B. 80.

ἀπὸ Ἑλλήνων δούλους ἢ μισθοφόρους. Ἦσαν οἱ «Στρατιῶται» τοῦ Σάθα 1), τῶν ὁποίων τὰ «τραγουδία τῆς στρατάς» ἐψάλλοντο ὑπὸ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τῆς Ἀλβανίας, ἰέχρι τῶν νήσων Κύπρου καὶ Κερκύρας. Ἦσαν οὗτοι λαὸς δυνατός, ἐμμένων μετὰ θαυμαστῆς σταθερότητος εἰς τὰς παραδόσεις τῆς καταλυθείσης Αὐτοκρατορίας των καὶ τὰς στρατιωτικὰς τῆς δόξας, καὶ τὴν θρησκείαν των, τὴν ὁποίαν διετήρουν μετὰ ζήλου ὡς τελευταῖον δεσμὸν μετὰ τῆς πατρίδος των, ζήλου αὐξανομένου ἐκ τῆς ἀκουσίου ἐξορίας των καὶ ἐκ τῶν καταπιέσεων τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου ἐναντίον τῶν ὁμογεγῶν των Ὁρθοδόξων.

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἡ Βενετία ἔπρεπε νὰ λάβῃ ταῦτα ὑπ' ὄψιν τῆς. Ἔπρεπε νὰ σκεφθῆ ὅτι ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων τούτων στρατιωτῶν τῆς ἡδύνατο νὰ βασιζέται εἰς τοὺς κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν πολέμους τῆς. Ὡστε τὸ κύριον ἐλατήριον τῆς μεταβολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ὁ πόθος τῆς Γαληνοτάτης νὰ κατακτήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν στρατιωτῶν τῆς τούτων καὶ νὰ περισφίγῃ τούτους πάντοτε στενότερον πρὸς ἑαυτήν. Διὰ νὰ φανῆ ἄρεστή εἰς τοὺς στρατιώτας τούτους, ἐπενέβη πρὸς τὸν Πάπαν καὶ ἐπετράπη ἡ ἴδρυσις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Βενετία, ἔνθα ἐστρατοπέδευον οἱ πλείστοι τῶν στρατιωτῶν τούτων 2). Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους ἀντέτασεν ἕκτοτε ἡ Βενετία εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Πάπα καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς του καὶ τὴν προπαγάνδαν Fide, τὴν Ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐγνώριζον ἢ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ὅτι «ἡ πίστις» τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ καλλιτέρα διὰ τὴν Δημοκρατίαν ἄμυνα ἐναντίον τῶν Τούρκων 3). Ὅταν

1) K. Σάθα Documents Inédits. Τόμ. III, Πρόλογος.

2) Τὴν ἔνδοξον ἐθνικὴν δρᾶσιν τῆς Ἑλλ. παροικίας μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τὸ Νοσοκομεῖον καὶ τὸ Κολλέγιον Φλαγγίνῃ περιέγραψεν ὁ πολὺς Ἰωάννης Βελοῦδος, χρηματίας ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης καὶ βιβλιοθηκᾶριος τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ὡς γνωστόν, εἶχε τὴν ἔδραν αὐτοῦ ὁ Ἐξαρχος τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Φιλαδελφείας. Διέλαμψαν δὲ 12 Μητροπολίται καὶ πολλοὶ ἐφημέριοι. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν δὲ ταύτην ἐφημέρευσεν ἐπὶ 14 ἔτη (1908—1920) καὶ ὁ χαράσων τὰς γραμμάς ταύτας.

3) Cecchetti, La Republica di Venezia nei rapporti dela

Νούντσιος τοῦ Πάπα ἐν Βενετία παρεπονήθη ὅτι οἱ στρατιῶται καὶ ἐν γένει οἱ Ἕλληνες ζητοῦν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἀπήντησεν αὐτῷ ἡ Γαληνοτάτη ὅτι ἦτο μεγάλη ἀνάγκη τοῦ μισθοφόρου τούτου στρατοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1400. Ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος εἶναι κάλλιστος, ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Δημοκρατίαν καὶ λίαν ὠφέλιμος πρὸς αὐτήν. Ἄν ἡμποδίζοντο οἱ Ἕλληνες οὗτοι νὰ ἐξασκῶσι τὰ τῆς θρησκείας των, θὰ κατέληγον εἰς ἀπελπισίαν καὶ θὰ ἐγκατέλειπον τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, πρὸς μεγίστην βλάβην τῆς Βενετίας καὶ τῆς Χριστιανωσύνης καὶ ὄφελος πρὸς τοὺς Τούρκους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἠδύνατο οὗτοι νὰ στραφῶσι 1). Ἐπίσης ἀπευθύνει ἡ Βενετία σφοδρὰς παρατηρήσεις εἰς Ρώμην ἐναντίον τῆς Προπαγάνδας Fide, ἡ ὁποία ἀπεκάλει τοὺς Ἕλληνας σχισματικούς καὶ ἐξυβρίζε δι' ἄλλων ἐπιθέτων ἀναξίων πρὸς λαὸν εὐυπόληπτον. Νὰ ἐξυβρίζεται δὲ οὕτως ὁ λαὸς αὐτὸς δυνατὸν νὰ ἐξωθῆται πρὸς τοὺς Τούρκους. Ὁ λαὸς αὐτὸς εἶναι πιστὸς πρὸς τὴν Δημοκρατίαν, ἀλλὰ γίνεται ἄπιστος, ὅταν τὸν προσβάλλουν καὶ τὸν στεροῦν τῆς θρησκείας του 2).

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς πολιτικῆς τῆς Βενετίας πρὸς τοὺς ὑπηκόους της συνέτειναν οὐκ ὀλίγον καὶ ἄλλα περιστατικά: Εὐρισκόμεθα ἤδη εἰς τοὺς χρόνους τῆς κινήσεως ἐν τῇ Δύσει περὶ τὴν Ἀναγέννησιν. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, θεραπεύσασα ἐπὶ αἰῶνας μακροῦς τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα, διέσωσεν αὐτὰ πίπτουσα καὶ παρέδωκεν εἰς τὴν Δύσιν καὶ δὴ τὴν Ἰταλίαν, τὴν λαμπάδα τῆς Ἑλληνικῆς ἡμερώσεως. Τὰ ζώπυρα τῆς τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως ἐκομίσθησαν εἰς τὴν Ἑσπερίαν καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου, οἱ δὲ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνά πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν διασπαρέντες φυγάδες, ἦσαν μᾶλλον τελεσιουργοὶ ἢ εἰσηγηταὶ τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως, ἥτις ἀρξαμένη ἀμυδρῶς μὲν ἐπὶ Πετράρχου καὶ Βουκακίου, διέλαμψε δὲ ἐπὶ Μανουὴλ Χρυσολω-

Religione, Venezia 1874, σ. 350. Παράβ. καὶ Donā Kōδ. 489, καὶ Relazion. Marco Cappetlo, Inquisitore Levante, Arch. St.

1) Donā, ἐνθ' ἄνωτ. Ducale all Ambasciatore di Roma 1622, 18 Giugnio.

2) Relazion. Marco Cappello, 1638, Arch. St.

ρᾶ καὶ Γεωργίου Πλήθωνος. Ὁ Χρυσολωρᾶς δὲ ἱδρυσεν εἰς τὴν Δύσιν τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν Κοινότητα καὶ «τὴν πρώτην σχολὴν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ», διὰ τῆς ὁποίας διέπρεψεν εἶτα ἡ Φλωρεντία τῶν Μεδίκων καὶ ἡ Ρώμη καὶ πᾶσα ἡ «εἰς βαθὺν ζόφον θυθισμένη Ἰταλία». Ἐν Βενετία εἶτα ὁ Ἰάνος Λάσκαρης ἱδρυσε μετὰ τοῦ Ἄλδου Μανούτου τὸ περιώνυμον καταστὰν Τυπογραφεῖον καὶ τὴν Ἀλδιαν Ἀκαδημίαν, ἔνθα εἰργάζοντο Ἕλληνες ἐργάται καὶ τυποθέται καὶ καλλιγράφοι καὶ δι-
 ορθωταί. Ἐν Βενετία ἐπίσης συνέστησαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος Ἑλληνικὸν Τυπογραφεῖον οἱ φιλοπάτρι-
 δες Κρηῖτες Νικόλαος Βλαστός καὶ Ζαχαρίας Καλλέρ-
 γης. Τὸ τυπογραφεῖον δὲ τοῦτο ἦτο πράγματι καὶ ὀνό-
 ματι Κρητικόν. Κρηῖτες ἐτόρνευον, Κρηῖτες συνείρον τὰ
 χαλκεία, Κρηῖτες ἐμολυθοχρόου, Κρηῖτες διήλεγχον,
 παρεσκεύαζον καὶ διώρθουν τυπογραφικὰ δοκίμια, Κρηῖ-
 τες ἐφρόντιζον περὶ τῶν ἐπιτηδείων πρὸς φωτισμὸν τοῦ
 γένους ἐκδόσεων καὶ Κρηῖτες εἰσέφερον ἀφειδῶς ἀναγ-
 καῖα πρὸς τύπωσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγρα-
 φῶν ἀργύρια. Οὕτως ἡ Κρήτη μετὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ
 καταστροφὴν, ἀπεδείχθη αὐτόχρημα Ἑλλάδος Ἑλλὰς
 καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔμπεδος Ἀκρόπολις. Περικλεεῖς λό-
 γιοι Κρηῖτες, καλλιτέχναι, μουσῶληπτοι, ἀοιδοί, θαυμα-
 στοὶ ἥρωες, ἐκεῖθεν ἔλκοντες τὸ γένος, προσῆλθον τῆς
 δυστυχούσης Ἑλλάδος ἀρωγοὶ καὶ ἐπίκουροι 1).

Πάντα λοιπὸν ταῦτα δὲν ἠδύνατο νὰ τὰ παρίδῃ ἡ
 Γαληνοτάτη Βενετία. Συνέβαινον τόσα πλησίον της, ὥσ-
 τε δὲν τῆς ἐπετρέπετο νὰ τὰ ἀγνοῇ. Ἐκαμε λοιπὸν τὴν
 ἀνάγκην φιλοτιμίαν καὶ ἀπεφάσισε νὰ φέρεται δικαιοτέ-
 ρον καὶ ἠπιώτερον πρὸς τοὺς ὑπηκόους της ἐν Κρήτῃ
 καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας καὶ νὰ λαμβάνῃ μέ-
 τρα τινὰ προστατευτικὰ ὑπὲρ αὐτῶν, χωρὶς ὅμως καὶ
 νὰ μεταβάλλῃ σύστημα. Περιεποιεῖτο λ. χ. καὶ ἐχρησιμο-
 ποιεῖ τοὺς Ἕλληνας λογίους ἐν Βενετία, ἀλλὰ δὲν ἐπέ-
 τρεπε τὴν διαμονὴν αὐτῶν ἐν Κρήτῃ. Τὸ παράδειγμα
 τοῦ Μαργουίνου, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν ἐπέτρεψε κατ' οὐ-
 δένα τρόπον νὰ καταλάβῃ τὴν Ἐπισκοπικὴν του ἔδραν
 εἰς Κύθηρα, εἶναι σαφὲς τεκμήριον.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς ἐπιεικείας, ἀνοχῆς, ἰσότητος

1) Δ. Θερεϊανου, ἔνθ' ἀνωτέρω. Τόμ. τρίτος. Πρόλογος.

καὶ δικαιοσύνης, τὴν ὁποίαν τέλος ἀπεφάσισε νὰ ἐφαρμόσῃ ἡ Βενετία εἰς τὰς κτήσεις της, δι' οὓς λόγους εἴπομεν, ἀπέδωκεν ἀγλαοὺς καρποὺς καὶ ἔσχε πραγματικὰ ἀποτελέσματα.

Τῷ 1605, ὅτε ὁ Πάπας ἐξαπέλυσε τὴν περίφημον «ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΝ» (Interdello) καὶ ἠπειλεῖτο πόλεμος μεταξὺ Βενετικῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ Πάπα, ἐξεδηλώθη ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Κλήρου ἀπεριόριστος συμπάθεια ὑπὲρ τῆς Βενετίας. Καὶ πρότερον ἔχομεν πάμπολλα παραδείγματα συμπαθείας καὶ βοήθειας Κρητῶν πρὸς τὴν Βενετίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀπαγόρευσιν αἱ προσφοραὶ αὗται ἔλαθον πάνδημον χαρακτηριστῆρα. Εὐγενεῖς καὶ λαός, ἕκαστος κατὰ τὰς δυνάμεις του, ἠμιλλῶντο πῶς νὰ ὑπερασπίσωσιν ἀποτελεσματικώτερον τὴν Βενετίαν. Ἠσθάνθησαν ὅτι ἡ τύχη τῶν ἡτο συνδεδεμένη μετὰ τῆς Δημοκρατίας καὶ ἀπεφάσισαν νὰ πολεμήσωσι διὰ τὴν ἀκεραιότητα αὐτῆς καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς νήσου των, μὲ ὅλας τῶν δυνάμεις ἐναντίον τοῦ Πάπα καὶ τῶν συμμάχων αὐτοῦ Ἰσπανῶν. Ἐπίσης ὁ Κληρὸς καὶ τὰ Μοναστήρια προσέφερον τὴν συνδρομὴν των. Μοναχοὶ προσεφέρθησαν νὰ ὑπηρετήσωσιν ὡς ἀπλοῖ στρατιῶται. Μοναχὸς τις, Φασιδώνιος ὀνόματι, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀλεξανδρείας πρὸς συλλογὴν χρημάτων καὶ ἀνδρῶν καὶ σπεύση πρὸς βοήθειαν τῆς Βενετίας. Οὕτω δὲ ὁ ἀπειληθεὶς πόλεμος ἐλάμβανε χαρακτηριστῆρα ἱεροῦ ἀγῶνος 1).

Τὰ Ἀρχεῖα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης θρίθουσιν ἐγγράφων ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας ἐν Κρήτῃ, περὶ τῶν χρηματικῶν εἰσφορῶν καὶ τῆς προσωπικῆς αὐθορμῆτου προσελεύσεως τῶν Κρητῶν, ἵνα ἐξοπλίσωσι γαλέρας καὶ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν κατὰ ξηρὰν στρατόν. Ἐπίσης πολυάριθμα ἐγγράφα εὐχαριστήρια τῆς Γαληνοτάτης διὰ τὰς γενναίας ταύτας προσφορὰς τῶν Κρητῶν.

Χαρακτηριστικὰ τῆς προθυμίας καὶ συμπαθείας τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλήρου πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν εἶναι ὅσα γράφει ὁ Δοῦξ τῆς Κρήτης Βερνάρδος Βενιέρ

1) Dispaccio Sagredo al Senato, 18 Settembre 1906, in Dispacci Provveditori.

τὴν ἐποχὴν ἐκείνην: Παρετήρησα, λέγει εἰς τὰ πρόσωπα τῶν Καλογήρων ἐζωγραφισμένην τὴν ψυχικὴν ἐπιθυμίαν, τόσον ἀποφασιστικὴν, τόσον θερμὴν, τόσον διακαῆ διὰ τὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας, ποῦ μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ περιγράψω διὰ λόγων 1). Κλῆρος καὶ Λαὸς προσήρχοντο ἀπὸ τὰ ὀρεινότερα μέρη ἵνα προσφέρωσιν ὅ,τι ἠδύνατο, ὁμοῦ μὲ τὰ ὑπάρχοντα καὶ τὴν ζωὴν των 2). Δὲν ἔλειψε δὲ καὶ ὁ φανατικὸς ἐλληνόφοβος κόμης Κουερίνης, ὅστις διὰ νὰ μειώσῃ τὴν σημασίαν τῆς ἐκουσίας προσφορᾶς τῶν Κληρικῶν καὶ τὴν συμπάθειαν αὐτῶν πρὸς τὴν Βενετίαν, προσεφέρθη νὰ καταβάλλῃ ἐξ ἰδίων 2 χιλιάδας Δουκάτα καὶ νὰ ἐπιστραφῶσιν εἰς τοὺς παπᾶδες καὶ καλογήρους τὰ εἰσπραχθέντα. Ἄλλ' ἢ πρότασις τοῦ φανατικοῦ Κουερίνη ἀπερρίφθη 3).

Δέον ἀκόμη νὰ προστεθῇ ὅτι καὶ ἐσωτερικῶς ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς Βενετίας, τῆς ἠπιότητος καὶ δικαιοσύνης, ἀπέδωκεν ἐπίσης εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Ὁ λαὸς ἀνέκτησε τὴν ἐμπιστοσύνην του πρὸς τὴν δικαιοσύνην τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Βενετίας. Καίτοι ἠδύνατο νὰ διαπράττωσιν ἀδικήματα καὶ μάλιστα οἱ τῶν ὀρεινῶν μερῶν καὶ νὰ μένωσιν ἀσύλληπτοι, ἐν τούτοις συνεφιλοῦντο μὲ τὰς Ἀρχὰς καὶ πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ ἐγκληματῖαι παρεδίδονται εἰς τὴν δικαιοσύνην. Οὕτω δὲ ἐπεκράτησε γαλήνη καθ' ὅλην τὴν νῆσον καὶ ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Καπέλλος ἐπισκεφθεὶς ὅλα τὰ μέρη, κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ 1600, εὔρε ταῦτα «μέρη μεγάλης ἐκτιμῆσεως. Ὁ δὲ Γενικὸς Προβλεπτὴς Νικόλαος Σαγρέδος ἔγραφε πρὸς τὴν Γερουσίαν τῆς Βενετίας τῷ 1606 ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι ἐν μέγα Βασιλεῖον, τὸ ὁποῖον ἂν κυβερνᾶται καλῶς καὶ μετὰ δικαιοσύνης, δύναται ἡ Βενετία νὰ θασίζεταί ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ περιμένη μεγάλα πράγματα 4). Γενικῶς λοιπὸν οἱ Κρήτες ἦσαν πιστοὶ καὶ ἀφωσιωμένοι πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν

1) Dispacci Rettori, 21 Marzo 1617.

2) Dispacci Rettori 21 Marzo 1617. Arch. St. Περὶ τῆς βοήθειας τῶν Κοιτῶν πρὸς τὴν Βενετίαν βλέπε Tea, ἐνθ' ἀνωτέρω Interdetto Veneziano, σ. 32 καὶ 33 καὶ ἐξῆς.

3) Dispaccio Venier al Doge, 1 Giugno 1607, παρὰ Tea ἐνθ' ἀνωτ. σ. 50, σημείωσις.

4) Dispaccio Sagredo, 22 Novembre 1606, Arch. St.

καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίας αὐτῆς, ὡσάκις οὗτοι διωκοῦντο ἀνθρωπιστικῶς καὶ μετὰ τινος δικαιοσύνης. Εἶναι δὲ ἀληθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Marco Cappello, Inquisitore di Levante, γραφόμενα, ὅτι τὰ κατὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης δὲν προήρχοντο ἀπὸ τὸν λαόν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἀνικανότητα τῶν διοικητῶν 1). Προξενοῦσι λοιπὸν κατάπληξιν καὶ αἱ τελευταῖαι ἀβάσιμοι κατηγορίαι, ὅτι δῆθεν οἱ Κρήτες μὲ τὰς συνωμοσίας καὶ τὰς ἐξεγέρσεις των καὶ τὸ ἀπρόθυμον νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπῆρξαν μία ἐπὶ πλέον αἰτία τῆς ἀπωλείας τοῦ βασιλείου, κατὰ τὸν μετὰ τῶν Τούρκων πόλεμον (1645—1669).

Δέον νὰ σημειωθῇ ἀμέσως πρὸς ἀνασκευὴν τῆς κατηγορίας ταύτης, ὅτι οἱ Κρήτες ἐπολέμησαν πάντοτε παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βενετῶν καὶ μάλιστα μετ' ἴσου ἀντὶ καὶ μεγαλειτέρου ἡρωϊσμοῦ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς Βενετίας. Κατηγοροῦνται οἱ κάτοικοι τῶν Χανίων καὶ τῶν πέριξ, ὅτι κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, δὲν ἀντέστησαν ἐρρωμένως καὶ ὅτι οἱ πολῖται παρέμειναν ὑπὸ τὸν νέον κατακτητὴν καὶ ἐδέχθησαν ἀξιώματα τοῦ Καδῆ καὶ ἄλλα. Εἶναι ὅμως ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι οἱ Κρήτες ἐπολέμησαν πράγματι ἐρρωμένως καὶ ὅτι ἀντέστησαν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν 2).

“Ὅτι τὰ ἀποσπάσματα τῶν Κρητῶν δὲν παρεδόθησαν, ἀλλ' ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη καὶ ἐξηκολούθησαν

1) Relazion. Marco Cappello. Arch. St. Bust. 84.

2) Τὰς κατηγορίας ταύτας ἀνασκευάζει ὁ Ἐμμανουὴλ Μόρμωρης, διότι καὶ εἰς αὐτὸν ἀπεδόθησαν αἱ ἴδιαι κατηγορίαι. Οὗτος ἐπολέμησεν ἀνδρείως κατὰ τὴν πολιορκίαν τῶν Χανίων ὡς ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιωματικὸς τοῦ πυρβολικοῦ τῶν φρουριῶν. Ἡ παράδοσις τῶν Χανίων, λέγει ὁ Μόρμωρης, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τοῦ Ἐπισκόπου των. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἀντέστησαν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ διὰ τοῦ συνταγματάρχου Ρέττι κατέστησαν γνωστὰς τὰς ἀποφάσεις των, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθησαν. Οἱ Ἕλληνες ἐζήτησαν νὰ ἀναχωρήσουν, ἀλλὰ τοὺς ἠμπόδισεν ὁ Ἐπίσκοπος τῶν Λατίνων. Εἰς τὴν πολιορκίαν ἐφονεύθησαν πολλοὶ Ἕλληνες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἀδελφὸς του. Ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων ἐδέχθησαν τινὲς τὴν θέσιν τοῦ δικαστοῦ, τόσον οἱ Λατίνοι, ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἡ ἰδική του ἐκλογή ὡς δικαστοῦ ἐζητήθη κυρίως ἀπὸ τοὺς παραμεινάντας Λατίνους. (Seminario Arch. di Venezia, Misc. 600 XVI).

τόν κατά τῶν Τούρκων ἀγῶνα. Ὅτι καί μετὰ ἕνα αἰῶνα οἱ Κρήτες ἠγωνίζοντο ἐναντίον τοῦ νέου κατακτητοῦ τῆς χώρας των, εἰς τὸν ὅποιον ποτὲ δὲν ὑπετάγησαν καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐπίσης εἶναι ἐξηκριβωμένον ὅτι οὔτε ἡ Βενετία ἐξηντλήθη οἰκονομικῶς καὶ εἰς ἀνθρώπους, οὔτε καὶ τὰ ἐπιτόπια ταμεῖα, παρέσχον τὰ μέσα εἰς τοὺς κατόικους τῶν πόλεων νὰ ἀναχωρήσωσι πρὸ τῆς καταλήψεως τῶν πόλεων τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὅτι πολλοὶ ὅσοι εἶχον τὰ μέσα ἀνεχώρησαν μετὰ τῶν Βενετῶν. Ἐπίσης εἶναι ἱστορικὸν γεγονός ὅτι καὶ ἐκ τῶν Βενετῶν ἔμειναν πλείστοι, εἴτε δελεασθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον, εἶναι ἀνθρώπινον καὶ συγγνώστον, παρατηροῦν ἀμερόληπτοι ἱστορικοί, νὰ λησμονήσωσι οἱ κατακτηθέντες, διὰ τὸν νέον κατακτητὴν, τὸν παλαιόν, ὅστις ἐπὶ τέλους ἦτο ἄρπαξ καὶ ἄδικος καὶ τύραννος, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς κατακτῆσεως.

Αἱ παραχωρήσεις τῆς Βενετίας, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, δὲν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε νὰ ἱκανοποιῶσι τὸν λαὸν καὶ κατακτῆσωσι παρ' αὐτῷ ποθητὴν τὴν παραμονὴν τῶν Βενετῶν ἐν τῇ νήσῳ. Ἡ ἀνεξιθρησκεία καὶ ἡ ἀνοχὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη τῶν τελευταίων αἰῶνων τῆς Βενετικῆς ἐν Κρήτῃ κυριαρχίας, συνήτησαν λυσσαλέον ἀγῶνα ἐκ μέρους τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ ὑπονόμευσιν ὑπὸ τινων ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῆς τῆς Γαληνοτάτης. Ἀλλὰ καὶ ἐφαρμοζόμενα τὰ μέτρα ταῦτα, δὲν ἦσαν ἄρκετά. Ἦτο θεβαίως μέγα ἀγαθὸν ἡ ἀνεξιθρησκεία. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ἄρκετὴ νὰ καλύψῃ τὰς στερήσεις τοῦ τόπου, τὴν δυστυχίαν καὶ πολλάκις τὴν πείναν 1). Δὲν ἠδυνήθη ἡ Βενετία οὔτε οἱ ἀντιπρόσωποί της νὰ ἐννοήσωσι τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Τυφλωμένοι ἀπὸ θρησκευτικὸν φανατισμόν, δὲν ἔδιδον προσοχὴν εἰς τὰς σπαρακτικὰς περιγραφὰς τῶν Προβλεπτῶν τοῦ τόπου, Ἀλβίτζε, Γρημάνη ὅτι «ὁ λαὸς τῆς νήσου ἀποθνήσκει χωρὶς νὰ γηράσῃ ἐκ τῶν στερήσεων καὶ τῆς ἐλλίπους καὶ κακῆς τροφῆς». Ὁ λαὸς λοιπὸν οὗτος ἐξηντλημένος ἤδη ἀπὸ πολλοῦ, γεμᾶτος ἀπογοητεύσεων καὶ μὴ ἐλπίζων εἰς καλλίτερον μέλλον, ἐδέχθη τὸν νέον κατακτητὴν. Εἶναι μάλιστα θαῦμα πῶς

1) Βλέπε καὶ Τεα, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 73.

δὲν ἔπεσεν ἡ νῆσος πολὺ πρὸ τοῦ 1669. Ἡ ἐπὶ τόσα ἔτη ἀντίστασις τῆς πρωτεύουσας ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν Κρητῶν τῆς νήσου.

Ἄλλὰ τί νὰ εἴπωμεν περὶ τῆς συμφορᾶς τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν καὶ καθ' ὄλην μὲν τὴν περίοδον τῆς κυριαρχίας τῆς νήσου καὶ δὴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πάλης μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν Τούρκων ;

Ὁ πολυάριθμος οὗτος Κλῆρος μὲ τὰ πολυώνυμα Μοναχικά του Τάγματά, εἶχε θεβαίως συμφέρον νὰ νικήσῃ ἡ Βενετία, ὅπως παραμείνωσι καὶ οὗτοι ἐν τῇ νήσῳ, ὅπου ἀπελάμβανον τὴν μερίδα τοῦ λέοντος «διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ». Ποίαν ὁμως διαγωγὴν ἔδειξαν, προεξάρχοντος τοῦ Πάπα; Τὰ Χανιά εἶχον περιέλθει εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Ὁ Ἐπίσκοπος Χανίων, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Μόρμωρη, εἶχεν ἀποφασίσει, παρὰ τὴν ἀντίστασιν τῶν Κρητῶν, νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν. Ἡ Βενετία ἐκάλει φίλους καὶ συμμάχους εἰς βοήθειαν, ὁ δὲ Πάπας ἐπαζάρειεν. Ἡξίου ὡς ἀντάλλαγμα τῆς παπικῆς του βοηθείας, τὴν ἐπιστροφὴν ἐν τῇ νήσῳ τῶν ἐκδιωχθέντων Ἰησοῦιτῶν καὶ τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου τοῦ 1605, περὶ ἀπαλλαγῆς ἐκ παντὸς φόρου τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου. Ὑπὸ τοιούτους ὅρους θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φραγκισκανῶν νὰ λάβωσι τὸ ὄπλο ἐναντίον τῶν Τούρκων 1).

Οὕτω μεταξὺ ἡρωϊσμῶν καὶ ταπεινώσεων, μεταξὺ τῆς ἐρρωμένης ἀντιστάσεως τῶν ὀλίγων καὶ τῆς ἀδιαφορίας τῶν πολλῶν, ἔκυπτεν ἡ μαρτυρικὴ αὕτη νῆσος ὑπὸ τὸν νέον ζυγόν, μέχρις ὅτου ἀνέτειλεν ἡ εὐλογημένη ἡμέρα τῆς ἀπελευθερώσεώς της!

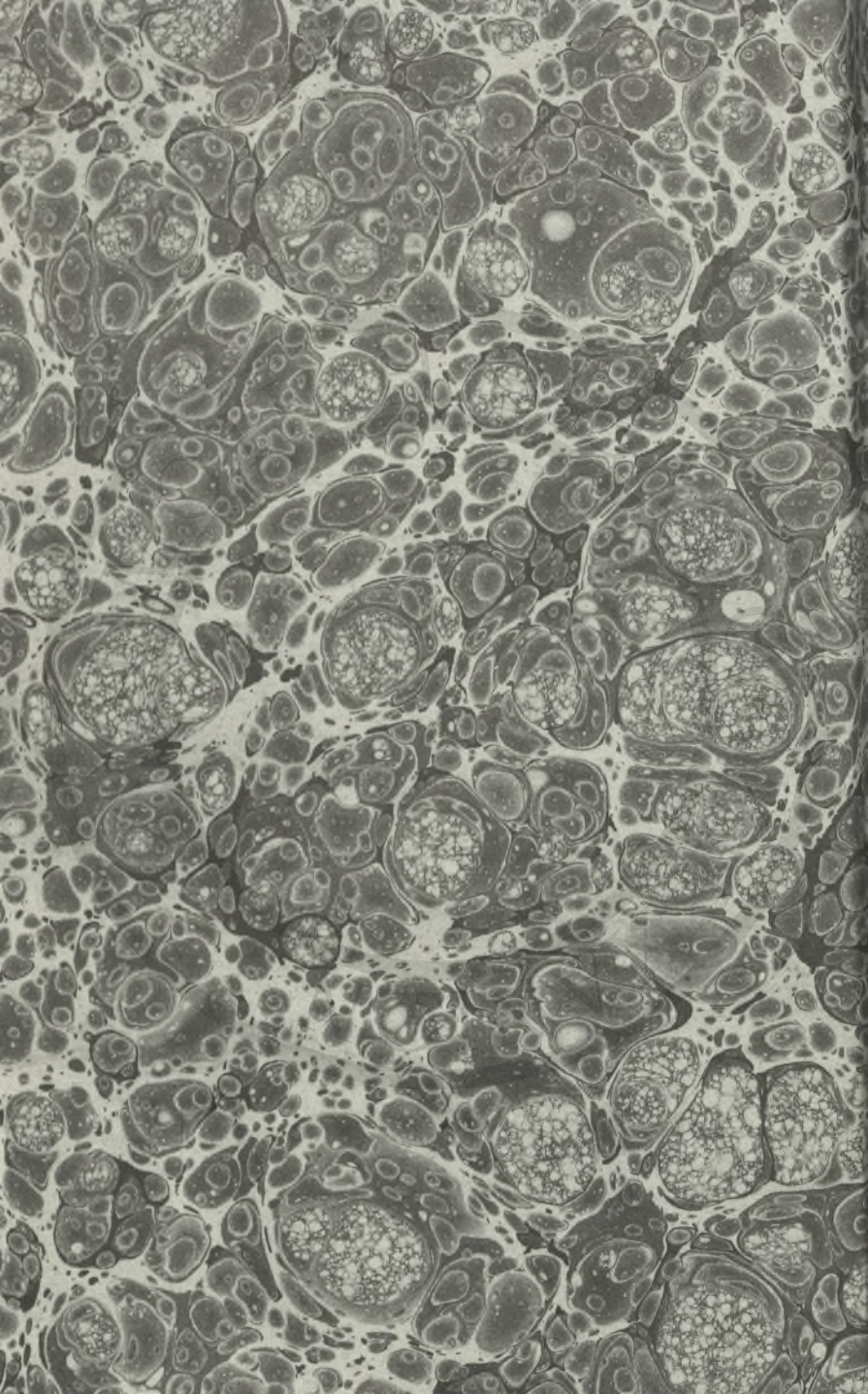
1) Ἀνδρέα Κορνάρο, ἐνθ' ἀνωτέρω. Ἱστορία Κρήτης. Περὶ ἐνοικιαστηρίων τῶν κτημάτων τοῦ Λατινικοῦ Κλήρου καὶ ἐξαίρεσεως φόρων καὶ διενέξεων μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Κλήρου καὶ ἀποφάσεων τῶν Σάροη καὶ τοῦ Πατρὸς Fulgenio, ἄλλου συμβούλου τῆς Γαληνοτάτης. Ἰδε καὶ Τεα, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 62 καὶ ἐξῆς.

12
5.5
2
6.5
19.8

ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΧΕΡΙ
ΤΗΛ. 96890 - ΧΑΝΙΑ
ΒΙΒΗ ΤΡΙΝΤΑΦΥΛΛΟΥ

ΔΗΜ

